

Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՀԱՐՑԵՐ
(ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

Ա. պրակ

Երևան 2018

Կը տպագրուի ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի
ինստիտուտի գիտական խորհուրդի որոշմամբ

Խմբագիր՝ Բ.Գ.Պ., ԳԱ թղթ. անդամ Ա. Ե. Սարգսեան

Հեղինակներ՝ Յ. Չոլաքեան, Ռ. Թոխմախեան, Ս.
Տիոյեան, Ա. Ֆիշենկճեան, Լ. Նազարեան, Ս. Միշոյեան

Արեւմտահայերէնի հարցեր, Ա. պրակ: -Ե., 2018
<http://language.sci.am/hy/electronic-publications>

Ժողովածուն կը ներկայացնէ արեւմտահայերէնի
բաժինի աշխատակիցներու 2018 թուականի
հետազոտութեան արդիւնքները, որոնք կը վերաբերին
արեւմտահայերէնի քերականութեան ամենատարբեր
ոլորտներուն. հնչիւնաբանութիւն, ձեւաբանութիւն,
բառագիտութիւն, բառակազմութիւն, իմաստաբանութիւն,
արեւմտահայերէնի ուսումնասիրութեան պատմութիւն:
Առաջին անգամ ըլլալով քննարկման կ'ենթարկուի
դիմատետրի արեւմտահայերէնը: Գիրքը կրնայ օգտակար
ըլլալ արեւմտահայերէնի հարցերով հետաքրքրուողներուն
համար:

ISBN 978-9939-9199-0-4

©ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անվան լեզվի ինստիտուտ, 2018
30.01.19 (Էլ. հրատ.)

ՆԱԽԱԲԱՆ

Ժողովածուն կը ներկայացնէ արեւմտահայերէնի բաժնի աշխատակիցներու 2018 թուականի հետազոտութեան արդիւնքները:

Որոշակի նորութիւններ կը պարունակ է Չոլաքեանի աշխատանքը, որ նուիրուած է «Ընթացակցական դերբայի խնդիրը արեւմտահայերէնի մէջ» թեմային: Այդ հետազոտութեան արդիւնքները մեծապէս օգտակար կ'ըլլան գրական արեւմտահայերէնի նորացումը դասագիրքերու կազման ընթացքին:

Ռուպեր Թոխմախեանը, որպէս հնչոյթային համակարգի հետեւողական ուսումնասիրող, կը քննէ գրական հայերէնի բառային շեշտի դրուածքը արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի մէջ՝ պնդելով այն միտքը, թէ հայերէն մուտք գործած օտար եզրոյթ-բառերուն մէջ նոյնպէս կը գործէ հայերէնին բնորոշ շեշտադրման կարգը:

Սուսաննա Տիոյեանը քննութեան ենթարկած է նորաբանութիւնները արդի արեւմտահայերէնի մէջ: Սոյն աշխատանքը եւս նոր խօսք կը բերէ հայերէնագիտութեան, յատկապէս գրական արեւմտահայերէնի քննութեան ասպարեկին մէջ:

Անի Ֆիշենկճեան «Արեւմտահայերէնի դասագիրքերու գուգադրական քննութիւն (ձեւաբանութիւն)»:

Լենա Նազարեանի «Արեւմտահայերէնի հարցեր՝ դիմատետրի էջերուն» աշխատանքը նորութիւն է հայերէնագիտութեան մէջ, քանզի հաշուի կ'առնէ դիմատետրի առանձնայատկութիւնները եւ գրական արեւմտահայերէնի ոճական բազմազանութիւնը: Աշխատանքը կը քննէ նաեւ գրական կանոնական մակարդակէն առկայ շեղումները:

Ձեւաբանական եւ շարահիւսական խնդիրները տեղ գտած են «Գոյականի Հայցական Հոլովը եւ Ներգործական Բայերու Խնդրառութիւնը Արեւմտահայերէնի մէջ» ուսումնասիրութեան մէջ: Այդ բնագաւառի ամէն մէկ քննութիւն նոր խօսք կը բերէ

ամբողջացնելով արեւմտահայերէնի քերականական կառուց-
ուածքի նկարագիրը:

Սոյն ժողովածուն միեւնոյն ատեն կը վկայէ, որ արեւմտա-
հայերէնը հետեւողական եւ գիտական ուսումնասիրութեան
կ'ենթարկուի եւ այդ աշխատանքները հարկ է որ ըլլան շարու-
նակական:

Չոլաքեան Յակոբ
Արեւմտահայերէնի բաժինի
աւագ գիտաշխատող, պ.գ.դ.

**ԸՆԹԱՑԱԿՑԱԿԱՆ ԴԵՐԲԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ**

Արեւմտահայերէնի մէջ անորոշ դերբայի գործիական հոլովը լայնօրէն հանդէս կու գայ ձեւի պարագայ պաշտօնով (*Դերասանը Արիստոն աղային ծունկերուն **փաթթուելով** աղաչեց: Ակոսները **կրճտելով** հանեց բարկութեամբ ոսկի մը տուաւ: Դերասանն ալ **ներում խնդրելով** վար իջաւ եւ գնաց Յակոբ Պարոնեան*): Ասիկա գրական լեզուի շարահիւսական անփոփոխ ու մնայուն վիճակներէն մէկն է: Ասոր կողքին կը հանդիպինք նաեւ անորոշ դերբայի բացառական հոլովի նոյնպիսի գործածութեան, այսինքն՝ ձեւի պարագայի պաշտօնով, որ գրականին անցած է խօսակցական լեզուէն: Անորոշ դերբայի բացառական հոլովի ձեւի պարագայի պաշտօնով գործածութիւնը, դերբայի գործիական հոլովի կողքին, յատկապէս նկատելի է արեւմտահայ արուեստագէտ սերունդի գրողներու, գլխաւորաբար բանաստեղծներու գործերուն մէջ: Միամանթոյի բանաստեղծութեան մէջ երկու ձեւերով ալ արտայայտուած ձեւի պարագայի յաճախադէպ գործածութիւնը անմիջապէս նկատելի կը դառնայ.

*Ու գէթ անգամի մը համար՝ ինքնիրմէդ դուրս **գահավիժելէն՝***

*Եթէ կրնաս, մեզի հետ **քալէ՛**:*

Այստեղ **քալէ** ստորոգիչին հետ *համընթաց, զուգահեռ, ընթացակից* գործողութիւն մը կ'արտայայտէ *գահավիժելէն* բառը, որ *գահավիժիլ* անորոշ դերբայի բացառական հոլովաձեւն է: Կը պատասխանէ *ի՞նչ ընելով {ընելէն} քալէ* կամ *ինչպէ՞ս քալէ* հարցումին: Ուրեմն՝ ձեւի պարագայ է:

Մեր փրկութեանը համար

Ա՛յնչափ այլասիրորէն արիւնելով անմահացաք:

Այստեղ **անմահացաք** ստորոգիչին *համընթաց, զուգահեռ, ընթացակից* գործողութիւն մը կ'արտայայտէ *արիւնելով* բառը, որ *արիւնիլ* անորոշ դերբայի գործիական հոլովածէն է ու կը պատասխանէ *ի՞նչ ըլլալով անմահացաք* կամ *ինչպէ՞ս անմահացաք* հարցումին: Ուրեմն՝ ձեւի պարագայ է:

Միամանթոյի բանաստեղծութեան մէջ ձեւի պարագայի պաշտօնով անորոշ դերբայի այս երկու ձեւերը հաւասարապէս հանդէս կու գան: Տանք քանի մը օրինակներ եւս.

Բացառական հոլովով.

Ու անցաք (...)

Ձեր ներսիդին մոլեգնաբար տառապելէն:

Որպէսզի, վերջապէս, Երազին երիվարները փոթորկանման Մեր կանքին ձեռուրներէն դիւցազնաբար վարուելէն՝

Յաղթանակին կատարներուն վրայ արձանանան...:

Յանկարծ իրենց մերկ բազուկները դէպի մեզի տարածելէն՝ (...)

Տարօրինակ երջանկութիւնով մը երգեցին...:

Գործիական հոլովով.

Ձեր աստուածացումը օրհներգելովպիտի երիվարեն:

Ես երգելովկ'ուզեմ մեռնիլ:

Կռունկները կռնչելով ի նչպէս անցան հովերուն հետ:

Ճերմակ գառնուկ մը, մայելով, իր կճղակները կը կրծէր:

Շարադասական միեւնոյն պաշտօնը կատարող այս երկու ձեւերուն միջեւ իմաստաբանական տարբերութիւն մը գտնել դժուար է, բացի այն պարագայէն, որ գործիական հոլովը ցոյց կու տայ ստորոգիչին հետ կատարուող, իսկ բացառականը՝ անոր հետ սկսած գործողութիւն մը: Երկուքն ալ համընթաց ու զուգահեռ, այնքան որ միեւնոյն նախադասութեան մէջ իբրեւ ձեւի պարագայ անոնց համատեղ գործածութիւնը միայն ոճական առանձնայատկութիւն մը կը թելադէ, ինչպէս կ'երեւի Միամանթոյի հետեւեալ տողին մէջ, մէկը գործիական, իսկ միւսը բացառական հոլովներով.

Մոնչելով եւ լողալէն իր զաւակը փրկել կ'ուզէր:

Սակայն բացառականով ձեւի պարագան գործածութեան սահմանափակումներ ունի. անով արտայայտուած ձեւի պարագաները կարելի է աներկբայօրէն արտայայտել գործիական հոլովով. Ու **անցաք՝ Ձեր ներսիդին մոլեգնաբար տատապելէն...**(տատապելով): Յանկարծ իրենց մերկ բազուկները դէպի մեզի **տարածելէն** (տարածելով) տարօրինակ երջանկութիւնով մը երգեցին: Բայց գործիական հոլովով արտայայտուած ձեւի պարագան կարելի չէ ամէն պարագայի փոխարինել բացառական հոլովով. Ես **երգելով կ'ուզեմ մեռնիլ** եւ Ես **երգելէն կ'ուզեմ մեռնիլ** բոլորովին տարբեր բաներ են. երգելով-ը ձեւի պարագայ է, իսկ երգելէն-ը պատճառի պարագայ: Արեւմտահայերէնի մէջ անորոշ դերբայի բացառականի արտայայտած պատճառի պարագան սահմանափակումներ կը բերէ անոր ձեւի պարագայի դերով հանդէս գալու իրողութեան մէջ: Կայ երկրորդ պատճառ մը եւս. արեւմտահայ խօսակցական լեզուին մէջ ան լայնօրէն հանդէս կու գայ նաեւ տեղի պարագայի պաշտօնով. արդարեւ, **լողալէն տուն վերադարձայ** նախադասութիւնը չի նշանակէր **լողալով տուն վերադարձայ**. դերբայը չունի ստորոգիչին հետ համընթաց զարգացող գործողութեան իմաստ, այսինքն չունի ձեւի պարագայի դեր, այլ կը նշանակէ «լողալու փորձէն, լողալու տեղէն, լողաւազանէն», ճիշդ այնպէս, ինչպէս արեւելահայը պիտի ըսէր «լողալուց վերադարձայ»:

Սիւսմանթոյի պարագային, գործիական հոլովով անորոշ դերբայի կողքին, բացառական հոլովով ձեւի պարագայի այնքան առատօրէն գործածութիւնը աւելի նուազ կ'երեւի իր ժամանակակիցներու գործերուն մէջ, օրինակ, Դանիէլ Վարուժանի, ուր գործիական ձեւը աւելի տիրական է՝ նոյնիսկ անոր ժողովրդական շունչով գրուած բանաստեղծութիւններուն մէջ.

Հունձք կը ժողվեմ մանգաղով,

– լուսնակը եարս է,–

Ակօս-ակօս ման գալով,

Միրաձու հարս է:

Մայլերը կ'երթան անդորրութեան մէջ

Աղաղակելո՛ւ վ:

Այս իրիկուն ձեզի կու գանք, սէ՛ր երգելով,

Մարի ճամբով:

Վերջին երկու տողերը բանաստեղծը կրնար ըսել.

Այս իրիկուն ձեզի կու գանք, սէր երգելէն,

Մարի ճամբէն:

Միսաք Մեծարենցի եւ Մատթէոս Զարիֆեանի բանաստեղծութիւններուն մէջ բացառական հոլովաձեւի գործածութիւնն է աւելի ակնբախ.

Տենչանքներս (...) անցան գացին դարուղիէն

Կիսաթափանց մշուշներու ապրշում քողքը պատռելէն

Եւ հաճելէն մէջն արեւին (ՄՄ):

Բայց ես կ'երթամ գլգլալէն ու լալէն (ՄԶ):

Մինչ աւելի կը նուազի Վահան Թեքեանի պարագային, ուր տիրական է գործիական հոլովի նոյնիմաստ գործածութիւնը.

Քիչ մը գորով պաղատելով պիտի գամ

Օտար տղոց քով թափառիլ յարածամ...:

Կը մսի՝ սիրտդ ու կը դողդղա՞ս

Խորհելով պայծառ արեւին անցեալ:

Չսիրուելով սիրելէ...

Յոգնած, յոգնած եմ հիմա:

Թեքեանի վերջին մէջբերումին մէջ ***սիրելէ*** անորոշ դերբայի բացառական հոլովը ***յոգնած եմ*** ստորոգիչին պատճառի պարագան է, իսկ ***չսիրուելով*** անորոշ դերբայի գործիական հոլովը կողմնակի ձեւի պարագան է ***սիրուելէ*** դերբային:

Գրական լեզուին մէջ անորոշ դերբայի բացառական հոլովի ձեւի պարագայի պաշտօնով գործածութիւնը, գործիական սովորական ձեւի համեմատութեամբ, կը բացատրուի ոճական ու արտայայտչական հնարքի գործօններով: Անոր գործածութիւնը շատ աւելի նուազ է արձակ հեղինակային խօսքի մէջ,

ինչպես ցոյց կու տան Զոհրապի, Օշականի, Զապէլ Եսայանի, Յակոբ Մնձուրիի եւ այլոց գործերը:

Շահեկան է այստեղ յիշել, որ ձեւի պարագայի շարահիւսական պաշտօնով հանդէս կու գան նաեւ գոյականի գործիական եւ բացառական հոլովները եւ փոխարինելի չեն: Գործիականով՝ **Միբով կ'ընկերանամ քեզի: Ներկաները միաձայնութեամբ որոշումի մը յանգած են: Հաճոյքով ընկերացայ անոր:** Բացառականով ձեւի պարագան կ'արտայայտուի տեղ ցոյց տուող բառերով կազմուած ընդհանրապէս դարձուածքային, ասոյթային խօսքերու մէջ. ունին փոխաբերական իմաստ. **Մօտէն կը ճանչնամ զինք: Բարձրէն մի՛ խօսիր հետս: Ես հեռուէն կը հետեւիմ ձեր խնդիրին: Քիթին տակէն բաներ մը մրթմրթալով տուն գնաց:** Այստեղ բացառական հոլովով դրուած բառերը տեղի պարագայ չեն, այլ փոխաբերաբար գործողութեան կատարման ձեւը ցոյց կու տան: Նման գործածութիւն ունին նաեւ դերանունները. **Ես ինձմէ (ինքնաբերաբար) ելայ գացի: Դուն քեզմէ (ինքնաբերաբար) պէտք է գիտնայիր գալիքը: Մէկէն (յանկարծ) յայտնուեցաւ:**

Անորոշ դերբայի բացառական եւ գործիական հոլովներու ձեւի պարագայի պաշտօնով հանդէս գալը մակբայական կիրարկութիւն է. ու հետաքրքրական է յիշել, որ արեւմտահայերէնի մէջ լրիւ մակբայացման վիճակ ունին **երթալ** բայի բացառական եւ գործիական հոլովաձեւերը՝ **երթալէն/երթալով**, որոնք ձեռք ձգած են «հետզհետէ, կամաց-կամաց» իմաստը ու իբրեւ անկախ մակբայ կը գործածուին խօսակցականին մէջ. **երթալէն գործերը կը վատթարանան, երթալով գործերը կը վատթարանան: Երթալէն օդերը կը պաղին: Երթալով դասերը կը դժուարանան:**

Արեւմտահայ քերականութեան մէջ անորոշ դերբայի բացառական եւ գործիական հոլովներու ձեւի պարագայի պաշտօնով հանդէս գալը օրին նկատուած է ու ամրագրուած, թէւ ոչ ամբողջական ներկայացումով: Օրինակ՝ «Հայերէն լեզուի դասագիրք»-ը խօսելով անորոշ դերբայի մասին՝ կը գրէ.

«Ամբողջ օրը մտածելով կ'անցրնէ, խաղալով ժամն անցուց, խօսելով կը քալէր նախադասութեանց մէջ մտածելով, խաղալով, խօսելով դերբայները դրուած են գործիական հոլովով եւ պարագայ են»¹: Նոս չ'անդրադառնար բացառական հոլովի ձեւի պարագայի պաշտօնին, բայց ուրիշ տեղ՝ ձեւի պարագայի նուիրում բաժնին մէջ կը գրէ, թէ ձեւի պարագան կ'արտայայտուի «Գոյականներու կամ գոյականաբար գործածուած այլ խօսքի մասերու բացառական եւ գործիական հոլովներով» ուկը բերէ Մեծարենցէն տուն մը, ուր երկու ձեւի պարագայ կայ արտայայտուած անորոշ դերբայի բացառական հոլովով.

Յայգն է ժայթքած իր շողակի շատրուաններն անրջական.

Հեռուներէն ուտի մը թաւ հեծքը կու գայ դողդղալէն,

Այս գիշեր ջերմ ու երազուած կայծեր հոգւոյս խորերն ինկան,

Կը մարեն լոյսը լամպարիս ու կ'երագեն մրափելէն²:

Հակառակ շարադրանքի թուլութեան եւ բերուած օրինակներու անբաւարարութեան՝ կը հասկցուի, որ անորոշ դերբայի բացառական եւ գործիական հոլովները խօսքի մէջ կը կատարեն ձեւի պարագայի պաշտօն:

Անորոշ դերբայի բացառական հոլովի մակբայական այս կիրարկութիւնը նկատուած է նաեւ արեւելահայ բարբառներուն մէջ. Էդ. Աղայեան Մեղրիի բարբառի պարագային գայն կը կոչէ **մակբայական դերբայ**, որ, «կազմվում է անորոշ դերբային ավելացնելով էն վերջավորությունը»³: Ան կը յայտնէ, որ դերբայը իր բովանդակութեամբ կը համապատասխանէ «աշխարհաբարի անորոշ դերբայի գործիական հոլովին՝ իբրեւ ձեւի

¹ Համահեղինակներ **Ս. Գ. Աբրահամեան, Բ. Յ. Վերդեան, Վ. Ա. Քոսեան**, Հայերէն լեզուի դասագիրք, Երկրորդ հրատարակութիւն, Երևան, 1968, էջ 145:

² Նոյնը, էջ 319: Արձակէ բերուած եւս երկու օրինակները գոյականի գործիական հոլովաձեւով են եւ ոչ անորոշ դերբայի:

³ **Էդ. Աղայան**, Մեղրու բարբառը, Երևան, 1954, էջ 196:

պարագայ» տալով բարբառի եւ աշխարհաբարի գոյգ օրինակներ՝ *ըսէլէն-ասելով, խըսէլէն-խօսելով*: Աղայեան կ'եզրափակէ գրելով. «Կազմութեամբ այս դերբայը նույնն է անորոշ դերբայի բացառական հոլովի հետ, որն այսպիսի գործածություն ունի նաեւ Պոլսի բարբառում»⁴:

Մէկ կողմ ձգելով ձեւի պարագայի պաշտօնով հանդէս եկող անորոշ դերբայի գործիականի համընդհանուր գործածութեան պարագան լեզուաբանները ուշադրութիւն կը դարձնեն Պոլսոյ բարբառէն արեւմտահայ գրական լեզուին անցած բացառական հոլովի ձեւի պարագային վրայ: Արեւելահայ քերականութիւնը կը զբաղի այս դերբայի սահմանումով ու անուանումով: Ստորոգիչին արտայայտած գործողութեան համընթաց գործողութիւն սահմանումը կը վերաբերի նաեւ արեւելահայերէնի երկրորդ անկատար դերբային՝ *գրելիս, կարդալիս*, որ խօսքի մէջ հանդէս կու գայ ժամանակի պարագայի պաշտօնով: *Ալիս-ելիս* վերջաւորութեամբ դերբայը կը կոչուի համընթացական, իսկ *էն* վերջաւորութեամբ դերբայը՝ *ընթացակցական դերբայ*:

Քոստան կը գրէ. «Թէն այս դերբայը բարբառային ծագում ունի, սակայն արեւմտահայ գրական լեզվում բավական շատ է գործածվում՝ ցույց տալով դիմավոր բայի արտահայտած գործողութեանը համընթաց գործողության հատկանիշ եւ կատարելով ձևի պարագայի պաշտոն»⁵: Հեղինակը կ'աւելցնէ, որ «որոշ դէպքերում լրացումը հնարավոր է մեկնաբանել եւ իբրեւ ընթացակցական դերբայ, եւ իբրեւ անորոշ դերբայի բացառական հոլովաձև՝ դրանց նմանության եւ կատարած շարահյուսական դերի ընդհանրության պատճառով»⁶: Բերում Օրինակներէն յայտնի կ'ընէ, որ պատճառի պարագայի դերով հանդէս գալու պարագային կը համարուի բացառական հոլով, իսկ ձեւի

⁴ Նոյնը, էջ 197:

⁵ Վ. Քոստան, *Արեւմտահայերէնի բառակապակցությունները*, Երևան, 1986, էջ 230:

⁶ Նոյնը, էջ 231:

պարագայի պաշտօնով հանդէս գալու պարագային՝ ընթացակցական դերքայ:

Յետագայ բոլոր ուսումնասիրողները կամ այս երեւոյթին անդրադարձողները կը նշեն հետեւեալ յատկանիշները.

ա. Այս դերքայը կ'արտայայտէ դիմաւոր բայի գործողութեան համընթաց, զուգահեռ, ընթացակից գործողութիւն, ու կ'ունենայ ձևի պարագայի պաշտօն, իր իմաստով կը նոյնանայ արեւելահայերէնի համընթացական դերքային հետ, որ սակայն կ'ունենայ ժամանակի պարագայի պաշտօն:

բ. Իր ձևով կը նոյնանայ արեւմտահայերէնի բացառական հոլովին հետ, որուն կը վերապահուի պատճառի պարագայի պաշտօնը, իսկ իրեն՝ ձևի պարագայի պաշտօնը:

դ. Իր իմաստով ու պաշտօնով կը նոյնանայ արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի անորոշ դերքայի գործիական հոլովին հետ, որ դարձեալ կ'արտայայտէ դիմաւոր բայի գործողութեան հետ համընթաց գործողութիւն ու կ'ունենայ ձևի պարագայի պաշտօն: Չի նշուիր, որ անորոշ դերքայի պարագային, գործիական հոլովին վստահուած է ձեւի պարագայի պաշտօնով հանդէս գալու ամենէն ընթացիկ ձեւը, ու ոչ թէ «ընթացակցական դերքային»: Քոսեան իր այդ գիրքին «Բայի լրացումները դերքայներով» բաժնին մէջ⁷ չի խօսիր անորոշ դերքայի գործիականով ձեւի պարագայի մասին, չ'անդրադառնար անոր, սակայն «պարագայական գործիականով բառակապակցութիւններ» բաժնին մէջ կը գրէ. «Ձևի իմաստն արտայայտվում է նաև անորոշ դերքայի գործիականով»՝ տալով երեք օրինակ Պարոնեանէն, Զոհրապէն եւ Վահրամ Մավեանէն, աւելցնելով. «Երբեմն դիմավոր բայը և անորոշ դերքայը նույնական են լինում, և ձևի իմաստը սաստկություն է արտահայտում: Օրինակ՝ *Եւ աստելով կ'աստէր զիս*»⁸: Չի բացատրեր, թէ ինչո՞ւ

⁷ Նոյնը, էջ 223:

⁸ Նոյնը, էջ 172:

անորոշ դերբայի բացառականի ձևի պարագան պետք է առանձնացնել իբրեւ դերբայ, իսկ գործիականինը՝ ոչ:

Այս տարանջատումը շփոթ կը ստեղծէ ու կը մղէ անորոշ դերբայի գործիական հոլովն ալ ընթացակցական դերբայ համարել: Օրինակ, էն վերջաւորութեամբ ընթացակցական դերբայի կազմութեան օրինակներ տալէ անմիջապէս ետք կը գրուի. «Այս դերբայի գործիականը նախադասության մէջ կատարում է ձևի պարագայի շարահյուսական պաշտոն»⁹: Այս հակասական մօտեցումին պատճառը այն փաստն է, որ անորոշի գործիական հոլովն ալ նոյն կիրառութիւնն ու իմաստը ունի:

Նոյն մօտեցումը կայ նաև ուրիշներու մօտ. Հ. Ռ. Խաչատրեանը կը գրէ. «Գրական արևմտահայերենում ընթացակցական դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայից՝ էն վերջավորությամբ, ինչպէս *աղօթելէն, լալէն, փշրելէն, ճեղքելէն* և այլն»¹⁰: Յետոյ կ'աւելցնէ, որ ընթացակցական դերբայը բնորոշ է արևմտահայ բարբառներուն ու կու տայ քանի մը բարբառներուն մէջ դերբայական հիմքի վրայ անոր *ուլ, է, էն* վերջաւորութիւններով կազմուիլը: Ուլ վերջաւորութիւնը կը համապատասխանէ այդ բարբառներուն գործիական, իսկ *էն* ու *է* վերջաւորութիւնները՝ բացառական հոլովներուն: Ուրեմն գործիական հոլովաձէն ալ ընթացակցական դերբայ նկատենք: Ոչ մէկ ակնարկութիւն արեւմտահայ եւ արեւելահայ գրական լեզուին գործիական հոլովի նոյնարժէք գործածութեան մասին:

⁹ **Յու. Ս. Ավետիսյան**, *Արևելահայերենի և արևմտահայերենի գուգադրական քերականություն*, Երևան, 2007, էջ 157:

¹⁰ **Հ. Ռ. Խաչատրյան**, *Գրական արևմտահայերենի և ՀՀ տարածքում գործառող կը ճյուղի բարբառների բայական համակարգերի առնչությունները*, *Գրական արևմտահայերենի և ՀՀ տարածքում գործառող կը ճյուղի բարբառների առնչությունները*, Երևան, 2016, էջ 181-182:

Հրանտ Զ. Պետրոսեան կ'ընէ հետեւեալ հաստատումը. «Ումանք նոր հայերենում ընդունում են նաև ընթացակցական դերբայի տեսակ, որն ըստ էության անորոշ դերբայի բացառականի կամ գործիականի պարագայական կիրառություն է»¹¹:

Ասիկա փաստօրէն ժխտումն է արեւմտահայերէնի ընթացակցական դերբային եւ հաստատումն է այն իրողութեան, որ արեւմտահայերէնին յատուկ է անորոշ դերբայի բացառական եւ գործիական հոլովներու մակբայական գործածութիւնը: Հետեւաբար անտեղի է բացառական ձեւը կոչել ընթացակցական դերբայ, իսկ միւսը համարել գործիական հոլով:

Մենք արդէն քննեցինք, որ բացառական ձեւը գործիականի համեմատութեամբ ինչ սահմանափակումներ ունի եւ որոշ վերապահութեամբ պէտք է ընդունիլ Քոսեանի այն հաստատումը, որ ան «արեւմտահայ գրական լեզվում բավական շատ է գործածվում»¹²: Հակառակ կարծիքին է Հ. Ռ. Խաչատրեան. «արեւմտահայերենում ընդհանրապէս ընթացակցական դերբայը գործածության ավելի քիչ հաճախականություն ունի», բայց կարելի չէ համաձայնիլ վերջինիս այն կարծիքին, թէ այդ «պատճառով էլ որոշ քերականներ այն չեն առանձնացնում իբրեւ ինքնուրույն դերբայ»¹³: Բացառական հոլովը ունի ձեւի, պատճառի եւ տեղի պարագայական նշանակութիւններ. ձեւի պարագան շատ յաճախ իմաստային խաչաձեւում կը ստեղծէ պատճառի եւ տեղի պարագաներուն հետ, այդ պատճառով ալ հետզհետէ կը նուազի անոր գործածութիւնը թէ՛ խօսակցական եւ թէ գրաւոր խօսքին մէջ, բայց այս երեւոյթը չի կրնար կապ ունենալ զայն ընթացակցական դերբայ համարել կամ չհամարելուն հետ: Այդ մերժումը, ըստ իս, հիմնուած է պար-

¹¹ **Հրանտ Զ. Պետրոսեան**, Հայերենագիտական բառարան, Դերբայ, Երևան, 1987, էջ 184:

¹² **Վ., Քոսյան**, Արեւմտահայերէնի բառակապակցությունները, Երևան, 1986, էջ 230 :

¹³ **Հ. Ռ. Խաչատրյան**, նշուած աշխատութիւնը, էջ 182:

գապէս այն հիմքի վրայ, որ ձեւի պարագան անորոշ դերբայի բացառական հոլովի արտայայտութիւններէն մէկն է, ինչպէս է պարագան անոր գործիական հոլովին:

Ընթացակցական դերբայ հասկացութիւնը տեղ գտած է նաեւ սփիւռքահայ քերականութեան մէջ: Կարօ Առաքելեան երկու էջ յատկացուցած է անոր, տուած սահմանումը, կազմութեան կերպը՝ անորոշ դերբայ+էն վերջաւորութիւն, ծանօթութեան մը մէջ մէկ օրինակով տարբերած է բացառական հոլովով պատճառի պարագան ընթացակցական դերբայէն: Վերջինիս համար տրուած են երկու օրինակներ. *Յասմիկը ներս մտաւ դողդղալէն: Ոտքի՛ ելէք խաչակնքելէն*¹⁴: Այս ներկայացումը թիւր պատկերացում մը կը ստեղծէ: Այս ձեւերուն ումանց քով գործածուելու հաւանականութիւնը հաստատելով հանդերձ՝ սովորականը գործիական հոլովով տարբերակն է. *Յասմիկը դողդղալով ներս մտաւ: Խաչակնքելով ոտքի՛ ելէք*: Պարզապէս արուեստական դերբայի մը առանձնացումը հոս պատճառ կը դառնայ լեզուական կեղծ պատկերի մը ստեղծումին: Ձեւի պարագային կամ հոլովներուն նուիրուած դասին կարելի էր յաջորդաբար դնել անոր գործածութիւնը երկու հոլավաձեւերով եւս, նշելով հանդերձ բացառական հոլովաձեւով արտայայտուած ձեւի պարագայի սահմանափակումները:

Hagop Tcholakian-The Parallelistic ParticipleIn Western Armenian

In Western Armenian speech both ablative and instrumental cases of the indefinite participle, have a function of case of manner, showing an action parallel to the indicative mood. The same cases of nouns have the same function of case of manner. These ablative cases of infinitive

¹⁴ *Կարօ Առաքելեան*, Արդի Հայերէնի Քերականութիւն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 130-131:

verbs and nouns came from verbal speech and have some restrictions in comparison with the instrumental case. This ablative case acting as infinitive verb is separated by some linguists and is called parallelistic participle. The article confirms that the case of manner of ablative case of the indefinite participle is one of its adverbial forms, such as instrumental case, and there is no reason for that separation

Акоб Чолакян- Проблема participle причастия в западноармянском языке

Отложительный и творительный падежи неопределенного причастия в западноармянском языке выполняют в речифункцию обстоятельства образа действия – выражая значение сопутного действия со смыслом личного глагола. Тем же падежам существительного также свойственна роль обстоятельства образа действия.

Формы неопределенного причастия и отложительного падежа существительного в роли обстоятельства образа действия - результат разговорной речи и имеет некоторое ограничение по сравнению с творительным падежом.

В грамматике формы неопределенного причастия отложительного падежа существительного в роли обстоятельства образа действия некоторые специалисты исключают из отложительного падежа и называют participle причастием. В статье делается вывод, что функция обстоятельства образа действия - одна из ролей отложительного падежа, а не выражение независимого причастия.

Թոխմախեան Ռոպերթ
Արեւմտահայերէնի բաժինի
առաջատար գիտաշխատող, Բ.գ.դ.

ՇԵՇՏԸ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՓՈԽԱՌԵԱԼ ԲԱՌԵՐՈՒ ՄԷՋ

Ժամանակակից հայերէնի շեշտաբանութեան քանի մը կանոններ կան, որոնք չեն բխիր հայերէնի հնչիւնական համակարգի օրինաչափութիւններէն: Մասնաւորապէս խօսքը կը վերաբերի օտար բառերու շեշտաբանութեան մասին տարածում գտած տեսակէտի մը, ըստ որու հայերէն փոխանցուած օտարազգի անուանումները իրենց ուղիղ ձեւերուն մէջ պէտք է պահպանեն օտար լեզուի շեշտադրութիւնը: Տարակուսանք կառաջացնէ այն հանգամանքը, որ օտար լեզուներ ըսելով նկատի ունին միայն ռուսերէնը եւանոր միջոցով միջնորդաբար փոխառուած բառերը:

Ժամանակակից աշխարհին մէջ, երբ ընդարձակուած են մեր մտածողութեան, հաղորդակցման եւ սահմանները եւ միջոցները, հայերէնը յաճախ կը դիմէ օտար բառերու ու հասկացութիւններու կիրառութեան՝ ինչպէս փոխատու լեզուէն՝ չմիջնորդաւորուած, այնպէս ալ միջնորդաւորուած: Հայերէնի արտասանական համակարգը այնպիսին է, որ թոյլ կու տայ որեւէ լեզուի բառային հասկացութիւնները յարմարցնել սեփական լեզուական օրինաչափութիւններուն: Այլեւս անհրաժեշտութիւն չկայ մտածելու, թէ որեւէ լեզուի բառը, կամ բառային հասկացութիւնը ինչպիսի շեշտադրութիւն ունի իր մայրենի լեզուին մէջ. ան բոլոր պարագաներուն կը կրէ կամ պիտի կրէ հայերէնի վերջնավանկային բառային շեշտը: Եթէ, օրինակ, չեխերէնի մէջ կը շեշտուի բառի առաջին վանկը, օր.՝ Պրա՛հա, Բրա՛տիսլաւա, Վը՛լտաւա եւ այլն, այդ լեզուէն փոխառուած բառերն ու հասկացութիւնները հայերէնի մէջ պարտաւոր են կրել վերջնավանկային շեշտ:

Իսկ այն պարագաներուն, երբ ռուսերէնով կը ներկայացուին օտար բառերը, պէտք է նկատի ունենալ, որ ռուսերէնն ալ չունի ամրապնդուած (ֆիքսուած) շեշտադրութիւն (ռուսերէնի մէջ կան բառեր, որոնք ունին կրկնակ շեշտադրութիւն, շեշտի տեղափոխութիւնը կը յառաջացնէ նոր իմաստ՝ за́мок – замо́к, стра́ны – страны):

Բոլոր փոխառութիւններու եւ ոչ փոխառութիւններու պարագային պէտք է շեշտուի բառի վերջին վանկը՝ որպէս գլխաւոր՝ բառակազմիչ շեշտ:

Անոնք, որոնք կը փորձեն հայերէնի մէջ ամրապնդել օտար լեզուի շեշտադրութիւնը, կը մոռնան հետեւեալ հանգամանքը. որեւէ լեզու ունի հնչարտաբերութեան իր կանոնները, շեշտի դրսեւորման իր առանձնայատկութիւնները: Մենք պարտաւոր չենք գիտնալ աշխարհի բոլոր լեզուներու շեշտադրութեան տեղը, որակը: Յայտնի են շեշտադրութեան որակի տարբերութիւններ՝ ուժգնութեան շեշտեր, տեւողութեան շեշտեր, տոնայնութեան շեշտեր, առաւել եւս, երբ այդ ձեւը միակը չէ՝ Թբիլիսի-Թիֆլիս, Բրազիլիա-Բրազիլ. Այս պարագային խնդիր է նաեւ արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն տառադարձման հարցը՝ Բոսթըն - Բոստոն:

Եթէ հայերէնը կօգտագործէ օտարազգի բառեր, պէտք է պահպանել հայերէնին յատուկ շեշտադրութիւնը, առաւել եւս, երբ փոխառութիւնը կատարուած է գրաւոր ճանապարհով եւ ոչ միջնորդաւորուած՝ մեզ անծանօթ հնչմամբ: Իսկ միջնորդաւորուած փոխառութեան պարագային (այդ լեզուի շեշտադրական նորմերով) հայերէնին պէտք չէ պարտադրուի երկրորդ լեզուի շեշտադրութիւն:

Նոյն կանոնը կը գործէ նաեւ արեւմտահայերէնի մէջ՝ հնչարտաբերական իր դրսեւորումներով, որ կը բացատրուի փոխատու լեզուի հնչարտաբերութեանը հարազատ մնալու ձգտմամբ:

Վերոնշեալը կը վերաբերի բառային շեշտին. լեզուին մէջ կը գործեն շեշտադրման այլ դրսեւորումներ եւս՝ տրամաբա-

նական, շարութային, նախադասութեան եւ այլն: Այս պարագային կրնայ փոխուիլ շեշտադրման թէ եղանակը, թէ բնոյթը: Այդ մէկը կապուած է խօսքի բովանդակութեան կամ իմաստային դրսեւորումներուն հետ: Տուեալ պարագային պէտք է նկատի ունենալ, որ ուժգնութեան յատկանիշը կրնայ գուգորդուիլ տեւողութեան եւ տոնայնութեան յատկանիշներուն հետ: Օրինակ, կոչականի պարագային շեշտը կրնայ դրուիլ որեւէ վանկի վրայ՝ ըստ իմաստի, եւ յառաջացնել հնչերանգային տարբեր կառոյցներ՝ Անդրանի՛կ, Անդրա՛նիկ, Ա՛նդրանիկ (հրաման, սատում, խնդրանք, աղաչանք, գորովանք, սէր եւ այլն):

Մենք այն կարծիքին ենք, որ ինչպէս լեզուները չեն խառնուիր՝ ստեղծելով խառնածին լեզու քերականական միեւնոյն յատկանիշներով, այնպէս ալ չեն կրնար խառնուիլ լեզուներու հնչարտաքերական համակարգերը: Երկլեզուակիրները լեզուական մէկ համակարգէն սահուն կերպով անցում կը կատարեն դէպի միւսը՝ չխաթարելով անոնցմէ որեւէ մէկու լեզուական իրողութիւնները: Սովորական լեզուակիրները, որոնք չեն տիրապետեր այլ լեզուի քերականական համակարգին, կը յենուին իրենց մայրենի լեզուին վրայ, ուրկէ ալ յառաջ կու գայ ակսենտայնութիւնը՝ մայրենի լեզուի հնչարտաքերական առանձնայատկութիւններու տարածումը օտար լեզուներու արտաբերութեան վրայ: Այդ պատճառով ամէն մէկ ազգ ունի լեզուական դրսեւորման իր առանձնայատկութիւնները, որոնք համընդհանուր են այդ լեզուակիրներուն համար, ի տարբերութիւն անոնց, որոնք կը տիրապետեն քանի մը լեզուներու եւ կրնան մէկ համակարգէն անցնիլ միւսին՝ քաջ տիրապետելով բոլորի առանձնայատկութիւնները:

Անոնք, որոնք կը նկատեն, թէ հայերէնի փոխառեալ բառերուն մէջ կան շեշտի որակի եւ տեղի տարբեր դրսեւորումներ, կը յառաջացնեն խառնաշփոթ, որ կը հակասէ հայերէնի հնչարտաբերութեան եւ ունի վերջինս խաթարելու միտում.

Բառային շեշտի առանձնացումը որոշ լեզուներու մեջ կը կրէ որոշակի պայմանականութիւն, քանի որ սերտօրէն կը կապուի լեզուի վերհատոյթային այլ դրսեւորումներու հետ. Իտէալականը բառային շեշտի համար այն է, երբ շեշտակիր վանկը կ'առանձնանայ ինչպէս ուժգնութեամբ, այդպէս ալ տոնայնութեան եւ տեւողութեան բաղադրիչներով: Վերհատոյթային յատկանիշները կը դրսեւորուին խօսքի բովանդակութեան պլանում, այսինքն բառէն աւելի մեծ լեզուական միաւորներու կազմութեան ընթացքին:

Լեզուները իրարմէ կը տարբերին ինչպէս բառային շեշտի տեղով ու որակով, այդպէս ալ հնչերանգային կառոյցներով. այս իմաստով նկատելի են արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի հնչերանգային կառոյցներու տարբերութիւնները, թէեւ բառային շեշտի տեսանկիւնէն անոնք զգալիօրէն չեն զանազանուիր:

Հայագիտութեան կարեւորագոյն խնդիրներէն մէկն ալ արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի հնչերանգային կառոյցներու ուսումնասիրութիւնն է:

Հայ լեզուաբաններէն Ա. Սարգսեանը այն կարծիքին է, թէ հնչերանգային կառոյցներու արտայայտութեամբ պարսկահայ համայնքի լեզուն իր ինքնատիպութեամբ կ'առանձնանայ ինչպէս արեւելահայերէնի, այդպէս ալ արեւմտահայերէնի հնչերանգային կառոյցներէն: Հնչերանգային նման արտայայտութիւններ նկատելի են նաեւ հայերէնի բարբառային ներկայակնում:

Robert Tokhmakhyan - Stress in Borrowed Words of Armenian

The article suggests the idea that modern literary Armenian has common rules for word stress manifestations that apply to both native and borrowed words.

The opinion that the borrowed words in their direct forms must keep the accentuation of their source language, contradicts the Armenian

articulation rules causing extra difficulties while using these borrowings.

Роберт Тохмахян – Ударение в заимствованных словах в армянском языке

В статье выражается мысль о том, что словесное ударение современного литературного армянского языка имеет общие правила выражения, распространяющиеся как на коренные, так и на заимствованные слова. Представление о том, что заимствованные слова должны сохранять словесное ударение заимствованных слов, противоречит армянским произносительным правилам, что вызывает дополнительные искусственные препятствия в их применении.

Տիոդեան Սուսաննա
Արեւմտահայերէնի բաժինի
աւագ գիտաշխատող, ք.գ.թ., դոցենտ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՆՈՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Նոր բառերը արեւմտահայերէնի (ինչպէս եւ բոլոր միւս լեզուներու) մէջ կը յառաջանան լեզու մուտք գործած նորագոյն հասկացութիւններու շնորհիւ. Անոնք գլխաւորաբար գիտութեան տարբեր ոլորտներու՝ տեղեկատուական տեխնոլոգիաներ, կիրառական տնտեսագիտութիւն, իրաւագիտութիւն, բժշկագիտութիւն, լեզուաբանութեան, ռազմական եւ ուրիշ գիտակարգերուն մէջ առկայ նոր բառերն են: Սակայն «Արեւմտահայերէնի մէջ նորաբանութիւններ կը համարուին նաեւ նոր իմաստ ստացած բառերն ու բառակապակցութիւնները, ըլլայ բերանացի կամ գրաւոր խօսքին մէջ»¹⁵:

Սովորաբար նորաբանութիւններու սահմանման հիմք կը նդունուի արդի, այլեւ գոյութիւն ունեցող տարատեսակ, որոնց շարքին՝ ցանցային (օնլայն) բառարաններուն մէջ վկայուած չըլլալը, սակայն ասոր հետ մասամբ կարելի է հաճայնիլ՝ ելնելով արեւմտահայերէնի նիւթէն¹⁶:

Արեւմտահայերէնի նորաբանութիւնները հետեւեալ դրսեւորումներն ունին¹⁷.

1. նոր բառեր, որ մուտք գործած են գրական արեւմտահայերէն՝ վերջինիս թէ գրաւոր, եւ թէ բանաւոր տարբերակ եւ

¹⁵ Արեւմտահայ աշխարհաբարի եզրաբանական խորհուրդ, Ուղեցոյց Գ., Ֆրանսա, Մարսել, 1998, էջ 7:

¹⁶ Այս բառերը ներկայացնելով փակագծի մէջ որպէս օրինակ բերած ենք նաեւ անոր օտարանուանումը:

¹⁷ Այս ուսումնասիրութեան մէջ մենք այլ մօտեցում որդեգրած ենք, ի տարբերութիւն նշուած Գ. Ուղեցոյցի մէջ Ռոպեր Տէր Մերկերեանի մօտեցման:

համագործածական են (օրինակ, **համարկել, լսատեսողական, դիմատեստը** եւ այլն), սակայն բառարաններու մէջ չեն արձանագրուած,

2. նոր բառեր, որոնք ունին սահմանափակ գործածութիւն, այսինքն հանդիպած են միայն մեր կողմէն վկայուած օրինակներուն մէջ եւ դարձեալ արձանագրուած չեն արեւմտահայերէնի բառարաններուն մէջ, օրինակ, **գործնապաշտ, շուլըտուք, խաղընկերութիւն** եւ այլն,

3. բառեր, որոնք հեղինակային յատկաբանութիւններ են, բայց կրնանյատուկ նպատակներով եւ որոշակի պարագաներու կիրառուիլ լեզուին մէջ. ասոր միակ օրինակը **կամրջընկեց** հասկացութիւնն է,

4. նոր բառեր, որոնք արեւմտահայերէնի բառարաններու մէջ վկայուած չեն, կիրառելի ալ չեն, սակայն արեւելահայերէնի մէջ, յատկապէս մասնագիտական շարք մը եզրահամակարգերու մէջ, լայնօրէն տարածուած են. իրաւաբանութեան մէջ, օրինակ, յաճախական է **օտարել** եզրը իր բառակազմական բնով (**օտարում, օտարելի՝ օտարման ենթակայ** եւ այլն),

5. բառերու նոր իմաստներ, որոնք վկայուած չեն բառարաններու մէջ, օրինակ, **ընկերացնել, կորիզային զէնք** (միջուկային զէնք), **փորովնալ** (գիրանալ), **ինքնանկար** (սելֆի, автотраф) եւ այլն (վերջինս նաեւ արեւելահայերէնի մէջ այս նոր իմաստն ստացել),

6. նոր բառեր, որոնց հայերէն համարժեքները քանի մը հատ են երկու գրականներուն մէջալ, սակայն անոնց կիրառութիւնները համատարած չեն, ինչպէս **համակարգիչ** թերմինի պարագային. այս պարագային խելամիտ ընտրութեան խնդիր կը ծագի. օրինակ՝ **դիմագիրք, դիմատեստ**՝ արեւմտահայերէնի եւ **միջներես**՝ արեւելահայերէնի մէջ՝ **ֆէսպուքի** փոխարէն,

7. բառեր, որոնք մասամբ արձանագրուած են միայն Արդի հայերէնի օնլայն բառարանի մէջ¹⁸. Ասոնք ընդգրկուած են մեր

¹⁸ <https://bararanonline.com/> :

նիրթերուն մէջ, քանի որ նշուած բառարանին մէջ չունին ձեւաբանական նշումներ եւ բնագրային (թեքստային) օրինակներ:

Եւ եթէ վերը նշուած պարագային **դիմագիրք**, **դիմատեսք** արեւմտահայերէն համարժեքները լեզուի մէջ գործածական են, արեւելահայերէնի մէջ, **միջներեսք** դեռ գործածական չէ, եւ հակառակը, **օտարել**-ը արեւելահայերէնի մէջ տարածուած է, իսկ արեւմտահայերէնի մէջ՝ ոչ, նման պարագային հարցը կը յանգի ընտրութեան եւ գրական լեզուի ճիւղերէն մէկը միւսով հարստացնելուն, կամ փոխհարստացնելուն:

Հիմնաւորում բառը փոխառեալ **մոտիվացիայի** ճիշդ համարժեքն է արեւելահայերէնի մէջ, որ լայնօրէն կը գործածուի՝ նոյնիսկ պաշտօնեաներու խօսքին մէջ. ասոնց դիմաց արեւմտահայերէնը կ'առաջարկէ **խայծարկ** կամ **խայծակութիւն** եզրերը¹⁹. կը կարծենք, այս պարագային ճիշդ պիտի ըլլայ **հիմնաւորում** թերմինի գործածութիւնը երկու գրականներուն մէջ:

Ըստ էութեան մեր ուսումնասիրութեան բուն նպատակը ոչ միայն նոր բառերու արձանագրումն է, այլեւ անոնց՝ լեզուի մէկ կամ միւս տարբերակի մէջ գործածութեան յանձնարարումը. այսպէս, արեւելահայերէնի մէջ համագործածական է փոխառեալ **ինտեգրել** թերմինը, որ կը մեկնաբանուի որպէս **ներգրուել**, **ներառել**. ասոր դիմաց արեւմտահայերէնը ունի եւ կը գործածէ **համարկել** բայը, օրինակ. ինչպէ՞ս յաջողցնել արեւելահայ աշակերտին **համարկումը** (ինտեգրումը) արեւմտահայ աւանդական հոգեբանութեամբ յագեցած սփիւռքահայ վարժարաններուն մէջ (Նորա Պարութեան, Բանասէր, Փարիզ-Ֆրանսա, 2017, 24 Յուն.): Կը կարծենք ճիշդ պիտի ըլլայ եղած տարբերակներէն **համարկելը** ընդունիլը:

Ինքնանկար բառը արեւելահայերէնի մէջ տարածուած էր եւ է՝ որպէս գեղանկարչութեան տեսակ եւ ռուսերէն авторская պատճէնումն է, մինչդեռ այժմ ան, ընդլայնելով իր իմաստային

¹⁹ Տե՛ս Ուղեցոյց Գ., էջ 34 եւ 57՝ համապատասխանաբար:

դաշտը, կը կիրառուի նոր՝ **սելֆի** բառին համար, իսկ արեւմտահայերէնի մէջ **ինքնանկարը** (լուսանկարչական ասանդական գործիքով) անլի քան դարեւ մը ի վեր գոյութիւն ունի, բայց «սելֆի»-ներու ժողովրդականութիւնը միայն վերջին քանի մը տարիներուն աճեցաւ, երբ «սմարթֆոն»-ներու միջոցով անհատը կարելիութիւն ունեցաւ ինքնիրեն դիւրաւ լուսանկարելու եւ այդ նկարները հրապարակելու ընկերային զանազան ցանցերու մէջ:

Այսինքն, նորաբանութիւններու մէջ կայ օրինակներու խումբ մը՝ երկուստեք կիրառելի եւ գործածելի: Այս խումբին կը յարի **կորիզային զէնք-ը**, որ արեւելահայերէնի մէջ **միջուկային զէնք** կը կոչուի որպէս պատճենում ռուսերէնի՝ ядерное оружие:

Արեւմտահայերէնի մէջ կը կիրառուի **մտամօտ** ածականը. մարդը կրնայ ըլլալ ոչ միայն սրտամօտ, այլեւ մտամօտ, գաղափարակից, խոհակից, ուստի ան կարելի է համագործածական համարել. օրինակ, «Ուրեմն երբորդը Սօսն էր. իր ողջ ստեղծագործական գունեղ, համաժողովրդային, հաղորդական, խորաթափանց եւ յաճախ սրտամօտ, երբեմն ալ **մտամօտ**»: «Բազին», թիւ 4, էջ 7:

Լոգունգաբանութիւն նորաբանութիւնը հաւասարապէս նոր բառ, նորակազմութիւն կարելի է համարել նաեւ արեւելահայերէնի մէջ. օրինակ, «Մաստկացած են ու յառաջիկայ օրերուն անելի պիտի սաստկանան ընդհանրապէս ժողովրդավարական ընթացիկ արարք նկատուող ընտրութիւններու առիթով քաղաքական կեցուածքները, **լոգունգաբանութիւնը**, սուր եւ անխնայ քննադատութիւնները ազատ կարծիքի եւ ազատ խօսքի արտայայտութեան քողին տակ անհատական վիրաւորանքները, լուտանգները, նոյնիսկ երբեմն լկտի արտայայտութիւնները»: Ազդակ, 19 մարտի, 2018թ.:

Նորակազմ բժշկական եզր է **կարծրախտ** բառը. Հոքինկ կը տառապէր հագուագիւտ հիւանդութենէ (մկաններու ապաճման երկրորդական **կարծրախտ**), որ անոր մօտ ախտորոշուած էր 21 տարեկանին: «Ազդակ», 15 մարտի, 2018 թ.:

Մինիմալիստ օտար բառին համար արեւմտահայերէնը ստեղծած է **նուագուապաշտ** միաւորը. օրինակ, «Ակնյայտօրէն գեղարուեստական հակում ունեցող Խաչիկ-Հրակ Տեմիրճեանը բեմի վրայ տեսած եմ լոկ երկու անգամ: Կը թուի, թէ «**նուագապաշտ**» դերասան է»: Տեսակէտ. Հրաչ Պարսումեան, Առանձին՝ Հռոմի Դէմ – Բ. Կատարողական, «Ազդակ», 28 դեկտ., 2017:

Իմաստով մօտ, բայց ոչ նոյնը **սակաւապէտ** (քիչով բաւարարուող) բառը, որ կօգտագործուի երկու գրականներուն մէջ:

Կամրջընկէց բնիկ հայկական կազմութիւնը լեզուին մէջ արդէն գոյութիւն ունեցած է, մոռցուած է, սակայն սկսած է իր նոր գործառութիւնը նոյն իմաստով. այն արեւմտահայերէնի մէջ կիրառուած է մեր Արաքս մայր գետին համար, որպէս մակդիր, նշանակած է իր վրան կամուրջ չհանդուրժող, կամուրջը քանդող Արաքսը, որ այլաբանօրէն կը նշանակէ օտարի լուծ չհանդուրժող հայ ժողովուրդը, օգտագործուած է 19-րդ դարու պատմական յայտնի դէպքերու նկարագրման նպատակներով, իսկ մեր օրերուն վերստին սկսած է գործածուիլ՝ աւելի լայն իմաստով. «Ես հաւատում եմ, հայ ժողովուրդ, քո Դարձին,... վասնզի **կամրջընկէց** Արաքսի ափերին, Մասիսի խորհրդաւոր հայեացքի տակ մեր Հայրենիքը կայ,... որ ակնդէտ ու խռովայոյզ նայում, նայում է ճամբաներին...» (Քառասնամեայ յոբելեանի ճառէն (1930, Մայիսի 10) Յարութիւն Քիւրքճեան, «Ազդակ», յունուար 18, 2017):

Արեւմտահայերէնի նորաբանութիւններու մասին աւելի ստոյգ պատկերացում կազմելու համար ստորեկը ներկայացնենք քանի մը հատը՝ տալով նաեւանոնց բացատրութիւնները.

1. **ՅԵՂԱՄՇԱԿ** – ած, **Ազգի մէջ առկայ, դարերու ընթացքին մշակուած**: Թերեւս ամենէն լուրջ դիտողութիւնը այն է, որ առերեւոյթ «ճշմարտութեան» ջատագովութեան առնթեր Իբսեն դէպի մեր բեմը կը մաքսանենգէ իր ապաքաղաքական, ապաւնկերային **ցեղամշակ** գաղափարները: Տեսակէտ. Հրաչ

Պարսումեան, Առանձին՝ Հռոմի Դէմ – Բ. Կատարողական, «Ազդակ», 28 դեկտ., 2017:

2. ԼՕՍԿՑԱԲԱՐ – ած, **Համընթաց:** Լ. Շանթի ութհատորեայ շարքը՝ Ակադեմիայի հրատարակութիւն է, կատարուած լծակցաբար՝ «Համագգային»-ի հետ, («Ազդակ», յունուար 18, 2017):

3. ԱՊԱՃԻԼ – ք, **Մկաններու թերաճ:** Հոքինկ կը տառապէր հագուագիւտ հիւանդութենէ (մկաններու **ապաճման** երկրորդական կարծրախտ), որ անոր մօտ ախտորոշուած էր 21 տարեկանին: «Ազդակ», 15 մարտի, 2018:

4. ԱՊԸՆԿԵՐԱՅԻՆ – ած, **Ընկերութեանչնայաստող, հակասող:** Թերեւս ամենէն լուրջ դիտողութիւնը այն է, որ առ երեւոյթ «ճշմարտութեան» ջատագովութեան առընթեր Իբսեն դէպի մեր բեմը կը մաքսանենգէ իր ապաքաղաքական, **ապաընկերային** ցեղամշակ գաղափարները: Տեսակէտ. Հրաչ Պարսումեան, Առանձին՝ Հռոմի Դէմ – Բ. Կատարողական, Ազդակ, 28 դեկտ., 2017:

5. ԿՑՑԱՊԱՇՏՈՒԹԻՆ – գ, **Կացութեանը գերակայութիւն, գերապատուութիւն, առաջնայնութիւն տուող ...**իշխանութեան խնդիրը դրուած է արդէն, Մարքս՝ գերօ, Էնգելս՝ գերօ, պետք է քայքայել պետութիւնը, ազգութիւնը, միջազգային **կացապաշտութիւն**, ամփիթատրոնին մէջ՝ զիշեր, ցերեկ ուղղակի, անմիջական, բացարձակ ժողովրդավարութիւն... «Շրջում» Գրիգոր Պըլտեան, Երեւան 2012, էջ 76:

6. ԿՐԿՆԱՍԵԾԱՅԱՆՑ – գ, **Կրկնակի աւելցուած:** Քաղաքը ընդարձակ,անհուն, խոկացող ու մշտարթուն, շրջուն, զուգահեռ կամ իրարու մէջ մտնող գիծերու, հանգոյցներու, ցանցերու **կրկնամեծացանց** մը, ուր ամբողջ տարին մարդիկ կը խաչաձեւէն զիրար, կը բախին իրարու, կը դիտեն ու կը մնան ընտանի եւ անծանօթ նոյն ատեն, ցուցափեղկի ետին.նոյն տեղը, էջ 81:

7. ՏԵՍԱՀԱՐԻԼ –ք, **Տեսնելու արժանի:** Իսկ պատկերները անակնկալ են, կը ցայտեն երբ աչքերդ չես իսկ զոցած: Տեսնելը

տեսահարիլ է: Կարծես կը գտնուիս սանդուխի մը կատարին ուրկէ տիեզերքի շրջագայող երիզին վրայ կը դիտես կեանքիդ պատռտուած, ծուկն-ծուկն դարձած ու շրջուող ընթացքը: «Շրջում» Գրիգոր Պրլտեան, Երեւան 2012, էջ 82:

8. ԱՌՀԱՒԱԿԱՆ – ած, **Կախարդական:** Գրուած բանին հանդէպ յարգանքը... ինչպէս հիները կ'ընէին երբ թուղթ ու պատկեր, կալուածագիր, հրովարտակ ու կոնդակ կը փաթթէին լաթի, մեղրամումի մէջ, իրենց աչքին լոյսին պէս կը պահէին կրակէն ու ջուրէն հեռու, կարծէք թէ գիրին **առեհաւական** զօրութիւնը պիտի զիրենք պաշտպանէր խախտուտ ու խարդախ աշխարհին մէջ. «Շրջում» Գրիգոր Պրլտեան, Երեւան 2012, էջ 86:

9. ՅԱՐՁԱԿՈՂԱՊԱՇՏ– ած., մկբ., **Բնագոյօրէն իրեն պաշտպանելը:** Ամէնէն բարդ խնդիրը, որուն մարդկութիւնը բախած է, մեր **յարձակողապաշտ** բնագոյներն են: Քարանձաւային մարդու ժամանակ այդ բնագոյները անհրաժեշտ էին գոյատեւման համար: Հիմա, երբ մենք ունինք բոլոր կորիզային զէնքերը, մենք այլեւս չենք կրնար սպասել, թէ ե՞րբ եղափոխութիւնը մեզ պիտի փրկէ մեր բնագոյներէն: Ազգակ, Հետաքրքրական Փաստեր, 2018, 23-ը մարտի, 5:34:

10. ԽԱՂԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ – գ, Միասին բեմելը: «Օթելլօ»ի հանրահռչակ դերակատար, Օթելլոյի դերով ան փայլեցաւ 1928 թուականին՝ Մոսկուայի Մեծ թատրոնին մէջ՝ Փոքր թատրոնի դերասաններու խաղընկերութեամբ, ապա 1932 թուականին Փարիզի մէջ՝ Ատելիյէ թատրոնի դերասաններու խաղընկերութեամբ: «Ժամանակ», Փափագեան մեծ Պոլսահայր, Պոլիս, ուրբաթ, 9 նոյեմբեր, 2018:

Ինչպէս կը տեսնենք, նորաբանութիւնները արեւմտահայերէնի մէջ, իմաստային ամենատարբեր դրսեւորումներով հանդերձ, բառակազմական նոյն կաղապարներն ու միջոցները ունին. այստեղ եւս անոնք բազմաբարդ են՝ **բարեշրջապաշ-**

տուրիզմ, մտավերացում, ճակատագրապաշտություն եւ այլն²⁰ (խնդիրը բառակազմական մասնիկներու, տուեալ պարագային–**պաշտ** ածանցակերպի իմաստային եւ գործառական դրսեւորումներու ճիշդ գնահատումն ու կիրառումն է). իսկ տարբերութիւնը այն է, որ արեւելահայերէնը աւելի անկաշկանդ է բազմաբարդ նոր բառերուն մէջ օտար նախածանց կամ նախածանցակերպ գործածելուն մէջ. օրինակ, **կիբեռնաբձակում, կիբեռահաբեկչություն, էկոգրոսաշրջություն, կինոֆոնդ, կինոխորհրդանիշ, մեդիահաղորդագրություն, ֆիլմագրություն, ֆոտոարվեստ**²¹ եւ այլն, ինչ որ արեւմտահայերէնը չի հանդուրժեր:

Արեւմտահայերէնի մէջ, ի տարբերութիւն արեւելահայերէնի, առաւել գործուն է **-ուի** ածանցը բոլոր՝ իգական սեռի մասնագիտութիւններ (եւ ոչ միայն) արտայայտող բառերուն մէջ՝ **մարզիկուի, վարիչուի, նախարարուի, տնօրէնուի, կայսրուի, աստենապետուի, անդամուի, սանուի** եւ այլն: Արեւելահայերէնի մէջ, գործածական են սահմանափակ թիով նման կազմութիւններ, թէւ Հայոց լեզուի հանգաբարաբանին մէջ²² առկայ է 115 բառ՝ **բժշկուի, երգչուի, դաշնակահարուի, աշակերտուի, դերձակուի, հայուի, ուսուցչուի, բանուորուի, քարտուղարուի**²³ եւ այլն:

Իսկ արեւմտահայերէնի մէջ խնդիրը այն է, որ նոր բառերը տարբերակայնութիւն կը դրսեւորեն՝ ըստ համայնքներու բնակավայրի կամ տպագիր օրկանի հրատարակիչի, եւ

²⁰ Տե՛ս **Սարգիս Քեհեաեան**, Բարոյագիտութիւն–փիլիսոփայական ակնարկ, Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածին, Ե., 2018, էջ 372-374:

²¹ Օրինակները քաղած ենք Նոր բառեր, Բ. պրակ գիրքէն, Ե., Աստղիկ, 2016:

²² Հայոց լեզուի հանգաբարաբան, ՀԱՀԳ Ա. հրատ., Ե., 1976, էջ 77-78:

²³ -Ուիի ածանցի իմաստային տարատեսակ դրսեւորումները առանձին ուսումնասիրութեան կարօտն ունին, քանի որ քերականական սեռը տարբերակելէ բացի իմաստային այլ յատկանիշներով օժտուած են:

այստեղ հարցը մեկ՝ կարգաւորիչ պետական կեդրոնի բացակայութիւնն է, թէեւ, առանձին պարագաներուն, ժամանակը կրնայ հարթել անոնցմէ մէկն ու մէկի կենսունակութիւնը:

Արեւմտահայերէն նոր բառերը գործածական ըլլալէ զատ նաեւ յանձնարարելի պէտք է համարել արեւելահայերէնի մէջ՝ այդպիսով գործնականօրէն հարստացնելով հայերէնի ընդհանուր բառապաշարն ու նպաստելով երկուստեք հաղորդակցման, լեզուի երկու ճիւղերու մերձեցման:

Գրականութիւն

1. *Ռուբէն Կարապետի Սաքապետոյեան*, Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան, Երևան, 2011:

2. *Արտեմ Սարգսյան*, Արեւմտահայերէնի բառարան, Երևան, 1991:

3. *Անդրանիկ Վրդ. Կռանեան*, Բառգիրք հայերէն լեզուի, Պէյրութ, 1998:

4. *Միմոն Գաբամաճեան*, Տպագրութիւն Ռ. Սազաեան, Կ. Պօլիս, 1910:

5. *Գնէլ արքեպիսկոպոս Ճերէճեան*, Փարամազ Կ. Տօնիկեան եւ Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան: Կ. Տօնիկեան եւ Որդիք Հրատարակչատուն, Պէյրութ, 1992:

6. <https://bararanonline.com/> :

7. *Սարգիս Քեհեանեան*, Բարոյագիտութիւն –փիլիսոփայական ակնարկ, Մայր աթոռ սր. Էջմիածին, Ե., 2018:

Susanna Tioyan- Neologisms in Western Armenian

In Western Armenian, the neologisms along with their diverse semantic manifestations, occur in the same word-forming patterns and use the same means as in Eastern Armenian. They are also compounds, e. g. *barepashtutyun*, *mtaveratsum*, *tshakatagrapashtutyun* etc. The difference is in the fact that Eastern Armenian is more free in using foreign prefixes or prefix-like roots such as *kiberhardzakum*,

kiberahabekchutyun, ekobosashrjutyun, kinofond, kinokhorhrdanish, mediahaghordaktsutyun, filmagrutyun, fotoarvest etc., which is not common in Western Armenian. There is another problem with Western Armenian. New words have a differentiated use depending on the community region or the publisher, and the issue here is the absence of a state regulatory center, although, in some cases, time may be able to settle the viability of one of them. In addition to using the new words in Western Armenian, they should also be considered in the Eastern Armenian language, thus practically enriching the general vocabulary of the Armenian language and contributing to the rapprochement of two branches of the language.

Сусанна Тиюян – Неологизмы западноармянского языка
 Неологизмы западноармянского языка, имея разнообразные смысловые значения, представляют одинаковые словообразовательные модели- используя те же словообразовательные средства, что и во восточноармянском литературном языке. Они также многосложны: բարեշրջապաշտութիւն, մտալերացում, ճակատագրապաշտութիւն и т. д. Разница состоит в том, что восточноармянский более свободно использует иностранные префиксы или префиксоиды в многосложных словах- կիրենհարձակում, կիրենահաբեկչություն, էկոգրոսաշրջություն, կինոֆոնդ, կինոխորհրդանիշ, մեդիահաղորդագրություն, ֆիլմագրություն, ֆոտոարվեստ и т.д., что исключается в западноармянском.

В западноармянском существует другая проблема: новые слова представляют вариативность, в зависимости от того, где, в какой стране проживает армянская община или каких правил придерживается редактор- издатель того или иного печатного органа. Вопрос здесь опирается на отсутствие государственного контролирующего органа. Тем не менее, неологизмы западноармянского языка являются источником обогащения словарного состава восточноармянского языка, тем самым способствуя слиянию двух литературных языков.

Ֆիշենկճեան Անի
Արեւմտահայերէնի բաժինի
գիտաշխատող, պ.գ.թ.

**ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ԴԱՍԱԳԻՐՔԵՐՈՒ
ՁՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ
(ՁԵՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ)**

Գրական արեւմտահայերէնի ուսումնասիրութեան նուիրուած այս աշխատանքի նպատակն է քննել Սփիւռքի դպրոցական դասագիրքերուն մէջ տեղ գտած գրական արեւմտահայերէնի հիմնահարցերը, ուր անդրադարձ կը կատարենք գոյականի եւ բայի քերականական կարգերու զուգադիր քննութեան:

Լեզուի մասին գիտելիքներ հաղորդելու, լեզուաուսուցողական, կանոնակարգման ուղղորդողը դասագիրքն է՝ սփիւռքեան իրականութեան մէջ: Այդ դասագիրքերը թէեւ պատրաստուած են Սփիւռքի պայմաններուն միջավայր, կրթական համակարգ եւ այլն) համահունչ, սակայն անոնք կը տարբերին կառուցուածքով եւ քերականական կարգերով:

Ուստի տուեալ դասագիրքերը մատուցելու գերիւնդիրներն է ունենալ դասաւանդած առարկայի ծրագիրը եւ տուեալ դասագիրքը դասաւանդելու եղանակը: Այս երկուքի բացակայութեամբ՝ ուսուցիչը չի կրնար ապահովել ուսուցման աշխատանքի արդի գիտամանկավարժական անհրաժեշտ մակարդակը:

Սոյն յօդուածով մենք քննութեան պիտի ենթարկենք սփիւռքահայ մտաւորականներ եւ մանկավարժներ՝ Ջարեհ Մելքոնեանի²⁴ եւ Մկրտիչ Մկրտիչեանի²⁵ կողմէ Սփիւռքի դպրոց-

²⁴ Սփիւռքահայ բանաստեղծ, թատերագիր: Ծնած Հալէպ, 1922-ին. նախնական կրթութիւնը ստացեր է Հալէպի Հայկազեան վարժարանը: Այնուհետեւ ուսումը կատարելագործած է ամերիկեան, ֆրանսական

ներու միջին եւ աւագ դասարաններու համար պատրաստուած արեւմտահայերէնի դասագիրքերու մէջ ներկայացուած քերականական համակարգերու զուգադրական քննութիւնը, ուր ի յայտ կու գայ քերականական կարգերու այլազանութիւն:

Նշենք, որ այս յօդուածով քննութեան չեն ենթարկեր համահեղինակներու՝ գոյականի եւ բայի շարահիւսական կառուցուածքի հետ կապուած առանձնայատկութիւնները:

ուսումնարաններու մէջ. աւարտած է Կիպրոսի Մելգոնեան կրթական հաստատութիւնը: Զբաղած է մանկավարժութեամբ: 1956-ին հիմնած է եւ մինչեւ 1964 թ. խմբագրած է «Շիրակ» գրական ամսագիրը: 1968 թ.-էն բնակութիւն հաստատած է ԱՄՆ-: Աշխատակցած է «Ծիածան», «Անի», «Զարթօնք», «Սեւան», «Նայիրի» եւ այլ ամսագիրերու ու թերթերու: Կազմած եւ հրատարակած է «Գործնական քերականութիւն» (1958) եւ «Գրական գիտելիքներ» (1960) դասագիրքերը: :

²⁵ Հալէպի Քարէն Եփփէ Ազգ. Ճեմարանի հայագիտական նիւթեր դասաւանդող, 28 տարիներու ուսուցիչ, հայերէն լեզուի, քերականութեան ու գրականութեան դասագիրքերու հեղինակ եւ մտաւորական Մկրտիչ Մկրտիչեան Հալէպի Ազգային Հայկազեան վարժարանը աւարտելէ ետք կը մեկնի Երուսաղէմ եւ կը դառնայ սան Ժառանգաւորաց վարժարանի: Ուսուցչական պաշտօն վարած է՝ Ազգի եւ յատկապէս Հալէպի Ազգային վարժարաններէն ներս: 1958 թ.կը հրաւիրուի Քարէն Եփփէ Ազգ. Ճեմարան իբրեւ հայերէնաւանդ ուսուցիչ աւագ դպրոցի: 1987 թ. Լոս Անճելըս կը հաստատուի. «Լա Վըրնի» Ամերիկահայ միջազգային քոլէճի տնօրէնութեան կարգադրութեամբ՝ կը սկսի հայերէն լեզուի քերականութիւն ու գրականութիւն դասաւանդել Կլէնտլիի հայ ուսուցիչներուն (extension courses): Հեղինակ է «Քերականութեան դասեր» երեք գիրքերուն: Վերամշակած է «Շողական» ընթերցարաններու շարքը: Խմբագիր՝ Սասնոյ հայրենակցական միութեան «Սասուն» /1948 թ. Հալէպ/ եւ «Տարօն-Տուրուբերանի հայրենակցական միութեան «Տարօն» /1949 թ. Հալէպ/ տարեգիրքերուն:

**Ա) ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ
ԶՈՒԳԱԴԻՐ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ**

Մեկքոնեան գոյական եւ իր տեսակները բաժինով կը բնութագրէ գոյականը՝ «ինչ որ կայ աշխարհի վրայ՝ անուն մը ունի: Քերականութեան մէջ այդ անուններուն կ'ըսենք գոյական»: Գոյական եւ անուն նոյնն են քերականութեան մէջ՝ կը գրէ հեղինակը: Կ'անդրադառնայ.

-գոյականի յատուկ, հասարակ, նիւթական, վերացական²⁶ եւ հաւաքական հասկացութեանց,

-գոյականի յօդի, թիւի եւ հոլովի մասին:

Գոյականին յօդերն են՝

- «ս», առաջին դէմքի համար,

- «դ» երկրորդ դէմքի համար,

- «ն» եւ «ը» յօդերը երրորդ դէմքի համար: «Ն»-ն՝ կ'աւելցնենք բաղաձայնով վերջացող բառերուն վրայ, իսկ «ը»-ը՝ ձայնաւորով վերջացողներուն: Վերոնշեալները «Ս, Դ, Ն, Ը»-ն հեղինակը կը կոչէ դիմորոշ յօդ: Սակայն առանձնացնելով «Ն»-ն ու «Ը»-ն, կը գրէ. «"Ն" եւ "Ը" յօդերը կը կոչուին դիմորոշ, երբ գոյականին որո՞ւ պատկանիլը, այսինքն քանիերորդ դէմք ըլլալը կ'որոշուի»: Իսկ նոյն յօդերը կը կոչուին որոշիչ, երբ ...այն գոյականը որուն վրայ աւելցուած են՝ դէմք չունի»: Օրինակ՝

«Ն-Ը» դիմորոշ. «Իր գիրքը», «Զաւենին գիրքերը»:

«Ն-Ը» որոշիչ. «Այդ գիրքը», «միւս գօտին» եւ այլն²⁷:

Մինչդեռ Այտընեան «ս եւ դ» յօդերը կը համարէ դերանունանական յօդեր²⁸: Իսկ Յովհաննէս Գազանձեանի համար

²⁶ Մտային-հոգեկան, գործողութիւն եւ վիճակ ցոյց տուող բառերը վերացական են: Մեկքոնեանի համար «թիւն, անք, ում, ոյթ» մասնիկներով վերջացող գոյականները վերացական են:

²⁷ Տե՛ս **Մեկքոնեան Զ.**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966, էջ 80: Նոյնի, նշ. աշխ., Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 80:

«Յօդ կը կոչուին ս, դ, ն եւ ը գիրերը, որոնք գոյականին ծայրը կը կցուին եւ անոր իմաստը ճշդելու կամ որոշելու կը ծառայեն»: Գազանճեան կը գրէ, որ «Յօդը երկու տեսակ է որոշիչ եւ դիմորոշ»²⁹:

Մկրտիչ Մկրտիչեան գոյականին թեքական երրորդ յատկանիշը կը համարէ յօդը: Հեղինակին համաձայն յօդերը չորս տեսակ են՝

-**Որոշիչ** են միայն Ն եւ Ը յօդերը, երբ գոյականը ուրիշ գոյականէ զանազանելու կը ծառայեն: «Գիրքը բայց»:

-**Ստացական** են Ս, Դ, Ն, Ը յօդերը, երբ ցոյց տան, թէ գոյականը որո՞ւ կը պատկանի: «Գիրքս, գիրքդ, գիրքը»:

-**Դիմորոշ** են Ս, Դ յօդերը, երբ գոյականին առաջին կամ երկրորդ դէմքը տալու կը ծառայեն: «Աշակերտներս գոգնոց կը հագնինք»:

-**Ցուցական** են Ս, Դ յօդերը, երբ գործածուած են ցուցական իմաստով եւ կը համապատասխանեն այս եւ այդ բառերուն: «Քաղաքիս բնակչութիւնը»³⁰:

Մինչդեռ Մկրտիչ Մկրտիչեան նախքան գոյականի մասին խօսիլը կ'անդրադառնայ «Խօսքին Մասերը» եզրոյթին եւ կը նշէ, որ բառերը իրենց ընդհանուր իմաստին համաձայն կը բաժնուին ութը տեսակի, որոնք կը կոչուին խօսքին մասեր՝ անուն կամ գոյական, դերանուն, բայ, ածական, մակբայ, առընթերադրութիւն, շաղկապ եւ ձայնարկութիւն³¹:

²⁸ **Չոլաքեան Յ. եւ Ֆիշենկճեան Ա.**, Գրական արեւմտահայերէնի պատմութեան ուսումնասիրութիւն, Երեւան, 2016, էջ 22:

²⁹ «Որոշիչ յօդ են միայն ն եւ ը գիրերը, որոնք պարզապէս գոյականը կ'որոշեն: Դիմորոշ են ս, դ, ն, ը յօդերը, որոնք գոյականին որո՞ւ վերաբերիլը կ'որոշեն»: Տե՛ս **Գազանճեան Յ.**, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, Թ. տպագրութիւն, իսթանպուլ, 1995, էջ 22:

³⁰ **Մկրտիչեան Մ.**, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (Նախակրթարանի Ե.- Զ. կարգերուն համար), Հալէպ, 1962, էջ 55-56:

³¹ Ի դէպ յայտնենք, որ Չոլաքեանի, Առաքելեանի եւ Քիրքճեանի մօտ Խօսքի մասերը թիւով տասնն են՝ Անուն կամ գոյական, Ածական,

Մկրտիչեանի համաձայն բառերը, որոնք գոյականի մը կամ երեւոյթի³² մը անունն են, կը կոչուի անուն կամ գոյական: Երկու տեսակ են՝ հասարակ եւ յատուկ: Հասարակ անունը, Մկրտիչեանի բացատրութեամբ ունի երեք ենթատեսակ.

Երկու տեսակ են՝ հասարակ եւ յատուկ: Հասարակ անունը, ըստ Մկրտիչեանի ունի երեք ենթատեսակ.

1) Նիւթական հասարակ անուն. նիւթէ կազմուած գոյականի մը անունն է. օրինակ՝ մարդ, անտառ, գայլ, աստղ, գիրք եւ այլն:

2) Վերացական հասարակ անուն. անմարմին երեւոյթի մը կամ գաղափարի անունն է, օրինակ՝ վախ, ուժ, պատիւ եւ այլն:

3) Բայանուն³³. բառեր, որոնք գործողութեան անունն են: Օրինակ՝ վազք, խնդուք, լուծում, նահանջ եւ այլն:

Գոյականներու խմբական անունները կը կոչուին հաւաքական անուն: Օրինակ՝ ժողովուրդ, բանակ, ազգ, բազմութիւն եւ այլն:

Անունին թեքական յատկութիւնները թիւ /եզակի, յոգնակի/, հոլով եւ յօդ ունենալն է: Տասնմէկերորդ դասով՝ Մկրտիչեան, մատնացոյց կ'ընէ գոյականի թեքուող յատկութիւնը (կ'ունենայ թիւ, հոլով, եւ յօդ³⁴), կը նշէ Մկրտիչեան:

Դերանուն, Թուական, Բայ, Մակբայ, Կապ Ըառընթերութիւն եզրոյթի փոխարէն), շաղկապ, Վերաբերութիւն կամ Եղանակաւորող բառեր եւ Չայնարկութիւն:

³² Մկրտիչեանի բացատրութեամբ երեւոյթ բառը կը գործածուի աննիւթ իմացումներուն համար:

³³ Բայը գործողութիւն կ'արտայայտէ, մինչդեռ բայանունը գործողութեան անուն է:

³⁴ Մկրտիչեան չի յիշեր դէմքը, որովհետեւ բոլոր գոյականները ունին մէկ դէմք՝ երրորդ դէմք:

Գոյականի յոգնակիի կազմութեան քերականական կարգը

Գոյականը ունի երկու թիւ՝ եզակի եւ յոգնակի: Մէկ գոյական կամ մէկ երեւոյթ ցոյց տուող անունը եզակի է: Մէկէ աւելի գոյական կամ երեւոյթ ցոյց տուող անունները յոգնակի են: Յոգնակերտ մասնիկներն են՝ ԵՐ, ՆԵՐ, Ք, ԻԿ:

ԵՐ յոգնակերտ մասնիկը կը ստանան.

-միավանկ (ծով-ծովեր, պատ-պատեր, հաւ-հաւեր/ եւ մէկ ու կէս վանկ ունեցող բառերը (աստղ-աստղեր, վագր-վագրեր, անգղ-անգղեր/,

-կազմութեամբ այն բարդ գոյականները, որոնց վերջին արմատը միավանկ է եւ իր իմաստը պարտադրած է բառին. օրինակ՝ շոգենաւ-շոգենաւեր, ջրաներկ-ջրաներկեր եւ այլ: Մկրտիչեան կը նշէ, որ բացառութիւն կը կազմեն **ՊԵՏ** երկրորդ արմատով կազմուած բառերը եւ անյօդակապ բարդութիւնները, որոնց յոգնակին կը ստանայ ՆԵՐ: Օրինակ՝ զօրապետ-զօրապետներ, գիւղապետ-գիւղապետներ, փողկապ -փողկապներ եւ այլն:

ՆԵՐ յոգնակերտ մասնիկը կը ստանան

-բազմավանկ գոյականները. օրինակ՝ դպրոց-դպրոցներ, պայուսակ-պայուսակներ եւ այլ:

Մկրտիչեան գրաբարի լեռն, դուռն, գառն, թռռն, եզն, մատն բառերու յոգնակիի կազմութեան մասին կը խօսի այս բաժինին մէջ եւ օրինակներով կը բացատրէ, որ կը ստանան ՆԵՐ յոգնակերտ մասնիկը: Սակայն օրինակներէն ետք կը բացատրէ, որ այս բառերը գրաբարի մէջ ունին Ն-ը հնչիւնը, որ ժամանակի ընթացքին կորսուած է, ուստի բառաբարդման, ածանցման եւ յոգնակիի կազմութեան ժամանակ Ն-ն ի յայտ կու գայ. ուրեմն կը դասուի միավանկ բառերու կարգին: Այս շփոթը չառաջաց-

նելու համար նախընտրելի էր վերյիշեալ բառերը դասեր միավանկ բառերու շարքին:

Բացի **Եր-Ներ** յոգնակերտ մասնիկներէն, Մկրտիչեան յոգնակերտ մասնիկ կը յիշէ Ք-ն. կը նշէ, որ Ք-ը կը ստանան տեղացիութիւն արտայայտող գոյականները. օրինակ՝ գիւղացի-գիւղացիներ- գիւղացիք, մշեցի-մշեցիներ- մշեցիք, տղայ- տղաներ- տղաք.բացառութիւն կը կազմէ **մարդ** բառը, ուրուն յոգնակին Ք-ի փոխարէն կը ստանայ ԻԿ. օրինակ՝ մարդ- մարդեր- մարդիկ: Կ'անդրադառնայ նաեւ բառավերջի անձայն յ-ի ունեցող գոյականներու յոգնակի թիւի կազմութեան. շուկայ-շուկաներ /շ/ եւ այլն:

Մելքոնեան խօսելով գոյականի յոգնակիի կազմութեան քերականական կարգի մասին կը նշէ, անունի մը յոգնակին կազմելու համար, նոյնպէս, եզակիին վրայ կ'աւելցնենք «եր» /երթ բառը միավանկ ու մէկուկէս վանկնոց է» եւ «ներ» /երթ բառը բազմավանկ է/: Սակայն բազմավանկ բառ մը երթ կազմութեամբ բարդ է, Մելքոնեան անոր յոգնակիի կազմութեան մասին հետեւեալը կը գրէ.

ա-Երթ բարդ բառի վերջին վանկը անուն մըն է՝ զայն յոգնակի վերածելու համար սովորաբար կ'աւելցնենք "եր": Իսկ երթ բայարմատ մըն է՝ կ'աւելցնենք՝ "ներ":

բ-Բայարմատ գործածուած անունները պէտք չէ անուն նկատել: Այսպէս. «Հայրենասեր» բառին մէջ «սեր»-ը սիրել բային արմատն է եւ կը նշանակէ «սիրող», մինչ «վիրակապ» բառին մէջ «կապ»-ը բային արմատ չէ, այլ պարզապէս «կապ» անունն է. «վիրակապ» կը նշանակէ վերքի կապ եւ ոչ թէ վերք կապող, կը գրէ Մելքոնեան:

գ- Կան կարգ մը բարդ բառեր, որոնց վերջին վանկը անունն մըն է, բայց գործածուած է իր բուն իմաստէն տարբէր իմաստով մը. օրինակ, «գինետուն» բառին «տուն» բառը այլեւս չի նշանակեր «բնակելիք տեղ» կը գրէ հեղինակը. ուրեմն այսպիսի բառերուն յոգնակին կը կազմենք «ներ» մասնիկով «գինե-տուն-ներ»:

դ-Եթէ բարդ բառը ածական է եւ գոյականաբար կը գործածուի՝ «ներ» կ'առնէ: Օրինակ՝ «ծակաչք-ծակաչքներ»³⁵:

Գոյականի թեքումը յատկութիւններէ է՝ խօսքի մէջ անոր տարբեր ձեւերով հանդէս գալը, որ կը կոչենք հոլով-հոլովում:

Մեկքոնեան կը նշէ, որ հայերէնի հոլովները վեց են եւ հոլովման ընթացքին գոյականի, սեռական-տրականի մէջ, ստացած հոլովիչով կարելի է դասել կանոնաւոր թէ անկանոն ըլլալը. Եզակի սեռական-տրականի մէջ «ի»-ի փոխարէն «ու», «եան», «ուան- ան», «օ», «ոյ», «ոջ» հոլովիչներով եւ «ում» ածանցով վերջացող անուններուն սեռական-տրական կրնայ կազմուիլ «ան» մասնիկով. կ'ըսէ հեղինակը: Տա՛նք օրինակներ՝

Եզակի սեռական-տրական	բառեր
Ու կ'առնեն	մարդ, հայ, դար, արջ, էջ, պահ
Ի եւ Ու կ'առնեն	երկձեւ գոյականներ՝ տղայ- տղայի, տղու. Ճամբայ- ճամբայի, ճամբու
եան կ'առնեն	«Թիւն» վերջատրութիւն ունեցող գոյականները.
ԱՆ- Ուան կ'առնեն	-/ան/ աշուն, գարուն, ամառ, ձմեռ, -/ուան/ ժամանակ, ժամ, պահ, ամիս, իրիկուն, օր, տարի, շաբաթ
	երկձեւ գոյականներ՝ տուն ³⁶ - տունի, տան.

³⁵ Տե՛ս **Մեկքոնեան Զ.**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, էջ 80:

³⁶ Մեկքոնեան «Ծանօթութիւն» բաժինի մէջ կը գրէ, որ կարգ մը բայերու հոլովումի զոյգ ձեւերը տարբեր են իրենց գործածութեամբ.

	շուն- շունի, շան.
Ան	լեռ-լեռան, լեռե, լեռով «դուռ», «թոռ»,
Ան	«Ում» վերջածանցով.
Օ	հայր, մայր, եղբայր- հայր, հոր, հորմե, հորմով /կամ հայրով/
Ոջ	քոյր, քրոջ, քրոջմե, քրոջմով, տէր, ընկեր եւ այլն
ՈՅ	-սէր- սիրոյ, սէրե, սէրով -«իա»-ով վերջացող երկրանունները. Ասիա, Ասիոյ, Ասիայե, Ասիայով.

«Ծանօթ» բաժինին մէջ Մելքոնեան կը նշէ, որ արեւ, լուսին եւ երկիր բառերը եթէ աստղ եւ կամ մոլորակ անունով կը գործածուին, յատուկ անուն կը համարուին եւ պէտք է գրուի մեծատառով, այլապէս՝ հասարակ անուն է:

Մկրտիչեան կը գրէ, որ անունին թեքական յատկութիւնները թիւ /եզակի, յոգնակի/, հոլով եւ յօդ ունենալն է: Դաս 12-13-ով, կը խօսի գոյականի ձեւի զանազան փոփոխութիւններու, իւրաքանչիւր հոլովի կիրառման եղանակի մասին: Հեղինակը

այսպէս՝ «տուն» բառը «բնակարան» իմաստով սեռական-տրականի մէջ կրնայ հանդէս գալ «տունի» եւ «տան» ձեւերով. իսկ եթէ՝ «ոտանաւորի տուն» նշանակէ, չենք կրնար «տան» ձեւը գործածել: Նոյնն է պարագան «գլուխ» բառին: Երբ «Մարդկային գլուխ»-ի մասին է խօսքը կրնանք գործածել «գլխու» եւ «գլուխի» ձեւերը, բայց երբ «գիրքի գլուխ»-ի մասին է խօսքը՝ «գլուխի»: Տե՛ս Մելքոնեան Զ., Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966, էջ 85: Նոյնի, նշ. աշխ., Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 85:

առանձին առանձին կը բնութագրէ հոլովը եւ կ'անդրադառնայ նախադասութեան մէջ անոնց առանձնակի դերի մասին³⁷: 15-րդ դասով հեղինակը կը բացատրէ հոլովում եզրոյթը. «հոլովումը գոյականի մը բոլոր հոլովներով ներկայացնելու գործողութիւնն է»: Հոլովման կանոնաւոր եւ անկանոն հոլովիչները կը թուէ ու կը ներակայցնէ իւրաքանչիւր ձեւի հոլովման եզակի եւ յոգնակի հոլովապատկերները: Մկրտիչեան ուան հոլովման մասին խօսելով կ'արձանագրէ, որ «պահ, ժամ եւ ամիս» գոյականները «կ'ենթարկուին» Ու հոլովման, իսկ «դար» գոյականը՝ եւ Ու, եւ Ի հոլովումներու:

ԱՆ հոլովման կ'ենթարկուին՝ «աղջիկ, էրիկ, կնիկ, մանուկ, բեռ, թռռ, եգ, դուռ, լեռ, գարուն, աշուն» եւ այլն³⁸:

ՈՋ հոլովումին կ'ենթարկուին «քոյր, կին, տիկին, կեսուր, տալ, ներ, աներ, ընկեր եւ տէր գոյականները, ինչպէս նաեւ այն բարդ գոյականները, որոնց երկրորդ արմատը այս գոյականներէն մէկն է:

ՈՅ հոլովումի պարագային, բացի երկրանուններէն նոյն հոլովումին կ'ենթարկուին «երբեմն եկեղեցի եւ հոգի գոյականները», ինչպէս նաեւ Աստուած գոյականը: Օր. եկեղեցի-եկեղեցոյ, հոգի-հոգոյ: Աստուած- Աստուծոյ- Աստուծմէ- Աստուծմով:

ԵԱՆ հոլովումի կ'ենթարկուին, բոլոր «ութիւն վերջաւորող» գոյականները, որոնց ԻԻ ձոյլ ձայնաւորը սեռական - տրականի մէջ կը վերածուի ԵԱ երկբարբառին: Նոյն հոլովումին կ'ենթարկուին նաեւ՝ «արիւն, արեան, արիւնէ, արիւնով», «անկիւն, անկեան, անկիւնէ, անկիւնով», «ծնունդ, ծննդեան, ծնունդէ, ծնունդով», «հանգիստ, հանգստեան, հանգիստէ, հանգիստով»

³⁷ Մկրտիչեան Մ., Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (Նախակրթարանի Ե.-Ջ. կարգերուն համար), Հալէպ, 1962, էջ 36-46:

³⁸ Մկրտիչեան կը նշէ, որ «Ան հոլովման պատկանող գոյականները կ'ենթարկուին նաեւ Ի հոլովման» եւ կը հիմնաւորէ օրինակներով: Տե՛ս Մկրտիչեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 50:

/ասոնք յաճախ կ'ենթարկուին Ի հոլովումին»: Կը խօսի նաեւ Օ հոլովման մասին: Այս հոլովման կ'ենթարկուին բառամէջի ԱՅ երկբարբառ ունեցող գոյականներու եզակի սեռական- տրական- նը:

Մկրտիչեանի համաձայն եւս գոյականը ունի վեց հոլով՝

-ուղղականը գոյականին անփոփոխ ձեւն է, բայց ենթակայ:

-հայցականը գոյականին անփոփոխ ձեւն է, բայց խնդիր:

Հայցական հոլովը /ո՞ւր- ե՞րբ/ պարագայական խնդիր է:

-սեռականը պատկանելիութիւն ցոյց կու տայ, կը պատաս- խանէ որո՞ւն, ինչի՞ հարցումներուն եւ կ'ունենայ Ի, ՈՒ, ՌԻԱՆ, ՈՋ, ՈՅ, ԵԱՆ, ՕԲ հոլովական նշանները:

-տրականը կը ստանայ սեռականի վերջաւորութիւնը, կը պատասխանէ նոյն հարցումներուն, սակայն կը դրուի ստորո- գիշին վրայ, այլ խօսքով՝ ենթական գործողութիւնը որո՞ւն կ'ուղղէ:

-բացառականը ցոյց կու տայ, «թէ ենթակային գործո- ղութիւնը որմէ՞ կամ ուրկէ՞ սկսուած /սկսած- Ա. Ֆ./ կամ կա- տարուած է:

- իսկ գործիական՝ թէ գործողութիւնը ի՞նչով կը կատարուի:

Բ) ԲԱՅԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԴԻՐ ՔՆՆՈՒ- ԹԻՒՆ

Բայը, որպէս թեքուող խօսքի մաս, ամենէն արտայայտիչ անդամն է, որուն արտայայտական նշանակութեամբ կ'երան- գաւորուի, կ'իմաստաւորուի մեր խօսքը: Կը խօսինք պատմելով, զեկուցելով, վճռելով, ենթադրելով, պայմանադրելով, հրամա- յելով, ըղձալով, խնդրելով եւ այլն: Արտայայտութեան այս եղա- նակներուն համաձայն բայը եղանակային ձեւ կը ստանայ: Ան հանդէս կու գայ երկու ձեւով դիմաւոր եւ անդէմ:

1) Զարեհ Մելքոնեան- Ըստ Մելքոնեանի բայը կը բաղկա- նայ երկու մասէ՝ արմատ (կամ բայարմատ, որուն վրայ մաս- նիկը կ'աւելցնենք նաեւ հիմք կը կոչեն) եւ վերջաւորութիւն: Ունի երեք լծորդութիւն եւ /կը կոչուի առաջին լծորդութիւն/, իլ

/երկրորդ լծորդություն/, ալ /երրորդ լծորդություն/: Մելքոնեան գիրքի տողատակին դրուած աստղանիշով կ'ըսէ, որ «կան “ուլ” մասնիկով վերջացող կարգ մը բայեր. -գբօնուլ, ընթեռնուլ, հեղուլ, թողուլ, զեղուլ եւ այլն, որոնք կը կազմեն չորրորդ լծորդութիւնը»³⁹: Շարունակելով՝ կը գրէ, որ մասնիկները իրենց արտայայտած իմաստին համաձայն, խօսքի մէջ զանազան ձեւեր կ'առնեն, կը փոխուին եւ այդ փոփոխութիւնը խոնարհում կ'անուանէ:

Մելքոնեանի համաձայն բայը ունի երեք ժամանակ՝
-ներկայ ժամանակը ցոյց կու տայ հիմա կատարուող բան մը /կը քալեմ/,
-անցեալ ժամանակը՝ նախապէս կատարուած բան մը /քալեցի/,
-իսկ ապառնի ժամանակը՝ յետոյ կատարուելիք բան մը /պիտի քալեմ/⁴⁰:

Բայի խոնարհման հինգ եղանակներ կը նշէ՝ Սահմանական, հրամայական, ստորադասական⁴¹, ըղձական եւ անորոշ: Մելքոնեան «Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի

³⁹ Մելքոնեան Զ., Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966, էջ 56: Նոյնի, նշ. աշխ., Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 56:

⁴⁰ Մելքոնեան Զ., Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966, էջ 56-57: Նոյնի, նշ. աշխ., Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 56-57:

⁴¹ Այտրնեանէն ետք քերականներ ստորադասականէն կ'առանձնացնեն ըղձական եղանակը, «ապա միացուցին ըղձական-ստորադասական եղանակ եզրոյթով, իսկ սահմանական եղանակի բաղադրեալ ապառնին առանձնացուցին հարկադրական եղանակով» կը գրէ Չոլաքեան: Տե՛ս Զ. Չոլաքեան, Ա. Ֆիշենկճեան, Գրական Արեւմտահայերէնի ուսումնասիրութեան պատմութիւն, Երեւան, 2016, էջ 34:

միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք»⁴² դասագիրքի մէջ խօսելով բայի խոնարհման եղանակներու եւ ժամանակներու մասին կը գրէ, որ վերոյիշեալ եղանակները պարզ ժամանակներէն բացի ունին բաղադրեալ ժամանակներ. «Բաղադրեալ կը կոչուին այն ժամանակները, որոնք կազմուած են էական բային օժանդակութեամբ: Այսպէս՝ վազեր է, բռնած ենք, երթալու էի»⁴³: Տե՛ս աղիւսակը:

**«Բաղադրեալ» ժամանակներ
Մահմանական եղանակ**

յարակատար- դրկած եմ	գերակատար- դրկած էի
անցեալ յարակատար- դրկեր եմ	անցեալ գերակատար- դրկեր էի
կրկին կատարեալ- դրկած եղայ	
ապառնի յարակատար- դրկած պիտի ըլլամ	ապառնի գերակատար- դրկած պիտի ըլլայի
հարկադրական յարակատար- դրկելու եմ	հարկադրական գերակատար- դրկելու էին
երկբայական յարակատար- դրկած ըլլալու եմ երկբայական գերակատար- դրկած ըլլալու էի	
պայմանական յարակատար- դրկած կ'ըլլամ	պայմանական գերակատար- դրկած կ'ըլլայի
պատմական ներկայ-կը դրկեմ եղեր	պատմական ապառնի- պիտի դրկեմ եղեր
պատմական անկատար ապառնի- պիտի դրկէի եղեր	պատմական յարակատար- դրկած եմ

⁴² Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ 1966 եւ Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 38-40, 56-77:

⁴³ Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, էջ 61:

պատմական անորոշ յարակատար- դրկեր եմ եղեր	պատմական հարկադրական յարակատար- դրկելու եմ եղեր
պատմական հարկադրական գերակատար դրկելու էի եղեր	

Հրամայական եղանակ
կատարեալ- դրկա՛ծ եղիր

Ստորադասական եղանակ	
յարակատար- դրկած ըլլամ	գերակատար- դրկած ըլլայի
ապառնի- դրկելու ըլլամ	անկատար ապառնի- դրկելու ըլլայի
պատմական ապառնի-դրկելու ըլլամ եղեր	

Ըղծական եղանակ

պատմական ներկայ- թող դրկեմ եղեր	պատմական անկատար- թող դրկէի եղեր
------------------------------------	-------------------------------------

Անորոշ եղանակ
անցեալ- դրկած ըլլալ

Յարադրեալ բայ սահմանումով նկատի ունի այն բայերը, որոնք երկու անջատ բառէ կազմուած են՝ «տեղի տալ», «կանգ առնել», «խաղի գալ», «մտիկ ընել», «խօսք տալ», «հոգին աւանդել» եւ այլն: Սակայն կարեւորութեամբ կը նշէ, որ յարադրեալ բայերը պէտք չէ շփոթել բաղադրեալ ժամանակներուն հետ, որովհետեւ, ինչպէս գիտենք, կազմուած կ'ըլլան «անցեալ

ընդունելութենէ մը եւ էական բայէ /խօսեր էինք, գացած եղայ/»⁴⁴:

Ապա կը խօսի, դաս 7-ի մէջ, կանոնաւոր, զարտողի, անկանոն եւ պակասաւոր բայերու մասին, տալով անհրաժեշտ բացատրութիւններ եւ համապատասխան օրինակներ: Այսպէս՝

ա. Կանոնաւոր են այն բայերը, որոնց արմատները խոնարհումի ատեն կը մնան անփոփոխ, եւ վերջաւորութիւնները կը հետեւին ճիշդ իրենց տիպարներուն ձեւին: Խօսելով կանոնաւոր բայերու կազմութեան մասին, Մելքոնեան կը գրէ. «Կանոնաւոր բայերու Աներեւոյթը միջաձանց⁴⁵ չ'ունենար», մինչդէռ զարտողի բայերուն աներեւոյթը միջաձանց կ'ունենայ: Այս միջաձանցները կը կորսուին ոչ-կանոնաւոր ժամանակներու մէջ կամ կը փոխուին այլ միջաձանցի. օրինակ՝ փախչիլ-փախայ, փախար, փախաւ: Իսկ հեռանալ բայը՝ հեռ-ան-ալ → հեռ-աց-այ»⁴⁶:

բ. Զարտողի⁴⁷ են այն բայերը, որոնց արմատները խոնարհումի ատեն կը մնան անփոփոխ, բայց վերջաւոր-

⁴⁴ Մելքոնեան Զ., նշ. աշխ., էջ 62:

⁴⁵ Միջաձանցը այն ածանցն է, որ մտած կ'ըլլայ բայի մը արմատին եւ լծորդին միջեւ: Տե՛ս Մելքոնեան Զ., նշ. աշխ., Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966, էջ 156: Նոյնի, նշ. աշխ., Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 156: Ի դէպ յայտնենք, որ միջաձանց բառը արդի արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերու մէջ փոխարինուած է «սոսկաձանց» բառով:

⁴⁶ Մելքոնեան Զ., նոյն տեղը:

⁴⁷ Զոլաքեան կը նշէ, որ Այտընեանի համար զարտողի բայերը «կ'ըլլան զարտողիք եւ կէս զարտողիք»: Կէս զարտողի բայերը, Այտընեանի համաձայն «նել, նիլ, նալ վերջաւորութիւն ունեցող բայերն են, կը գրէ Զոլաքեան: Այտընեան կէս զարտողի բայեր կը կոչէ՝ «գտնել, տեսնել, պագնել, մտնել, ելլել, ըլլալ, դառնալ, իջնալ, հասնիլ, անցնիլ, մեռնիլ, ծնանիլ, թքնել, հեծնալ, խածնել. նոյնպէս չիլ վերջաւորութեան բայերը, որոնց չ-ն դուրս կը դրուի՝ թռչիլ, փախչիլ,

րութիւնները կարգ մը ժամանակներու մէջ չեն հետեւիր իրենց տիպարին ձեւերուն⁴⁸: Տե՛ս աղիւսակը՝

<i>զարտող ի բայեր</i>	<i>անցեալ կատարեալ ի հիմք</i>	<i>զարտող ի բայեր</i>	<i>անցեալ կատարեալի հիմք</i>
առնել	առ+ի, իր, աւ, ինք, իա, ին	փակչիլ	փակ+այ,ար, աւ, անք,աք,ան
խածնել	խած+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	փախչիլ	փախ+այ,ար, աւ, անք,աք,ան
գտնել	գտ+այ,ար, աւ, անք,աք,ան	դպչիլ	դպ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
իջնել	իջ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	փլչիլ	փլ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
մտնել	մտ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	փրթիլ	փր+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
հեծնել	հեծ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	սկսիլ	սկս+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
լեցնել	լեցուց+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	ծնիլ	ծն+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան

փլչիլ, դպչիլ, կպչիլ փակչիլ», ինչպէս նաեւ «սկսիլ, փրթիլ, պրծիլ վերի բայերուն պէս կը խոնարհուին՝ սկսայ եւ ոչ սկսեցայ»:

⁴⁸ Տիպար ձեւ ըսելով կը հասկնանք անցեալ կատարեալի հիմքի ոչ ցոյական կազմութիւնը. բացատրենք՝ վազել- վազ+եց--- վազեց. իսկ խոնարհումը՝ վազեցի, վազեցիր, վազեց եւ այլն:

ցուցնել	ցուցուց+ ի, իր, -, ինք, իք, ին	նստիլ	նստ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
դարձնել	դարձուց+ ի, իր, -, ինք, իք, ին	բանալ	բաց+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին
անցընել	անցուց+ ի, իր, -, ինք, իք, ին	լալ	լաց+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին
բերել	բեր+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	մնալ	մնաց+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին
ըսել	ըս+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	կենալ	կեց+այ,ար,աւ , անք,աք,ան
հասնիլ	հաս+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	բարկան ալ	բարկաց+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
հագնիլ	հագ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	գիտնալ	գիտց+այ,ար, աւ, անք,աք,ան
մեռնիլ	մեռ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	ունենալ	ունեց+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
անցնիլ	անց+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	հասունն ալ	հասունց+այ, ար,աւ, անք,աք,ան
բուսնիլ	բուս+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	հեռանալ	հեռաց+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան

Զարտուղի է, ըստ հեղինակի, «ցնել» /պատճառական/ եւ «ուիլ» /կրատական/ վերջաւորութիւնը ունեցող բայերը: Մանօթութիւն բաժինի մէջ Մելքոնեան կը գրէ.

- Մատնել (մատն-ել), կանգնիլ (կանգուն-իլ) եւ շարք մը բայերու «ն» գիրը, որ արմատական է՝ չշփոթել «ն» միջաձանցին հետ: Օրինակ՝ մտնել-մտայ, մինչդեռ մատնել բայը- մատնեցի: Մատնել կանոնաւոր բայ է, իսկ մտնելը՝ միջաձանց:

- Բերել, ըսել, ծնիլ, սկսիլ, փրթիլ, լալ, մնալ, պրծիլ բայերը թէւ զարտուղի են, բայց միջաձանց չունին:

- Հանգչիլ, կառչիլ, մեղանչել, խրտչիլ բայերուն «չ» միջաձանցը չի կորսուիր, կը գրէ Մելքոնեան, ոչ-կանոնաւոր ժամանակներու մէջ. հանգչիլ-հանգչեցայ եւ այլն:

- Կան կարգ մը բառեր, որոնց արմատներուն վրայ դուրսէն գիրեր աւելցած են, մաս կազմած են անոնց եւ կը մնան բոլոր ժամանակներուն մէջ /հետագային՝ բազմապատկական բայեր- Ա. Ֆ./: Օրինակ՝ կոտր-տ-ել, վազ-ուրբտ-ել /վազվրտել- Ա.Ֆ./ եւ այլն⁴⁹:

պարզ	բազմապատկական	պարզ	բազմապատկական
կոտրել	կոտրտել	վազել	վազուրբտել
աւրել	աւրշտել	կռուիլ	կռուրտիլ
կտրել	կտրտել	պոռալ	պոռչտալ
պատռել	պատռտել	քաշել	քաշկրտել
ցատկել	ցատկրտել	թռ(չ)իլ	թռչտիլ
պաղի	պաղշտկիլ	կոխել	կոխկրտել

⁴⁹ Մելքոնեան Զ., նշ. աշխ., էջ 157:

լ			
հրել	հրմշտկել	խառնել	խառնշտկել
պահու ւիլ	պահուրտիլ	մատչիլ	մատչիլ
քերու իլ	քերուրտիլ		

գ-Անկանոն են այն բայերը, որոնց աներեւոյթի արմատները փոփոխութիւն կը կրեն կարգ ժամանակներու մէջ: Կը թուէ անկանոն բայեր: Տե՛ս աղիւսակը.

<i>անկանոն բայեր</i>	<i>անցեալ կատարեալի հիմք</i>	<i>անկանոն բայեր</i>	<i>անցեալ կատարեալի հիմք</i>
դնել	դր+ ի, իր, աւ, ինք, իա, ին	դառնալ	դարձ+այ,ար,աւ, անք,աք,ան
զարնել	զարկ+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	իյնալ	ինկ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
ընել	ըր+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	համբառնալ	համբարձ+այ,ար,աւ, անք,աք,ան
տանիլ	տար+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	ըլլալ	եղ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
տալ	տու+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	<i>երթալ</i>	<i>զաց+ ի, իր, զնաց, ինք, իք, ին</i>
<i>զալ</i>	<i>եկ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան</i>	<i>ուտել</i>	<i>կեր+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան</i>

Եւ վերջապէս կը խօսի անկանոն ժամանակներու մասին: Ըստ Մելքոնեանի անկանոն կը կոչուին այն ժամանակները, «ուր երեւան կու գան խոնարհումի զարտուղութիւնները կամ անկանոնութիւնները». անոնք են՝ անցեալ կատարեալն ու ընդհանրապէս հրամայականը եւ կարգ մը բայերու անցեալ, ներկայ ընդունելութիւններն ալ: Իսկ միւս ժամանակները կանոնաւոր կ'որակէ:

Էական բայ խորագիրով Մելքոնեան նախ կը նշէ, թէ «ԸԼԼԱԼ» էական բայը օժանդակ բայ է, երբ «կը ծառայէ կազմելու բայերու բաղադրեալ ժամանակները Յարակատարը, անորոշ յարակատարը, գերակատարը, անորոշ գերակատարը»: Օր. երգած եմ, երգեր եմ եւ այլն⁵⁰: Ապա կը ներկայացնէ Օժանդակ բայի խոնարհման պատկերը ամբողջութեամբ: Տե՛ս էջ 50-52):

2) Մկրտիչ Մկրտիչեան՝ Նախադասութեան թեքուող անդամներէն է բայը եւ կ'ունենայ թիւ, դէմք, եղանակ, եւ ժամանակ /դիմաւոր բայ/: Բայի պաշտօնը նախադասութեան մէջ ստորոգիչ է: Ստորոգել կը նշանակէ յատկութիւն՝ վերագրում արտայայտել:

Մկրտիչեան «բային եղանակը» դասով կը բացատրէ, որ գործողութիւն մը կրնայ արտայայտուիլ չորս ձեւերով: Արտայայտութեան այդ ձեւերը կը կոչուին բային եղանակը: Ուրեմն բայի խոնարհման չորս եղանակներն են, ըստ Մկրտիչեանի, սահմանական, հրամայական, ստորադասական եւ ըղձական: Մկրտիչեան իր «Քերականութեան դասեր» բ. գիրքի (Նախակրթարանի Ե.-Զ. կարգերուն համար)⁵¹ աշխատութեան մէջ կանդրադառնայ չորս եղանակներու բացատրութեան, թէ

⁵⁰ Մելքոնեան կը բացատրէ, թէ հակառակ յարակատարով եւ գերակատարով ու էական բայով ձեւաորոշելուն «երգած եմ, երգեր եմ» կը համարուին մէկական բայ:

⁵¹ **Մկրտիչեան Մ.**, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (Նախակրթարանի Ե.-Զ. կարգերուն համար), Հալէպ, 1962, էջ 82-96, 109-111:

անոնցմէ իւրաքանչիւրը գործողութեան կատարման որ եղանակը ցոյց կու տան:

ա. *Սահմանական եղանակ*- Գործողութիւնը կը կատարուի, կատարուած է կամ պիտի կատարուի հաստատ ձեւով:

բ. *Հրամայական եղանակ*- Գործողութիւնը կը կատարուի հրամայական ձեւով:

գ. Ստորադասական եղանակ- Գործողութիւնը կը կատարուի պայմանական ձեւով. եւ ստորադասական եղանակի բայերով կազմուած նախադասութիւնները կապուած կ'ըլլան ուրիշ նախադասութեան մը, կ'ըսէ Մկրտիչեան: Օրինակ՝ *Եթէ անձրեւը դադրի՝ պտոյտի պիտի երթանք*:

դ- Ըղձական եղանակ- Գործողութիւնը կ'արտայայտէ փափաք մը, ըղձանք մը: Մկրտիչեան կը գրէ, որ ըղձական եղանակ կը համարուին նաեւ թող կցորդով գործածուած բայերը:

Բային ժամանակը գործողութեան կատարման ժամանակը ցոյց կու տայ, հիմա կը կատարուի, թէ կատարուած է անցեալին եւ կամ մտադրած եմ կատարել գալիքին: Մկրտիչեան կը գրէ, սահմանական եղանակը ունի հինգ ժամանակ, հրամայականը մէկ՝ ներկայ, ստորադասականը երկու՝ ներկայ եւ անկատար, ըղձականը երկու՝ ներկայ եւ անկատար:

Սահմանական եղանակի հինգ ժամանակները.

-Ներկայ, երբ գործողութիւնը կը կատարուի հիմա ու կը շարունակուի:

-Անկատար անցեալ, երբ գործողութիւնը կատարուած է անցեալին, բայց չէ աւարտած, մնացած է անկատար:

-Կատարեալ անցեալ, երբ գործողութիւնը կատարուած ու աւարտած է անցեալին:

-Բացարձակ ապառնի, երբ մտադրած եմ գործողութիւնը կատարել անպայման: Մկրտիչեանի գիրքին մէջ չենք հանդիպիր անկատար ապառնիի մասին որեւէ արտայայտութիւն:

Այստեղ կարեւորենք այն հանգամանքը, որ սահմանականի՝ ներկայ եւ անկատար անցեալը կ'առնեն ԿԸ կցորդը եթէ բայը

բաղաձայնով կը սկսի /կը վազեմ, կը սորվիմ, կը կարդամ- կը վազէի, կը սորվէի, կը կարդայի/, Կ՝ Ո՛- ապաթարց) եթէ բայը ձայնաւորով կը սկսի /կ'երգեմ, կ'ազատիմ- կ'երգէի, կ'ազատէի/, իսկ ԿՈՒ՝ գալ տալ եւ լալ /կու գամ, կու գայի/ բայերու պարագային:

Մկրտիչեան սահմանական եղանակի գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակներուն մասին կը գրէ, որ բաղադրեալ ժամանակաձէւ է ապառնի յարակատարը, որ կազմուած կըլլայ անցեալ դերբայ (յարակատար) եւ օժանդակ բայի բացարձակ ապառնիով. օրինակ՝ հերկած պիտի ըլլայ, գրուած պիտի ըլլայ, եւ ապառնի վաղակատարը, որ կազմուած կըլլայ անցեալ դերբայ եւ օժանդակ բայի անկատար ապառնիով. օրինակ՝ հերկած պիտի ըլլայի, գրուած պիտի ըլլար:

Մկրտիչեան ստորադասական եղանակի բաղադրեալ ժամանակաձէւի մասին անդրադառնալով կը գրէ. «Ստորադասական եղանակի բաղադրեալ ժամանակները կրնան կազմուիլ նաեւ ապառնի դերբայով իք-ի փոխարէն աւելցնելով ու մասնիկը. օրինակ՝ հերկելու ըլլամ եւ հերկելու ըլլայի»:

Բայի խոնարհման քերականական կարգի զուգադիր պատկերները /ըստ հեղինակներու/

	<i>Զարեհ Մելքոնեան</i>	<i>Մկրտիչ Մկրտիչեան</i>
1) Սահմանական եղանակ /պարզ ժամանակներ/		
ներկայ	կը վազեմ, կը խօսիմ, կը կարդամ	կը վազեմ, կը խօսիմ, կը կարդամ
անկատար անցեալ	կը վազէի, կը խօսէի, կը կարդայի	կը վազէի, կը խօսէի, կը կարդայի
կատարեալ անցեալ	վազեցի,	վազեցի,

	խօսեցայ, կարդացի	խօսեցայ, կարդացի
բացարձակ ապառնի	պիտի վազեմ, պիտի խօսիմ, պիտի կարդամ	պիտի վազեմ, պիտի խօսիմ, պիտի կարդամ
անկատար ապառնի	պիտի վազեի, պիտի խօսեի, պիտի կարդայի	պիտի վազեի, պիտի խօսեի, պիտի կարդայի
2) Հրամայական եղանակ		
ներկայ	վազե՛ - վազեցե՛ք, խօսի՛ր /խօսե՛/- խօսեցե՛ք, կարդա՛ - կարդացե՛ք	վազե՛ - վազեցե՛ք, խօսի՛ր /խօսե՛/- խօսեցե՛ք, կարդա՛ - կարդացե՛ք
3) Ստորադասական եղանակ		
ներկայ	վազեմ, խօսիմ, կարդամ	վազեմ, խօսիմ, կարդամ
անկատար	վազեի, խօսեի, կարդայի	վազեի, խօսեի, կարդայի
4) Ըղձական եղանակ		
ներկայ	թող վազեմ,	/թող/ վազեմ, /թող/ խօսիմ,

	թող խօսիմ, թող կարդամ	/թող/ կարդամ
անկատար	թող վագեի, թող խօսեի, թող կարդայի	/թող/ վագեի, /թող/ խօսեի, /թող/ կարդայի
5) Անորոշ եղանակ		
աներեւոյթ	վագել, խօսիլ, կարդալ	
ներկայ ընդունելութիւն	վագող, խօսող, կարդացող	
անցեալ ընդունելութիւն	վագած, խօսած, կարդացած	
ապառնի ընդունելութիւն	վագելու- վագելիք, խօսելու- խօսելիք, կարդալու- կարդալիք	
Բաղադրեալ ժամանակներ- Սահմանական եղանակ		
յարակատար	դրկած եմ	հերկած եմ- հերկեր եմ
գերակատար/վաղակատար/	դրկած էի	հերկած էի- հերկեր էի
անորոշ յարակատար	դրկեր եմ	
անորոշ գերակատար	դրկեր էի	
կրկին կատարեալ	դրկած	հերկած

	եղայ	եղայ
ապառնի յարակատար	դրկած պիտի ըլլամ	հերկած պիտի ըլլայ
ապառնի գերակատար /ապառնի վաղակատար/Մեղքոնեան/	դրկած պիտի ըլլայի	հերկած պիտի ըլլայի
հարկադրական յարակատար	դրկելու եմ	
հարկադրական գերակատար	դրկելու էի	
երկբայական յարակատար	դրկած ըլլալու եմ	
երկբայական գերակատար	դրկած ըլլալու էի	
պայմանական յարակատար	դրկած կ'ըլլամ	
պայմանական գերակատար	դրկած կ'ըլլայի	
պատմական ներկայ	կը դրկեմ եղեր	
պատմական ապառնի	պիտի դրկեմ եղեր	
պատմական անկատար ապառնի	պիտի դրկէի եղեր	
պատմական յարակատար	դրկած եմ եղեր	
պատմական անորոշ յարակատար	դրկեր եմ եղեր	
պատմական	դրկելու եմ	

հարկադրական յարակատար	եղեր	
պատմական հարկադրական գերակատար	դրկելու էի եղեր	
Հրամայական եղանակ		
կատարեալ	դրկած եղի՛ր	
Ստորադասական եղանակ		
յարակատար	դրկած ըլլամ	հերկած ըլլամ
գերակատար/ վաղակատար/ ապառնի	դրկած ըլլայի	հերկած ըլլայի
անկատար ապառնի	դրկելու ըլլամ	հերկելու ըլլամ
անկատար ապառնի	դրկելու ըլլայի	հերկելու ըլլայի
պատմական ապառնի	դրկելու ըլլամ եղեր	
Ըղձական եղանակ		
պատմական ներկայ	թող դրկեմ եղեր	
պատմական անկատար	թող դրկեի եղեր	
Անորոշ եղանակ		
անցեալ	դրկած ըլլալ	

**ԲԱՅԱԿԱՆ ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԵԱՆ
ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԸ
(Բային սեռը)**

Զարեհ Մելքոնեան

Զարեհ Մելքոնեան «Գործնական քերականություն արդի հայերեն լեզուի»⁵² դասագիրքի դաս 13-ով կը բացատրէ բային խնդրառությունը «Բայ (տեսակները)» խորագիրով: Բայի տեսակ արտայայտությամբ մենք պետք է հասկնանք բային սեռ կամ բայական խնդրառությունը, որ օգտագործուած է շարք մը լեզուաբաններու կամ դպրոցական դասագիրքեր հեղինակած անձերու մօտ:

Զարեհ Մելքոնեանի համաձայն բայը ունի եօթը տեսակ՝ ներգործական, անցողական, կրաւորական, անդրադարձ, փոխադարձ, չեզոք եւ էական: Այս տեսակները կը նշէ. «Բայի մը տէր-բային /ենթակային- Ա. Ֆ./ քննելով կրնանք որոշել այդ բային տեսակը»⁵³ պարզաբանումով: Օրինակներով բացատրենք իւրաքանչիւրը.

ա. «Ներգործական է այն բայը, որուն գործողությունը՝ տէր-բային կը կատարէ ուրիշի մը վրայ: Այդ ուրիշը սեռի խնդիր է»: Օրինակ՝ «Քոյրս կերակուր կ'էփէ»:

բ. «Անցողական»⁵⁴ է այն բայը, որուն տէր-բային՝ ցոյց տուած գործողությունը /կամ վիճակը/ ուրիշի մը կատարել /կամ կրել/ կու տայ»: Օրինակ՝ «Մայրը կաթ խմցուց մանկիկին»:

⁵² Մելքոնեան Զ., Գործնական քերականություն արդի հայերեն լեզուի, Դ. տպագրություն, Պէյրուք, 1973, 91-94:

⁵³ Մելքոնեան Զ., նշ. աշխ., էջ 91:

⁵⁴ Անցողական բայը հասկացությունը հետագային փոխարինուած է պատճառական սեռի բայը եզրոյթով: Մելքոնեան կ'անդրադառնայ այս տեսակի բայի կազմութեան: Անցողականը կը կազմուի կա՛մ «ցնել» մասնիկով, եւ կամ «տալ» բային օգնությամբ /յարադրությամբ,

գ. «Կրաւորական է այն բայը, որուն տէր-բային ուրիշներէ իր վրայ կը կրէ բային գործողութիւնը»: Մեկքոնեանի համաձայն, կրաւորականը կը վերջանայ «ուիլ»-ով: «Ներգործական բայերէն շատերը ունին իրենց կրաւորականը». կ'ըսէ Մեկքոնեան⁵⁵:

դ. «Անդրադարձ է այն բայը, որուն տէր-բային ինք իր վրայ կը կատարէ բային գործողութիւնը»: Անդրադարձ բայերն ալ կրաւորականի նման կը վերջանան ուիլ-ով, կ'ըսէ Մեկքոնեան, այսինքն՝ չէզոք է, բայց ձեւով կրաւորական. օրինակ՝ «Եղբայրս սանտրուեցաւ»⁵⁶:

ե. «Փոխադարձ է այն բայը, որուն տէր-բային եւ ուրիշ մը իրարու նոյն բանը կ'ընեն: Օրինակ՝ «Հայրս նամակեցեցաւ հօրդ հետ»: Մեկքոնեան կը նշէ, որ «փոխադարձ է այն բայը, որուն գործողութիւնը՝ երկու կամ մէկ անձեր /կամ՝ իրեր, կենդանիներ, գոյացութիւններ/ իրարու վրայ կը կատարեն. «Արամ եւ Միհրան կռուրտեցան»⁵⁷:

զ. «Չէզոք է այն բայը, որուն տէր-բային ո՛չ ուրիշի մը բան մը կ'ընէ (ներգործական), ո՛չ ուրիշէ մը բան մը կ'ըլլայ (կրաւորական), ո՛չ ինք-իրեն բան մը կ'ընէ (անդրադարձ) եւ ո՛չ ալ ուրիշի մը կ'ընէ ինչ որ այդ ուրիշը կ'ընէ իրեն (փոխադարձ): Այլ խօսքով՝ այն բայը, որուն տէր-բային պարզապէս բան մը կ'ըլլայ. «Փոթորիկը սաստկացաւ»:

Է- «Էականը “ըլլալ” բայն է»:

Արդ, Մեկքոնեան կ'եզրակացնէ վերեւ յիշուածը եւ կ'արձանագրէ.

ուր միասնաբար գործածուելով միայն տալ բայը կը խոնարհուի: Տե՛ս Մեկքոնեան Զարեհ, նշ. աշխ., էջ 91:

⁵⁵ Տե՛ս Մեկքոնեան Զ., նշ. աշխ., էջ 92:

⁵⁶ Տե՛ս Մեկքոնեան Զ., նշ. աշխ., էջ 92:

⁵⁷ Մեկքոնեան Զ., նշ. աշխ., էջ 92:

*ներգործական եւ անցողական բայերը կ'ունենան սեռի խնդիր /թիւ 3 ⁵⁸/:

Մկրտիչ Մկրտիչեան

Մկրտիչ Մկրտիչեան «Քերականութեան դասեր»⁵⁹ դասագիրքի դաս 31-32-ով կը բացատրէ բային խնդրառութիւնը «Բային սեռերը» խորագիրով /ներգործական եւ չէզոք, պատճառական եւ կրաւորական/:

Բային սեռերու յատկացուած բաժինին մէջ համակարգուած կը տեսնենք նախ ներգործական ու չէզոքը, ապա՝ կրաւորականն ու պատճառականը:

1) Ներգործական եւ չէզոք բայեր /31-րդ դաս/. Բայը ներգործական է՝ երբ ենթական կատարուողի պէտք ունի: Չէզոք է՝ երբ ենթական թէ՛ կատարողն է եւ թէ՛ կատարուողը:

Ներգործականի առած խնդիրը ընդհանրապէս հայցական հոլովով հանդէս կու գայ եւ կը կոչուի սեռի խնդիր: Սակայն Մկրտիչեան կը նշէ, որ կան կարգ մը բայեր (յաղթել, իշխել, տիրել, սպաննել եւ այլն), որոնք տրական հոլով սեռի խնդիր կ'առնեն. օրինակներ՝

«Ուսուցիչը դաս կը բացատրէ»: /բայը ներգործական է, դասը գոյականը՝ հայցական հոլով, սեռի խնդիր/:

«Վահան *յաղթեց պարսիկներուն*», «Պարսիկները *տիրեցին* մեր *երկրին*»:

«Լոյսերը մարեցան», «Հիւանդը առողջացաւ», «Ծառերը ծաղկեցան»: /չէզոք/⁶⁰

⁵⁸ Թիւ 3 արտայայտութեամբ հեղինակը կ'ակնարկէ բայի խնդիրին, այլ խօսքով բայական լրացումին: Մեքոնեան կը նշէ, որ կրաւորականը, անդրադարձը, փոխադարձը եւ չէզոքը թիւ 3-ը չեն ունենար: Մինչդէռ՝ էականը կ'ունենայ ստորոգելի:

⁵⁹ ***Մկրտիչեան Մ.***, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, Հալէպ, 1962, էջ 112- 117:

⁶⁰ ***Մկրտիչեան Մ.***, նշ. աշխ., էջ 112-113:

Մկրտիչեան կը նշէ, որ չէզոք սեռի բայերը սեռի խնդիր չեն ունենար. եւ «կան կարգ մը բայական հիմքեր, որոնցմէ թէ՛ չէզոք, թէ՛ ներգործական բայեր» կը կազմուին տարբեր լծորդութիւններով⁶¹:

ներգործական	չէզոք	ներգործական	չէզոք
կտրել	Կտրիլ	ազատել	ազատիլ
կոտրել	կոտրիլ	ծռել	ծռիլ
այրել	այրիլ	մարել	մարիլ
թափել	թափիլ		

2) Պատճառական եւ կրաւորական բայեր /32-րդ դաս/. Ներգործական բային հիմքին վրայ «ցնել մասնիկը կամ բային ետեւը տալ օժանդակը» աւելցնելով կ'ունենանք պատճառական բայը: Կու տայ օրինակներ: Մկրտիչեան շարունակելով դասը կը յիշէ, որ պատճառական սեռի բայերը ներգործականի նման կը ստանան հայցական հոլով սեռի խնդիր: Ներգործական բայերու պատճառականը կը կազմուի ընդհանրապէս տալ օժանդակ բայով. շատ քիչ ներգործական բայեր ցնել մասնիկ կ'ընդունին, կ'ըսէ Մկրտիչեան: Իսկ չէզոք բայերը ցնել առնելով կը վերածուին ներգործականի եւ ոչ թէ պատճառականի կ'աւելցնէ ան⁶²:

ներգործական	պատճառական	ներգործական	պատճառական
գողնալ	գողցնել	կարդալ	կարդացնել
մոռնալ	մոռցնել	սորվիլ	սորվեցնել
հաւնիլ	հաւնեցնել	խմել	խմցնել
ճանչնալ	ճանչցնել	ուտել	կերցնել

⁶¹ *Մկրտիչեան Մ.*, նշ. աշխ., էջ 113:

⁶² Նոյն տեղը, էջ 115:

Ըստ Մկրտիչեանի թե՛ ներգործական եւ թե՛ չէզոք բայերը ուիլ կամ ցուիլ մասնիկով կը վերածուին կրաւորական բայի: Աւելին՝ ուիլ կամ ցուիլ վերջաւորութեամբ բայերը կը կոչուին նաեւ անդրադարձ բայեր, երբ ենթական գործողութիւնը ինք իր վրայ կը կատարէ, կ'ըսէ Մկրտիչեան: Օրինակ՝ «Գառնուկ մը զատուեցաւ հօտէն»⁶³:

Եզրակացնելով, Մկրտիչեանի համաձայն բայը ունի երկու սեռ՝ ներգործական կամ չէզոք, որոնց վրայ կը ձեւաւորուին պատճառականն ու կրաւորականը:

ՊԱԿԱՍԱՌՈՐ ԲԱՅԵՐՈՒ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Պակասաւոր են այն բայերը, որոնք խոնարհումի բոլոր ժամանակները չունին: Մեկքոնեան պակասաւոր կը համար **ունիմ, գիտեմ, կամ, եմ, գամ, եկայ, երթալ, գացի, ուտել, կերայ, կրնամ, կարենալ** բայերը: «Պակասաւոր բայերուն պակսող ժամանակները կը լրացուին, երբ պէտք ըլլայ՝ ուրիշ բայերու միջոցով» կ'ըսէ Մեկքոնեան⁶⁴: Այսպէս՝

-**Ունիմ** (կ'ամբողջացուի «ունենալ» բայով), **գիտեմ** (կ'ամբողջացուի «գիտնալ» բայով), **կամ** (կ'ամբողջացուի «գտնուիլ» բայով), **եմ** (կ'ամբողջացուի «ըլլալ» բայով), **գամ** (կ'ամբողջացուի «եկայ» բայով), **եկայ** (կ'ամբողջացուի «գամ» բայով), **երթալ** (կ'ամբողջացուի «գացի» բայով), **գացի** (կ'ամբողջացուի «երթալ» բայով), **ուտել** (կ'ամբողջացուի «կերայ» բայով), **կերայ** (կ'ամբողջացուի «ուտել» բայով), **կրնամ** (կ'ամբողջացուի «կարենալ» բայով), **կարենալ** (կ'ամբողջացուի «կրնամ» բայով)⁶⁵:

⁶³ Նոյն տեղը, էջ 116:

⁶⁴ *Մեկքոնեան Զ.*, նշ. աշխ., էջ 65:

⁶⁵ *Մեկքոնեան Զ.*, նշ. աշխ., էջ 65:

**Պակասատը բայերու խոնարհումը
Ըստ Մեղքոնեանի**

Ունիմ- Ներկայ,- ունիմ, ունիս, ունի, եւ այլն, կ'ունենամ, կ'ունենաս, կ'ունենայ եւ այլն: Անցեալ անկատար,- ունէի, ունէիր, ունէր եւ այլ: Անցեալ անկատար կ'ունենայի, կ'ունենայիր, կ'ունենար եւ այլն:
Գիտեմ- Ներկայ- գիտեմ, գիտես, գիտէ, եւ կը գիտնամ, կը գիտնաս, կը գիտնայ: Անցեալ անկատար- գիտէի, գիտէիր, գիտէր եւ կը գիտնայի, կը գիտնայիր եւ կը գիտնար եւ այլն:
Եմ- Ներկայ- եմ, ես, է, ենք, էք, են եւ կ'ըլլամ, կ'ըլլաս, կ'ըլլայ եւ այլն: Անցեալ անկատար- էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին եւ այլն եւ կ'ըլլայի, կ'ըլլայիր, կ'ըլլար եւ այլն:
Կրնամ- Ներկայ- կրնամ, կրնաս, կրնայ եւ այլն եւ կը կարենամ, կը կարենանք, կը կարենաք, կը կարենան: Անցեալ անկատար- կրնայի, կրնայիր, կրնար եւ կը կարենայի, կը կարենայիր, կը կարենար ⁶⁶ :

Եզրակացութիւն.

Ամփոփելով վերեւ նշուած հեղինակներու աշխատութիւններուն մէջ տեղ գտած քերականական կարգի զուգադրական քննութիւնը՝ կը նկատենք.

-դասագիրքերու կառուցուածքային զանազանութիւն,

⁶⁶ Մեղքոնեան կը գրէ, որ «կրնամ» բային Ապառնին է՝ «պիտի կարենամ» եւ «պիտի կարենայի» (եւ ո՛չ թէ «պիտի կրնամ» եւ «պիտի կրնայի»): Իսկ «ունիմ», «գիտեմ», «կրնամ» բայերուն ստորադասական եղանակն է, - ունենամ եւ ունենայի, գիտնամ եւ գիտնայի, կարենամ եւ կարենայի: Տե՛ս **Մեղքոնեան Զ.**, նշ. աշխ., էջ 65-66:

-սփիւռքահայ մամուլի եւ արեւմտահայերէնի դասագիրքերու մէջ քերականական կարգերու / հոլովում, խոնարհման կարգեր եւ խնդրառութիւնը յատկապէս/ տարբերութիւնները կրնան շփոթ յառաջացնել՝ տրամաբանօրէն եւ շարահիւսօրէն:

-նախորդներուն հետ համեմատած կը նկատենք քերականական կարգերու մասին բացատրութիւններու համանմանութիւն՝ մասամբ համահունչ Այտընեանի տեսութեան, երբեմն նաեւ Զապէլ եւ Հրանդ Ասատուրներու եւ կամ Յովհաննէս Գազանճեանին:

Այլ խօսքով, թէեւ վաթսունական թուականներու հրապարակուած դասագիրքերը նախորդներէն ոչինչով կը տարբերէին, բայցեւայնպէս տասնեակ տարիներ նպաստեցին ու կը շարունակեն նպաստել արեւմտահայերէնի գոյատեւման, սերունդներու պատրաստութեան, որոնք համայնքային տարբեր ոլորտներու մէջ իրենց ականդը ունեցան եւ ունին այսօր:

Գրականութիւն

1. **Զարեհ Մելքոնեան**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966:
2. **Զարեհ Մելքոնեան**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973:
3. **Կարօ Առաքելեան** Կարօ, Արդի հայերէնի քերականութիւնը, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998:
4. **Յակոբ Չոլաքեան եւ Անի Ֆիշենկճեան**, Գրական արեւմտահայերէնի պատմութեան ուսումնասիրութիւն, Երեւան, 2016:
5. **Յակոբ Չոլաքեան**, Անդաստան, Գ. գիրք, Հալէպ, 2010:
6. **Յարութիւն Քիրքճեան**, Նոր քերականութիւն Հայերէն Լեզուի (արեւմտահայերէն), Բ. տարի, Աթէնք, 1989:

7. **Յովհաննէս Գազանճեան**, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, Թ. տպագրութիւն, իսթանպուլ, 1995:

8. **Մկրտիչ Մկրտիչեան**, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (Նախակրթարանի Ե.-Ձ. կարգերուն համար), Հալէպ, 1962:

A. Fishenkjyan- A Comparative Study of Western Armenian Textbooks

A comparative study of Western Armenian textbooks attempts to:

- reveal the structural differences of the textbooks;
- find grammatical terms and morphological differences that might logically and syntactically influence the structure of the Western Armenian language.
- If compared with the previous ones, there is a similarity of explanations on grammatical categories. These explanations are partially in line with Aytinian's theory, and sometimes with that of Zapel and Hrant Asaturyans or Hovhannes Gazanchyan.

In other words, although there is no difference between the textbooks published in 1960s and the older ones, these textbooks have contributed for decades and continue to contribute to the survival of Western Armenian, to the upbringing of generations who have brought their most useful contribution and still continue to do so to the various areas of the community.

A. Фишенкджян, Сравнительный анализ западноармянских учебников (морфология)

В результате анализа выявляются:

- структурное разнообразие учебников,
- различия грамматических терминов и морфологические различия, которые:

могут повлиять на структуру литературного западноармянского языка, логически и синтаксически,

- по сравнению с предыдущими мы замечаем сходство грамматических объяснений, частично в соответствии с теорией Айтияна, а иногда Запелем и Грантом Асатурянами или Оганесом Казанджяном.

Иными словами, хотя учебники шестидесятых годов ничем не

отличаются от предыдущих, они внесли и сегодня вносят свой вклад по поддержке выживанию западноармянского азыка, по подготовке поколений, которые вносили и сегодня вносят свой вклад в разные области сообщества.

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՀԱՐՅԵՐ՝ ԴԻՄԱՏԵՏՐԻ ԷԶԵՐՈՒՆ

21-րդ դարուն հաղորդակցութեան ամենէն տարածուած միջոցներէն մէկը անկասկած համացանցի ընձեռած դիմատետրի օգտագործումն է, ուր զանազան խմբակներ բազմազան նիւթեր կը շօշափեն

Մփիւռքեան մեր տարածքը միաւորող նորօրեայ այս հարթակը արդէն իսկ իր ուրոյն տեղն ու իւրայատուկ դերը ստանձնած է:

Ակներեւ է, որ դիմատետրի էջերու ընձեռած պատեհութիւններէն օգտուելով կազմուած խմբակները միաւորողը միեւնոյն թիրախն ու նոյնանման մեկնակէտն է: Անհամար այս խմբակներու շարքին քիչ չէ թիւը **Արեւմտահայերէնի** ճակատագրով հետաքրքրուող եւ զայն անաղարտ պահելու ու ճշգրիտ գործածելու միտումով համախմբուածներու:

Քննարկումներուն մասնակից խմբակի անդամները կը դրսեւորեն եւ լեզուի իմացութեան տարբեր մակարդակներ եւ հարցերը դիտարկելու տարբեր մօտեցումներ: Մասնագիտական ու խոր վերլուծումներու կողքին կը հանդիպինք մակերեսային ու միակողմանի մեկնաբանութիւններու, լուրջ դիտարկումներուն կը յաջորդեն զուարթախոհութիւններ, բարդ հարցադրումներն ու դպրոցական-տարրական հարցերը կ'ընթանան համընթաց:

Վերոնշեալ դիտարկումները հիմնաւորելու եւ կենդանի պատկեր մը փոխանցելու միտումով կը մէջբերենք «Սրբագրենք, դեռ ուշ չէ» հարթակի գրոյցներէն մէկ քանին, որոնցմէ **առաջինը կը քննարկէ շաբթուան օրերու եւ ամսանուններու գլխագրի գործածութեան հարցը**, երկրորդին հետաքրքրութեան կիզակէտն է «**ա**» **յօդակապի կիրառութիւնը**, իսկ

երրորդը կ'անդրադառնայ մայրենին աղաւաղող օտար բառերուն:

1. Հարցում մը ունիմ: Մենք դպրոցին մէջ սորված ենք, որ շաբթուան օրերու եւ ամիսներու անունները միշտ գլխագիրով պէտք է գրել: Բայց վերջերս շատ տեղեր հանդիպեցայ ձեռագիրով գրուած: Ո՞րն է ճիշդը:

-Սկզբունքի հարց է, մէկ կանոն կ'որդեգրես ու ողջ շարադրութիւնդ անոր համաձայն կը կարգաւորես: Ես անձամբ ամիսներն ու շաբթուան օրերը գլխագիրով կը գրեմ, սակայն ոմանք արեւելահայերէնին հետեւելով՝ փոքրագիրով կը գրեն,

-Շնորհակալ եմ, ես ալ միշտ գլխագիրով կը գրեմ:

-Արեւմտահայերէնի քերականությունները մեծատառն կ'ընենք»:

-Ես ալ այդպէս սորված եմ եւ կը շարունակեմ գրել՝ գլխագիր:

-Մենք սորված ենք գլխագիրով գրել և այդպէս ալ կը շարունակենք:

2. Լոյս սփռելով ժամանակակից լրագիրներու մէջ տարածուած սխալներուն վրայ՝ կ'ուզեմ յիշեցնել, որ հայերէնի մէջ «ո» յօդակապ չկայ, «ա»ն է միակ յօդակապը, որմով բառերը կը կապուին իրար: Ուստի՝

- մի՛ գրեր «Եւրոմիութիւն», այլ գրէ՝ «Եւրամիութիւն»,

- մի՛ գրեր «Եւրոտեսիլ», այլ գրէ՝ «Եւրատեսիլ»:

Այս կանոնի մասին խօսելով՝ յարմար կը գտնեմ յիշեցնել նաեւ, որ բարդ բառ կազմելու ատեն, երբ երկու ձայնաւոր քովի քովի՝ զան՝ առաջինը կը սղի: Օրինակ՝

- չ'ըլլա՛ր գրես «համաեւրոպական», ճիշդ է գրես «համերոպական», բայց կրնաս գրել «համահայկական»:

* Ծնթ. խօսքս միայն արեւմտահայերէնին չի վերաբերիր, այլ՝ արեւելահայերէնին ալ: Իսկ եթէ պատահեցաւ, որ նշեալ

կանոններն դուրս բան կարդացիր, ապա ասիկա անորակ խմբագրութեան արդիւնք է:

-Այնքան ուրախ եմ ու գոհ, որ լեզուական խնդիրներ հանրային քննարկման կ'ենթարկէք, հետաքրքրութիւն կը ստեղծէք, ճիշդին փնտրտուքը կ'ընէք. ապրիք: Հոս կ'ուզէի ըսել նաեւ, որ **Եւրոտսիլ եւ Եւրոմիութիւն** բառերը իսկական բարդութիւններ չեն, այլ յապաւումներ. անով բառերու կտրատումով կցումով նոր բառեր կը ստեղծուին. արեւելահայերէնի մէջ շատ տարածուած բառակազմական երեւոյթ է. Եւրոպական լեզուներու մէջ՝ նոյնպէս.**դաստէկ, ուսմասվար, բուհ, շինթէխնիք...**Արեւմտահայերէնի մէջ միայն յատուկ անուններու տառային յապաւումը տարածուած ըլլալով (**ՄԱԿ, ՌԱԿ,ՀՅԴ**) մէկտեղ՝ այդ տիպի բառեր ալ սկսած ենք գործածել, ինչպէս **կենսկոմ** (այսինքն՝ կեդրոնական կոմիտէ), **զինուծ...** ուրեմն՝ Եւրո(պական) ածականին կրճատ ձեւէն կազմուած բառերն են վերինները:

-Եւրոմիութիւն բառի պարագային կարծեմ հարցումը հետեւեալն է. արդեօք ո-ն յօդակապի դեր կը կատարէ, թէ՞ Եւրոպա բառին յապաւումէն յառաջ եկած բաղադրիչին վերջին տառն է... Առաջին պարագային, ձեր դիտողութիւնը շատ տեղին է: Բայց երկրորդ պարագային, պետք է նշել, որ հայերէնը ունի կարգ մը անյօդակապ բարդութիւններ, որոնց կարգին կրնայ դասուիլ նաեւ Եւրոմիութիւն բառը: Անյօդակապ բարդութիւններու օրինակներ՝ բացերես, պարզերես, ջրառատ, ջրկիր, ջրմուղ, այլազգ, արիւնտուշտ, զինարբուք, մշտաբթուն, պարգորոշ, ցանկորմ, եւ այլն...

-Այո, առանց "ա"ի, բայց ո՛չ "ո"ով, նամանաւանդ այն պարագային երբ "Եւրատեսիլն" ընդունուած ու տարածուած տարբերակ է, ի՞նչ իմաստ ունի շեղիլ այս սկզբունքէն, տառադարձել "Եւրոմիութիւն" եւ ստեղծել նոր բազմաձեւութիւններ:

- Կը կարծեմ որ (ո) ն յօդակապ չէ, այլ Եւրոպայի կրճատումն է.

-Համաձայն եմ նկատողութեան եւ բացատրութեան, եւրոմիութիւն բառը բարդ բառ է երկու արմատներով առանց յօդակապի, այսինքն ո գիրը չէ գործածուած իբր յօդակապ այլ իբր առաջին արմատի 4-րդ տառը:

2. Կարելի է գրուցել օտարամուտ բառերի մասին : օրինակ՝
թուրքերեն զիբիլ (աղբ) հլա (դեռ) փռշմանել (գոջալ)
ռադ եղի (կորի հեռացի) բարիշել (հաշտվել) արխային
(վստահ) յանի (իբր) թարգի (թողնել դադարեցնել)
համ (և նան) հավես (ցանկություն) ինադու (ջգրու
քեզի հակառակ) ախր (չէ որ) : ռուսերեն վեդրո (դույլ)
մայկա (շապիկ) տրուսիկ (վարտիք) և այլն :Եթե
սխալներ կան խնդրում եմ ուղղեք :

-Նաեւ հայաթ, վախտ, մադատանոս, բադրիջան, բամիդոր,
խուրմա, թաւայ, դէբսի, մէրպիշ, բապուճ, գէրադա, պագգալ,
եսգիճի, թուրումպա 😊:)

-Բապուճ-ը Ֆրանսերէն է: Pas bouche
-Արաբերէն P գիրը գոյութիւն չունի..եւ ընդհանրապէս

- Սարմա եւ տօլմա.....իսկ վերը եթէ «յանի»ն արաբերէնէ
թարգմանուած է, «իբր» չի նշանակեր այլ, «այսինքն» կը
նշանակէ:

± Sarma-Պլլոր

Dolma - Լիցք

- Սարման փաթթոց չէ ?

-Կարծում եմ վերոհիշյալ բառերի հայերէն նշանակություն-
ները պետք է գրել որպէսզի չիմացողները սովորեն :

- Թաւայ կը նշանակէ տապակ, բադրիջան՝ սմբուկ,
մադատանոս՝ ազատքեղ, հայաթ՝ բակ, վախտ՝ ժամանակ,
բամիտոր՝ լոլիկ, խուրմայ արմաւ:

- զիբիլ (աղբ) = زباله արբ.հլա

(դեռ) = hâlâ

փռշմանել (գոջալ) = pişman

Ռադ եղի (կորի հեռացի) = ոչ թրք.
 քարիշել (հաշտվել) = barış
 արխայիին (վստահ) = ոչ թրք. գուցե arch- նախաձանց archangel,
 archbishop
 յանի (այսինքն) = يعنيարք.
 թարգի (թողնել, դադարեցնել) = اترك، اتركیարք.
 համ (և նան) = hem
 հավես (ցանկություն) = heves = حواس
 ինադու (●ջգրու● քեզի հակառակ) = inad = عناد
 ախար (չէ որ) = ոչ թրք.

-Ախր հայերէն չէ՞

Ախր ես ինչպե՞ս ու վեր կենամ գնամ
 Ախր ես ինչպե՞ս ուրիշ տեղ մնամ:
 Ախր ուրիշ տեղ հայրեններ չկան,
 Ախր ուրիշ տեղ հորովել չկա,
 Ախր ուրիշ տեղ սեփական մոխրում
 Մեփական հոգին խորովել չկա,
 Ախր ուրիշ տեղ
 Մեփական բախտից խռովել չկա:
Համո Սահյան

Այսպիսով, վերոնշեալ գրոյցները, քննարկումներն ու մտո-
 րումները լեզուն կենդանի եւ անաղարտ պահելու նախան-
 ձախնդրութիւն կը դրսեւորեն, բայց եւ միաժամանակ կը յուշեն
 կենդորոնական մարմնի մը, վճռական խօսքի մը անժամանցելի
 անհրաժեշտութիւնը...

Lena Nazarean, Disputable Linguistic Issues on the Facebook Pages

This article discusses a number of disputable linguistic issues occurring on the Facebook pages. In particular, it touches upon issues concerning words with parallel spelling forms, non-uniformity of the connective vowels in compound words, and the misuse of foreign words penetrated into Western Armenian.

Лена Назарян, Спорные языковые вопросы на страницах фейсбука

Статья посвящена ряду спорных языковых вопросов, встречающихся на страницах фейсбука, в частности, слова в письме, имеющие двойное правописание, неправильные грамматические формы, нестандартное использование соединительного гласного в сложных словах, ненужное применение иностранных слов на западноармянском языке.

ՄԻՇՈՅԵԱՆ-ՏԱՊՊԱՂԵԱՆ ՍՕՍԻ

Արեւմտահայերէնի բաժինի

գիտաշխատող

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՀԱՅՑԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՐ

ԵՒ ՆԵՐԳՈՐԾԱԿԱՆ ԲԱՅՅԵՐՈՒ

ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՅԵՐԵՆԻ ՄԷՋ

(Արեւելահայերէնի հետ համեմատական փորձով մը)

ՄՈՒՏՔ

Այս յօդուածին նպատակն է նշել արդի հայերէնի արեւմտեան գրական ճիւղի հայցական հոլովով դրուած գոյական անդամի իւրայատկութիւնները, հայցական հոլովի շարահիւսական պաշտօնները:

Արեւելահայերէնը կորսնցուցած է հայցական հոլովի ձեւաբանական իր յատկանիշը ամբողջութեամբ թէ՛ գոյականի եւ թէ դերանունի պարագային, մինչ արեւմտահայերէնը գոյականի պարագային ուղղականի հետ նոյնացում ստեղծելով դերանունի պարագային կը պահէ ուղղական եւ հայցական հոլովներու տարբեր ձեւերը:

Հակառակ անոր որ արեւմտահայերէնի մէջ գոյականի հայցականը կը նոյնանայ ուղղականին, սակայն կը կրէ գրաբարի գլխաւոր շարահիւսական պաշտօնները: Հայցական հոլովով կ'արտայայտուին գործողութեան վախճանակէտի տեղի պարագան, ժամանակի պարագան, չափ ու քանակի պարագան եւ սեռի խնդիրը, որ հայցական հոլովի հիմնական ու բնորոշ պաշտօնն է արեւմտահայերէնի մէջ:

Ահաւասիկ, սեռի խնդիրի այս պաշտօնի ձեւաբանական արտայայտութիւնը, այսինքն՝ գոյականի հայցական հոլովը, երբեմն լուրջ խախտումներ կ'արձանագրէ արեւմտահայերէնի մէջ քանի մը մակարդակներու վրայ.-

1.- Ներգործական բայերը ճանչնալը յաճախ դժուար է մանաւանդ այն պարագային, երբ բայերը առանց ձեւաբա-

նական տարբերակումի կրնան գործածուիլ ներգործական եւ չէզոք սեռերու առումներով:

2.- Կարգ մը ներգործական բայեր արդէն տրական հոլովով խնդիր կը պահանջեն, կամ՝ դերանունի եւ գոյականի պարագային կը պահանջեն տարբեր խնդրառութիւններ:

Աշխատութեան մեծ մասը նուիրուած է այս խառն ու արեւմտահայ քերականութեան մէջ անհրաժեշտ խորութեամբ չուսումնասիրուած երեւոյթներուն:

Անհրաժեշտաբար, մանաւանդ հայցական հոլովին ուղղականին հետ ձեւաբանօրէն նոյնացմանպարագան ներկայացնելու ատեն, մենք դիմած ենք լեզուի պատմութեան, իսկ ներգործական բայերու խնդիրը նոր հայերէնի մէջ քննելու առթիւ՝ համեմատական քերականութեան:

Մենք մատնանշած ենք այն մեծ խառնաշփոթութիւնը որ կայ մեր քերականներուն եւ բառարաններուն մէջ բազմաթիւ բայերու սեռի եւ խնդրառութեան պարագաները ճշդելու հարցին մէջ, շատ անգամ առանց լուծում մը առաջարկելու, որովհետեւ աստիկա պիտի պահանջէր բնագրային հսկայ նիւթի հաւաքագրման աշխատանք եւ անոր հիման վրայ կատարուած սերտողութիւն. բան մը, որ ցարդ չկայ արեւմտահայերէնի պարագային:

Օգտագործած ենք արեւմտահայերէնի այս խնդիրին նուիրուած զանազան հեղինակներու կարծիքներն ու հաստատումները. Ինչպէս՝ Մինաս Թէօլէեանի, Կ. Ճուհարեանի, Մ. Մկրտիչեանի, Զ. Մելքոնեանի, Կ. Առաքելեանի, նաեւ արեւելահայ քերականներու՝ Մանուէլ Ասատուրեանի, Գուրգէն Սեւակի, Մանուկ Աբեղեանի, Էդ. Աղայեանի եւ այլոց աշխատութիւնները:

1.- Ուղղական եւ հայցական հոլովներու կատարեալ նոյնացումն ու միասնացումը՝ արդի հայերէնի գոյական խօսքի մասին մէջ

Գրաբարի մէջ գոյականին ներգործողի (ուղղ. Հլվ.) եւ կրողի (հյց. Հլվ.) գործառութիւնները շփոթութիւն չէին առաջացներ, որովհետեւ հայցական հոլովը ուղղական հոլովէն յստակօրէն կը զատորոշուէր իր ձեւով: Հայցական հոլով եզակին «զ» նախդիր կը ստանար, իսկ յոգնակին «զ» նախդիրին հետ նաեւ «ս» մասնիկը:

Մըջին ամարայնի պատրաստ է գկերակուր:

Ուղղ. հլվ. եզակի

հյց. հլվ. եզակի

հեթանոս գերկինս վասն անչափ մեծութեան եւ գլուսաւորս
վասն առաւել պայծառութեան աստուածս կարծէին:

հեթանոսք: Ուղղական հոլով, յոգնակի

Ջերկինս: Հայցական հոլով, յոգնակի

Ջլուսաւորս: Հայցական հոլով, յոգնակի

Այս կը նշանակէ, որ ենթակայի եւ սեռի խնդրի քերականական կարգերը գրաբարի մէջ ունէին իրենց համապատասխան լեզուական ձեւաւորումը եւ իրարու հետ չէին շփոթուէր⁶⁷:

Սակայն գրաբարի մէջ արդէն որոշակի խախտում մը ունի ուղղական եւ հայցական հոլովներու ձեւաբանական տարբերակումը: Այսպէս, գոյականի եզակի անորոշը կը նոյնանայ ներգործողի եւ կրողի պաշտօններուն մէջ ունեցած իր ձեւով, այլ խօսքով՝ եզակի անորոշ գոյականը սեռի խնդրի իր պաշտօնով ունի ներգործողի ձեւը, առանց ձեւաբանական տարբերակումի: Օրինակ՝

Մեղումեղը գործէ: *Ենթ. սեռի խնդիր (հյց. հլվ.) (ուղղ. հլվ.)*

Որթխաղող բերէ⁶⁸: *Ենթ. սեռի խնդիր*

⁶⁷ Հայր Վրթանէս Զալըխեան, *Քերականութիւն հայկազեան լեզուի, Լիզպոն, 2001, էջ 106:*

⁶⁸ Հայր Վրթանէս Զալըխեան, նոյն տեղը:

Այս կառոյցին մէջ անխուսափելիօրէն շփոթութիւն մը կրնայ ստեղծուիլ ներգործողի եւ կրողի պաշտօնները կրող անդամները զատորոշելու համար, այդ իսկ պատճառով, ձեւաբանական տարբերակիչ յատկանիշի բացակայութեան պատճառով, գրաբարի մէջ որդեգրուած է շարահիւսական տարբերակումը, որով նախադասութեան մէջ ներգործողը կը նախորդէ կրող անդամին: Օրինակ՝ «Մեղու մեղր գործէ» առաջին անդամը ենթակայ է, յետոյ կու գայ սեռի խնդիրը:

Ուղղական եւ հայցական հոլովներու ձեւաբանական տարբերակման յատկանիշներու վերացման գրաբարէն սկսած ընթացքը կ'անցնի պատմական երկար շրջանէ մը: Արդի հայերէնի գրական երկու ճիւղերուն մէջ եւս հայցական հոլովի «զ» նախդիրի եւ յոգնակի հայցականի «ս» մասնիկի վերացումով գոյականի ուղղական եւ հայցական հոլովները լրիւ կը նոյնանան: Հայցական հոլովի ձեւաբանական յատկութեան վերացումը արեւելահայերէնի մէջ բացարձակ կ'ըլլայ, ներգրաւելով նաեւ դերանունական հոլովման համակարգը: Մէկ խօսքով, արեւելահայերէնը կորսնցուցած է հայցական հոլովի ձեւաբանական իր յատկանիշը ամբողջութեամբ թէ՛ գոյականի, եւ թէ՛ դերանունի պարագային, մինչ արեւմտահայերէնը գոյականի պարագային ուղղականի հետ նոյնացում ստեղծելով, դերանունի պարագային կը պահէ ուղղական եւ հայցական հոլովներու տարբեր ձեւերը: Ինչպէս՝

Գոյական՝	ուղղ.-հյց.	ծառ,	ծառեր
Դերանուն՝ ուղղ. եւ, մենք	դուն, դուք		
հյց. զիս, մեզ	քեզ, ձեզ		

Հետեւաբար, արդի հայերէնի մէջ գոյականի հայցական հոլովը «զ» նախդիրի եւ «ս» մասնիկի վերացումով ուղղական եւ հայցական հոլովներու ձեւաբանական տարբերակումը կը վերանայ եւ ասոր որպէս հետեւանք կ'առաջանայ ներգործողի եւ կրողի շփոթութեան վտանգ:

Ուսուցիչը կը սիրէ Մեանը:

Այս նախադասութիւնը շփոթութիւն կ'առաջացնէ, որովհետեւ երկիմաստ կը հասկցուի: Պարզ չէ, թէ սիրողը ուսուցի՞չն է, թէ Մեանը:

Ասկէ կը հասկցուի, որ ներգործողի եւ կրողի պաշտօնները այնպիսի հակադիր պաշտօններ են, որոնք լեզուի մէջ անպայմանօրէն պարզորոշ կերպով պէտք է դրսեւորուին: Այս ուղղութեամբ ալ մեր լեզուի արեւմտեան եւ արեւելեան հատուածները զարգացման տարբեր ընթացք ունեցան:

Արեւմտահայ գրական լեզուի եւ «կը» ճիւղի բարբառները այս երկդիմութենէն խուսափելու համար դիմեցին շարահիսական միջոցին՝ բառերու հաստատուն դասաւորման: Ենթական եւ սեռի խնդիրը ձեւաբանօրէն տարբերակուած չեն, սակայն կը ճանչցուին բառերու շարադասութեամբ: Ենթական կը նախորդէ ուղիղ խնդիրին, ինչպէս որ արդէն կար գրաբարի մէջ եզակի անորոշ գոյականի պարագային:

Ծնողները տղաքը դպրոց կը դրկեն:

ենթ. սեռի խնդիր

Ժամագործը կը վոնտէ Թորոս աղան:

ենթ. սեռի խնդիր

«Ուսուցիչը կը սիրէ Մեանը» նախադասութեան մէջ, ուրեմն, «ուսուցիչը»ն է ենթական, իսկ «Մեանը կը սիրէ ուսուցիչը» նախադասութեան մէջ՝ Մեանը:

Արեւելեան բարբառները, սակայն, այս երկդիմութենէն խուսափելու համար դիմեցին ուրիշ ձեւաբանական միջոցի՝ շնչաւոր առարկաներու անուններու ուղիղ (սեռի) խնդիրը սկսան արտայայտել տրական հոլովով: Օրինակ՝

Ուսուցիչը սիրում է Մեանին:

«Ուսուցիչը» կը ներգործէ «Մեանին» վրայ, ուրեմն՝ «ուսուցիչը» ենթակայ է, իսկ «Մեանին»՝ տրական հոլովով ուղիղ խնդիր:

Բայց՝

Ուսուցիչը *սիրում է գիրքը*» նախադասության մեջ պարզորոշ է, թե «ուսուցիչ»ն է հոս ներգործողը, իսկ «գիրքը» կրողը: Կը նշանակէ, որ «գիրքը» անշունչ առարկան պարզ եւ որոշակիօրէն դրսեւորուած է եւ անմիջապէս կը հասկցուի իբրեւ կրող: Այս պատճառով ալ կարիքը չի զգացուիր տրակա-նաձեւ արտայայտուելու: Անշունչ առարկաները կ'արտայայ-տուին հայցական հոլովի ձեւով (ուղղականաձեւ):

Զինուորը մաքրեց հրացանը:

ուղղականաձեւ ուղիղ խնդիր

Աղջիկը զարդարեց սենեակը:

ուղղականաձեւ ուղիղ խնդիր

Իսկ եթէ ենթական ալ անշունչ առարկայ է, ներգործողի եւ կրողի իմաստները կրկին կը հասկցուին որոշակիօրէն, սակայն միայն տրամաբանօրէն:

Արեւը լուսաւորեց երկիրը:

ենթ.

ուղղականաձեւ ուղիղ խնդիր

Կրակը այրեց թուղթը:

ենթ.

ուղղականաձեւ ուղիղ խնդիր

Ինչպէս արդի հայերէնի բազմաթիւ այլ քերականական կարգերը, այնպէս ալ այս կարգը վերլուծուած է ակադեմիկոս Մանուկ Աբեղեանի կողմէ իր «հայցական հոլովը մեր աշխարհաբարում» եւ «Աշխարհաբարի շարահիւսութիւն» աշխատութիւններուն մէջ⁶⁹:

Մանուկ Աբեղեան ընդհանուր կերպով կը սահմանէ տրա-կանաձեւ եւ ուղղականաձեւ ուղիղ խնդիրներու գործածութեան ոլորտները եւ կու գայ այն եզրակացութեան, թէ ուղիղ խնդիրի տրականի կամ ուղղականի գործածութիւնը կախուած է ոչ թէ

⁶⁹ Աբեղյան Մ., *Հայոց Լեզուի տեսություն*, Երևան, 1965, էջ 441:

տուեալ ուղիղ խնդիրի անձ կամ իր ըլլալու հանգամանքէն, այլ անով որ տուեալ ուղիղ խնդիրը ինչպէս կը հասկցուի: Իւրաքանչիւր կրող (ուղիղ, սեռի) խնդիր, ըլլայ անձ, կենդանի թէ իրի անուն, եթէ կը մտածուի իբրեւ գիտակցաբար ընդունուող առարկայ մը՝ կը դրուի տրական հոլովով եւ ընդհակառակը, իւրաքանչիւր կրող խնդիր եթէ կը մտածուի որպէս անգիտակից իր՝ կը դրուի հայցական-ուղղականի ձեւով: Օրինակ՝

Ամէն մարդ իր սիրելի ընկերն ունի:

անգիտակից իրի առում

Ես յարգում եմ իմ ըւսուցիչս:

գիտակցուած անձ⁷⁰

Անձի եւ իրի քերականական կարգի քննութեան անդրադարձած է նաեւ բանասիրական գիտութեան տոքթ. Վ. Առաքելեան: Անուշադրութիւն կը դարձնէ այն հանգամանքին վրայ, որ ոչ միայն անձ ցոյց տուող գոյականները կը գործածուին տրականաձեւ հայցականով, այլ շնչաւորները ընդհանրապէս: Ան կ'եզրակացնէ, որ «հայցական իրի եւ անձի տարբերակումը կը դառնայ շնչաւորի եւ անշունչի տարբերակում⁷¹»: Կենդանիները, որոնք միջին տեղ կը գրաւեն անձի եւ իրի միջեւ, աւելի յաճախ իբրեւ անձ կը հասկցուին: Այս մասին Առաքելեան կը գրէ. « ... Իրենց օրինաչափութիւններով ընդհանուր ու մօտիկ շփման կէտեր են հանդէս բերում անձ ցոյց տուող գոյականները եւ միւս շնչաւորները (կենդանիները), քան այս վերջինները եւ անշունչները: Եթէ կարելի է ասել, շնչաւորները միջին օղակում են գտնուում: Բայց թէ՛ առաջ եւ թէ՛ դրանք հակում են դէպի անձերը, այսինքն դրում են տրականաձեւ հայցականով»:

Ճակատը չալ հորթին եմ ման գալիս:

Որսորդը սպանեց թաւամազ արջին:

⁷⁰ Արեղյան Մ, նշ. աշխ., էջ 443:

⁷¹ Առաքելյան Վ, *Ժամանակակից հայերենի հոլովների և հոլովական կապակցությունների իմաստային առումները*, Երևան, 1957, էջ 35:

2- Տրականաձեւ եւ ուղղականաձեւ ուղիղ խնդիրի դրսեւորումները՝ արդի արեւելահայերէնի մէջ

1) ա.- Որոշեալ անձի անուններու ուղղականաձեւ գործածութեան կը հանդիպինք մինչ-խորհրդային շրջանի գեղարուեստական գրականութեան մէջ՝ Բաֆֆիի, Պոռշեանի, Շիրվանզադէի, Սուրացանի եւ շատերու ստեղծագործութեան մէջ: Այսպիսի օրինակներ են՝ *«Ոգիները գողացել էին նրա տղան եւ փոխարէնը մի դէմ էին դրել»* (Բաֆֆի, Սամուէլ): *«... տեսնել շուրջդ միայն գիւղացին եւ նրա միօրինակ կեանքը»* (Սուրացան, Երկերի Ժողովածու):

Արդի արեւելահայերէնին համար այս վիճակի ուղղականաձեւ գործածութիւնը անընդունելի ումերժելի է: Այժմ բոլորը տրականաձեւ գործածութիւն ունին:

Այս օրէնքէն դուրս կը մնան հետեւեալ պարագաները.-

1.- Ունենալ բայը տրականաձեւ ուղիղ խնդիր չի կրնար առնել: Օրինակ՝ *«Նա ամէն գիւղում ուներ իր գործակալը, իր կողմնակիցը, իր պաշտոնը»*:

«Ունենալ» բայի խնդիրը միշտ ուղղականաձեւ կ'ըլլայ:

2.- Առանձին ասացուածքներու եւ դարձուածքներու անձերու անուններու որոշեալ հայցականը կրնայ ուղղականաձեւ ըլլալ, օրինակ՝ *«Շունը տէրը չի ճանաչում»*, *«Նա իր աստուածը մոռացել է»*:

բ.- Անձերու անունները անորոշ առման պարագային կը գործածուին ե՛ւ ուղղականաձեւ ե՛ւ տրականաձեւ, բայց աւելի կը գերակշռեն ուղղականաձեւ կիրառութիւնները:

3. Թումանյանի «Գիքորը» պատմուածքին մէջ կը հանդիպինք հետեւեալ նախադասութեան. «...վզվզալով մտնում է անկիւնները, աղբատի ու տկտրի է ման գալի, պանդուխտ ու անտէր երէխայ է որոնում»: Ինչպէս նկատելի է, նոյն նախադասութեան մէջ անձի անունները գործածուած են եւ տրականաձէ եւ ուղղականաձէ:

2) Իրի անունները, ըլլան անոնք անորոշ թէ որոշեալ՝ կը գործածուին ուղղականաձէ:

«Արջը գիտէ վարագի ժանիքի թափը, նախայարձակ չի լինում: Եթէ տկար մի խոզ ետ մնայ միւսներից, արջը թաթի մի հարուածով ճեղքում է փափուկ վիզը, մի երկու պատառ լափում, լէշը ծածկում չորցախով ու տերեւներով, քաք դնում վրան» (Ա. Բակունց, Երկերի Ժողովածու):

Սակայն սակաւաթիւ պարագաներուն, իրերու անուններու շնչաւորման հետ կապուած՝ սեռի խնդիրները կը կիրառուին նաեւ տրականաձէ: «Հասօն քարերին էր դողացնում, Սեւ-ջրի ալիքները յուզում, բնութիւնն էր քարացնում, գեփիւռին ողբացնում» (Վ. Փափագեան, Ընտիր Երկեր):

Իրերու անունները տրականաձէ հագուադէպ կը գործածուին, այդ ալ մասամբ կը պատահի այն պարագային, երբ ներգործական բայը ցոյց կու տայ այնպիսի գործողութիւն, որ յատուկ է շնչաւորի: Այսպէս, **հմայել, դիւթել, թովել, գրաւել, ողբացնել, լացացնել** բայերու խնդիրները տրականաձէ գործածութիւն կ'ունենան⁷²: «Նա իր նուագով հմայում ու դիւթում էր անգամ ծաղիկներին ու ջրերին, գեփիւռին ու հովին». «Նրա ողբը քարերին ու սարերին էր լացացնում»

⁷² Ասատուրյան Մ, Ժամանակակից հայոց լեզուի ձեւաբանության հարցեր, Ա. գիրք, Երևան, 1970, էջ 211:

3) Կենդանիներու անունները որոշեալ առման պարագային ազատօրէն կը գործածուին եւ տրականաձէ եւ ուղղականաձէ, իսկ անորոշ առման պարագային՝ ուղղականաձէ: «Աղուէսին փնտռելու ժամանակ Անտոնը մի մոշահաւ էլ սպանեց» (Ա. Բակունց):

Աղուէսին – տրականաձէ ուղիղ խնդիր, որոշեալ «ն» յօդով:

«Այդպէս, ես ու Բողարը պահպանեցինք ձկներին եւ ես հոգով այնպէս կապուեցի իմ աճեցրած այդ արարածներին» (Վ. Անանեան, Լեռներ Հայրենի):

Ձկներին – տրականաձէ ուղիղ խնդիր, որոշեալ «ն» յօդով:

«Գալիս է զօրքը՝ աւարով բեռնուած ուղտեր ու ջորիներ քշելով» (Ս. Խանզադեան, Մխիթար Սպարապետ):

Ուղտեր – ուղղականաձէ ուղիղ խնդիր, անորոշ:

Ջորիներ – ուղղականաձէ ուղիղ խնդիր, անորոշ:

Հակառակ այս օրինաչափութիւններուն, սակայն, անպայման որ լեզուն իր մասնակի արտայայտութիւններն ունի, որոնք օրինաչափութեան չեն ենթարկուիր: «Ահա թէ ինչ վիճակի մէջ է մեր սեռի խնդրի հայցականը եւս: Դրա ձեւը, ուղղական թէ տրական, յաճախ կախուած է բայից, դարձուածքից, խօսքի շրջումից, խօսելու եղանակից, բարբառների ազդեցութիւնից եւ նոյնիսկ երբեմն սեռի խնդիր եղող բառից»⁷³: Կը գրէ Մ. Արեղեան հաստատուն եւ անխախտ օրինաչափութիւն մը չգտնելով այս հարցի լուծման ի խնդիր:

⁷³ **Արեղյան Մ**, Հայցական հոլովը մեր աշխարհաբարում, Վաղարշապատ, 1909, էջ 35:

Հոլովներու համակարգը հայերէնի երկու ճիւղերուն մէջ

Ուղղական եւ հայցական, ինչպէս նաեւ սեռական-տրական հոլովներու միասնութիւնը պատճառ դարձաւ, որ արդի հայերէնի երկու ճիւղերու գոյականները ունենան իրենց իւրայատուկ հոլովական համակարգերը:

Արեւելահայ աշխարհաբարի քերականութեան հիմնադիր Ստ. Պալասանեանը գոյականի 7 հոլով ընդունած էր՝ ուղղ. հյց. սեռ. Տրկ. Բցռ. Գործ. Եւ ներգոյական⁷⁴: Այս համակարգը կը մնայ մինչեւ Մանուկ Աբեղեանի քերականութիւնները: Մանուկ Աբեղեան իր «Աշխարհաբարի Քերականութիւն» աշխատութեան մէջ կ'ընդունի 5 հոլով՝ ուղղ. տրկ. բցռ. գործ. ներգոյական եւ կը մերժէ հյց. եւ սեռ. Հոլովներու անկախ գոյութիւնը⁷⁵:

Մանուկ Աբեղեանի տեսութեան դէմ եւ ի պաշտպանութիւն հայցական հոլովի «Նոր Դպրոց» ամսագրի 1908 Ապրիլի թիւին «Հայցական Հոլովը Աշխարհաբարի մէջ»⁷⁶ յօդուածով հանդէս կու գայ Ստեփանոս Մալխասեանցը: Ան կը քննադատէ Մանուկ Աբեղեանը, ըսելով որ վերջինս հոլովները կ'որոշէ սոսկ ձեւի համաձայն՝ անտեսելով հոլովական ձեւերու նշանակութիւնը: Ըստ Ստ. Մալխասեանցի⁷⁷ Աբեղեանը պետք է ընդունէր հայցական հոլովի գոյութիւնը, որովհետեւ հայցական հոլովը որքան ալ ձեւով նման ըլլայ ուղղականին, բայց ունի բոլորովին տարբեր եւ հակադիր գործածութիւն:

Բանուորը վերցուց ճամբան ինկած քարը:

Բանուորը ջարդեց քարը:

⁷⁴ Ասատրյան Մ, նշուած աշխատութիւն, էջ 138:

⁷⁵ Աբեղեան Մ, *Աշխարհաբարի քերականություն*, Վաղարշապատ, 1906, էջ 136:

⁷⁶ Նոր դպրոց ամսագիր, *Հայցական հոլովը աշխարհաբարի մէջ*, Թիֆլիս, Ապրիլ 1908:

⁷⁷ Նոյն տեղը:

Ստ. Մալխասեանց կու գայ այն եզրակացութեան, թէ «հայցականը ձեռով ո՛չ ուղղական է եւ ո՛չ տրական, այլ առանձին տեսակ խառնուրդ երկու ձեւերի, ուստի եւ այս առանձնայատկութեան շնորհիւ պէտք է առանձնապէս յիշուի քերականութեան մէջ:

Ստեփանոս Մալխասեանցի այս յօդուածին Մանուկ Աբեղեան կը պատասխանէ «Հայցական Հոլովը Մեր Աշխարհաբարհում»⁷⁸ գրքոյով: Հայցական հոլովի հարցը քննելով իւրաքանչեւ տրամաբանութեանը Մանուկ Աբեղեան մէկ առ մէկ կը մերժէ ընդդիմախօսի բոլոր առարկութիւնները եւ կու գայ այն ժխտելի եզրակացութեան, թէ աշխարհաբարի մէջ առանձին հայցական հոլով չկայ, որովհետեւ հայցականը յատուկ ձեւ չունի: Մեր հին լեզուի՝ գրաբարի հայցական հոլովը մեռած է, եւ աշխարհաբարի մէջ անոր տեղ անցած են ուղղականն ու տրականը, ուստի այդպէս ալ պէտք է ներկայացնել քերականութեան մէջ⁷⁹:

Հակառակ անոր, որ Ստ. Մալխասեանց կրկին կը պնդէ, որ աշխարհաբարի ձեւաբանութեան մէջ անպայմանօրէն պէտք է հայցական հոլով դնել, բայց ան գիտականօրէն չի կրնար հերքել Աբեղեանի թեզերէն ոչ մէկը եւ հետեւաբար չի կարողանար ապացուցել հյց. հոլովի գոյութիւնը արեւելահայ աշխարհաբարին մէջ:

Արդի հայերէնի հոլովական համակարգի այս հարցը լուրջ բանավեճերու դուռ բացաւ: Հարցը քննարկուեցաւ ամենայն մանրամասնութեամբ՝ թէ արդեօք 7 հոլովի տեսութիւնը պաշտպանե՞նք, թէ Աբեղեանի տեսութեան հիման վրայ ընդունինք, որ գոյականը միայն 5 հոլով ունի: Հակառակ հայերէնի քերականներու մանրագննին քննութեան՝ բանավեճը չյանգեցաւ

⁷⁸ **Աբեղյան Ս**, *Հայցական հոլով մեր աշխարհաբարում*, Վաղարշապատ, 1909, էջ 80:

⁷⁹ Նոյն տեղը:

միասնական գիտական տեսակետի: Կարծիքները բաժնուեցան երեք խումբերու.

Ա.- Փրոֆ. Գ. Մեակը կը պաշտպանէր այն հանգամանքը, որ սեռականը եւ հայցականը անկախ հոլովներ են եւ հետեւաբար ժամանակակից հայերէնի ունի 7 հոլով: Գ. Մեակ երբեք չ'ընդունիր հոլովներու որոշման ձեւային կամ ձեւաբանական սկզբունքը, ելլելով այն դրոյթէն, որ հոլովական ձեւը եւ իմաստը հակադրամիասնութիւն կը կազմեն եւ այդ հակադրամիսնութեան մէջ առաջնութիւնը կը պատկանի բովանդակութեան. Այսինքն՝ հոլովի իմաստին⁸⁰:

Բ.- Փրոֆ. Գ. Զահուկեան եւ ուրիշներ կը պաշտպանէին Մանուկ Աբեղեանի տեսութիւնը եւ կը պնդէին, թէ ժամանակակից հայերէնը ունի միայն 5 հոլով:

Գ. Փրոֆ. Է. Աղայեանը բռնելով միջին դիրք եւ ժխտելով հայցականը կը պնդէր, որ արդի հայերէնի մէջ սեռականը անկախ հոլով է եւ հետեւաբար հոլովներու թիւը 6 է⁸¹:

Հայերէնի հոլովական համակարգին շուրջ, դեռ մինչեւ այսօր բանավեճերը կը շարունակուին: Սակայն պարզորոշ երեւոյթ է, որ արդի արեւելահայերէնը ընդունած է Մանուկ Աբեղեանի 5 հոլովի տեսութիւնը (ուղղ. տրկ. Բցռ. Գործ. եւ ներգոյական):

Արեւմտահայ քերականները⁸², սակայն, չհրաժարեցան գոյականի 4 հոլովաձեւ, բայց 6 հոլովի ըմբռնումէն: (Ուղղ.-հյց., սեռ.-տրկ., բցռ., գործ.) ելլելով նախ, արեւմտահայերէնի մէջ ներգոյական հոլովաձեւի բացակայութենէն եւ միւս կողմէ հայցական եւ սեռական հոլովներու ձեւաբանօրէն անկախ գոյութիւն ունենալու իրողութենէն, հոգ չէ թէ միայն դերանուանական հոլովակարգին մէջ: Անուանական հոլովումին մէջ թէեւ

⁸⁰ **Աբեղյան Մ**, նշ. աշխ., էջ 85:

⁸¹ Նոյն տեղը:

⁸² **Չոլաքեան Յ**, *Արեւմտահայերէնի Քերականութիւն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ)*, Ա. Գիրք, Երեւան, 2017, էջ. 80:

գոյականը ունի չորս ձև, բայց կը պահուի վեց հոլովի հասկացողութիւնը, ուր հայցականն ու սեռական հոլովները կ'որոշուին շարահիւսական պաշտօններով: Հայցական հոլովի պաշտօններն են սեռի խնդիրը եւ պարագաները, իսկ սեռականի պաշտօններն են յատկացուցիչը եւ գոյական որոշիչը: Օրինակ՝

Չալօն ստուեր մը նշմարեց:

հյգ. հլվ. Սեռի խնդիր

Հօրեղբայրս պիտի մեկնի գիշերը:

հյգ. հլվ. Ժամանակի պրգ.

Չայներու դորդիւնը կը շարժէր լեռներու քարանձաւները:

սեռ. հլվ. յատկացուցիչ սեռ. հլվ. Յատկացուցիչ

Սեղանի ժամացոյց մը գնեցի:

սեռ. հլվ. Որոշիչ

Գործի մարդ է անիկա:

սեռ. հլվ. որոշիչ:

Արդ, մեր գրական երկու ճիւղերուն հոլովական համակարգին մէջ գոյութիւն ունեցող տարբերութիւններէն ելլելով՝ արեւելահայ եւ արեւմտահայ քերականները ունին եզրաբանական տարբերութիւններ եւս: Այսպէս՝ արեւելահայ քերականները հայցական հոլովը ձեւաբանօրէն ամբողջապէս վերացած ըլլալուն հետեւանքով, բայի խնդիրները երկու խումբի մէջ կը դնեն՝ ուղիղ խնդիր եւ անուղղակի խնդիր: Ուղիղ խնդիրը կ'արտայայտուի երկու ձեւով՝ ուղղականաձէ եւ տրականաձէ: Ասիկա ներգործական բայերու պահանջած խնդիրն է:

Արեւմտահայ քերականները⁸³ դեռ մինչեւ վերջերս կը պահեն սեռի խնդիր անուանումը ներգործական բայերու խնդիրին

⁸³ **Չոլաքեան Յ**, նշ. աշխ., էջ 142:

համար, որուն հոլովը գլխաւորաբար հայցականն է: Արեւմտահայերէնի համար ներգործական սեռի բայերուն խնդիրը ճիշդ չէ կոչել ուղիղ խնդիր, որովհետեւ հայցական հոլովը գէթ դերանունական հոլովումներուն մէջ ունի անկախ ձեւ: Այսուհանդերձ արեւմտահայերէնի նորագոյն քերականները սեռի խնդիր եզրի փոխարէն, սկսած են գործածել ուղիղ խնդիր եզրը, որ վերջին հաշուով ճիշդ չէ:

ՈՒՂՂԱԿԱՆԻ ԵՒ ՀԱՅՑԱԿԱՆԻ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ

Ուղղական եւ հայցական հոլովները թէեւ ունին միասնական ձեւ եւ նոյնացած են, սակայն անոնք կը տարբերին իրենց գործառութեամբ եւ արտայայտման կերպերով: Գոյականներու ուղղական հոլովը կը ցուցնէ բան մը ընող կամ եղող առարկան: Ուղղական հոլովով դրուած բառերը կը պատասխանեն ո՞վ, ի՞նչ(ը) հարցումներուն:

Վարդանը կը խաղայ:

Ծառը կը ծաղկի:

Ուղղական հոլովով կ'արտայայտուին.-

1- **Ենթական:** Օրինակ՝ *«Զարուդոն նշանուած էր»⁸⁴:*

2- **Անունական նախադասութեան գլխաւոր անդամը:**
«Լառնագա»⁸⁵: «Միրոյ ուխտ»⁸⁶

3- **Ստորոգելիի վերադիրը:** *«Գիշերը է, շլացնող ձերմակով»⁸⁷:*

⁸⁴ Զօհրապ Գ., *Նորակէպեր*, Երեւան, 2011, էջ 138:

⁸⁵ Մեփիթճեան Ա., *Հոդ եւ մորմոք*, Երեւան, 2001, էջ 9:

⁸⁶ Մեփիթճեան Ա., նշ. աշխ., էջ 306:

⁸⁷ Պըլտեան Գ., *Ինչ որ չես տեսներ*, Երեւան, 2016, էջ 39:

4- **Գոյական որոշիչը:** «Գիւղացի Համբոյին տունը կռիւ ինկեր էր»:

5- **Գոչականը:** «Ի՛նչ միամիտ ես, տղա՛ս»⁸⁸:

Հայցական հոլովը ցոյց կու տայ այն առարկան կամ ան-
ձը, որ գործողութիւնը իր վրայ կը կրէ: Հայցականը կը
պատասխանէ զո՞վ, ի՞նչ բան հարցումներուն:

Կը սիրեմ հայրենիքս:

Հայցական հոլովով կ'արտայայտուին.-

1- **Ուղիղ խնդիրը.**

*«... Մենք՝ զինուորներս, շատ կը սիրէինք զօրավար
Անդրանիկը, որովհետեւ ան քաջ էր եւ հայրենասէր: Դուք չէք
գիտեր, զաւակներս, բայց ձեր հայրերը լաւ կը յիշեն, թէ առաջ
հայերը որքան կը տառապէին թշնամիներէն: ան տեսաւ իր
ազգակիցներուն կրած տառապանքները, յուզուեցաւ եւ ուխտեց
ազատել գիւղացիները»:*

2- Գործողութեան վերջնակէտի **տեղի պարագան**, որ կը
կոչուի նաեւ ուղեւորման կամ ժամանման տեղի պարագայ:

*«...Ես վազեցի ձորը, մտայ գետակն ու սկսայ շօշափել
քարերը»:*

3- **Ժամանակի պարագան՝** գործողութեան կատարման
ժամանակի կամ ժամանակի տեւողութեան չափ ու քանակի
իմաստով:

Հօրեղբայրս պիտի մեկնի գիշերը:

Մենք ծով կ'երթանք ամառը:

Չայրացած է այս առաւօտ Արածանին:

4- **Չափ ու քանակի պարագան:**

⁸⁸Եսայեան Զ, Շնորհքով մարդիկ, Հլուները եւ Ըմբոստները,
Ստանպուլ, 2018, էջ 47:

Երեք անգամ ներկայ եղած եմ «Պաղտասար Աղբար» թատերախաղին:

Մենք Արամին սպասեցինք տասը վայրկեան:

Արեւելահայերէնի մէջ տեղի պրգ., ժմն.ի պրգ. եւ չափ ու քանակի պարագան հայցականի փոխարէն կ'արտայայտուին ուղղական հոլովով: Ըստ փրոֆ. Է. Աղայեանի ուղղական հոլովը շարահիւսական մակարդակով կը դրսեւորուի չորս ենթիմաստով՝ ա) ենթակայի ուղղական. Բ) խնդրի ուղղական, Գ) Պարագայական ուղղական եւ Դ) Անուանումի ուղղական, որուն ուղղակի դրսեւորումներն են գոյական որոշիչը, ստորոգելիական վերադիրը, կոչականը...եւ այլն⁸⁹:

Ուղիղ խնդիրի հարցը արեւմտահայերէնի մէջ

Ուղիղ խնդիրի հարցը արեւմտահայերէնի մէջ ցարդ չէ լուծուած, որովհետեւ անձի եւ ոչ անձի քերականական կարգը գոյութիւն ունի արեւմտահայ լեզուամտածողութեան մէջ, թէեւ չ'արտայայտուիր քերականօրէն: Այս իմաստով ալ կը կարծեմ, որ բոլորովին ճիշդ չէ Մ. Ասատուրեանի մեկնաբանութիւնը թէ «կը» ճիւղի բարբառների մեծ մասին եւ նրանց հիմքի վրայ բարձրացած արեւմտահայ գրական լեզուի յատուկ չեն անձի եւ ոչ անձի քերականական այս կարգը»: Խօսակցական լեզուն փաստօրէն կը պնդէ անձ ցոյց տուող սեռի խնդիրը արտայայտել տրականի ձեւով:

Ես կը սիրեմ Մարային:

⁸⁹ Աղայան Է, *Շամանակակից հայերէնի հոլովումը և խոնարհումը*, Երևան, 1967, էջ 224-226:

Սակայն մինչև այսօր ալ քերականները կը մերժեն ընդունիլ զայն՝ հաւատարիմ մնալով գրաբարեան ժառանգութեան:

Ես կը սիրեմ Մարայը:

Ուղիղ խնդիրը ըստ քերականներու կ'արտայայտուի միայն հայցական հոլովով:

Բայերու չորս սեռերէն (ներգործական, չէզոք, պատճառական, կրաւորական) միայն ներգործականն ու պատճառական սեռի բայերն են, որոնք սեռի խնդիր կը ստանան:

Ա. Պատճառական բայերը կ'արտայայտուին ցնել եւ տալ մասնիկով:

Մայրը քնացուց իր աղջիկը:

Ուսուցիչը շարադրութիւն մը գրել տուաւ աշակերտներուն:

Պատճառական սեռի բայերը կը կազմուին ներգործական եւ չէզոք սեռի բայերէն. օրինակ՝

Աղջիկը քնացաւ:

Մայրը քնացուց աղջիկը:

Աշակերտները շարադրութիւն մը գրեցին:

Ուսուցիչը շարադրութիւն մը գրել տուաւ աշակերտներուն:

Բ. Ներգործական բայ

«Եթէ բայ մը չունի կամ չի կրնար ունենալ ուղիղ խնդիր, ուրեմն եւ չի կրնար ներգործական սեռի բայ ըլլալ»⁹⁰: Ահա այսպէս կը սահմանէ լեզուաբան Կարօ Առաքելեան ներգործական բայերը:

Ներգործական սեռի բայերը կարելի է խմբաւորել հետեւեալ խումբերու.-

⁹⁰ **Առաքելեան Կ.** *Արդի հայերէնի քերականութիւն*, Ա. գիրք, Պէյրութ, 1997, էջ 220:

1. Ներգործական բայեր, որոնք միշտ եւ անշփոթելի կերպով հայցական հոլով կ'առնեն: Այս բայերը կրատրականի կը վերածուին «ուիլ» մասնիկը ստանալով:

Աշակերտը նամակ կը գրէ:

Նամակ կը գրուի աշակերտին կողմէ:

Կանչել- կանչուիլ

Պատժել- պատժուիլ

Դիտել- դիտուիլ

Դիմաւորել- դիմաւորուիլ

Բաշխել- բաշխուիլ

Գտնել- գտնուիլ

Զոհել- զոհուիլ

Եւ յար ու նման հարիւրաւոր բայեր, որոնք «ուիլ» մասնիկ կը ստանան եւ սեռի խնդիր կ'առնեն:

2. Ներգործական բայեր, որոնք իրենց կրատրականը կամ չէզոքը կը կազմեն լծորդութիւնը փոխելով:

Ասոնք ալ իբրեւ ներգործական բայեր մի'շտ հայցական հոլովով սեռի խնդիր կ'առնեն:

Փլել- փլիլ

Եփել- եփիլ

Մարել- մարիլ

Վառել- վառիլ

Ազատել- ազատիլ

Դատարկել- դատարկիլ

Ծռել- ծռիլ

Այրել- այրիլ

Թափել- թափիլ

Տոչորել- տոչորիլ

Ծակել- ծակիլ

Բախել- բախիլ

Շարժել- շարժիլ
Արիւնել- արիւնիլ
Գանել- գանիլ
Ընկղմել- ընկղմիլ
Հատնել- հատնիլ
Ճկել- ճկիլ
Մաշել- մաշիլ
Մթագնել- մթագնիլ
Շրջել- շրջիլ
Պարտել- պարտիլ

Այս բայերը արեւմտահայերէնի մէջ երկսեռ բայեր կը կոչուին, այսինքն՝ պարզ *ել* ձեւով ներգործական են եւ պարզ *իլ* ձեւով՝ կրաւորական բայեր:

Կրաւորականը չէզոք բայի իմաստ կ'արտայայտէ, բան մը, որ գոյութիւն չունի արեւելահայերէնի մէջ:

989 թուականին *ահեղ երկրաշարժը փլեց Կ.Պոլսոյ Ս. Սոֆիա տաճարին մեծ գմբէթը*:⁹¹

Փլեց- ներգ. Բայ, ստորոգիչ:
Գմբէթը: սեռի խնդիր

989 թուականին Կ. Պոլսոյ Ս. Սոֆիա տաճարին մեծ գմբէթը փլաւ *ահեղ երկրաշարժի հետեւանքով*:

Փլաւ: կրաւորական բայ, ստորոգիչ:
Գմբէթը: Ենթակայ

Հովը մարեց մոմը: (մարել- ներգ.)
Մոմը հովէն մարեցաւ: (մարիլ- կր.)
Մոմը մարեցաւ: (մարիլ չէզոք)

⁹¹ **Զուլաքեան Յ**, *Հայերէնի դասագիրք*, Զ. Տարի, Հալէպ, 1993, էջ 32:

3. Ներգործական բայեր, որոնք կրաւորականի «իլ» վերջաւորութիւնը ունին, բայց ներգործական սեռի կը պատկանին: Անդրանիկ վրդ. Կռանեանի բառարանին համաձայն այսպիսի բայեր են հետեւեալները.

Դաւանիլ

Խոստովանիլ

Խորհիլ

Աշխատիլ

Ծարաւիլ

Խօսիլ

Ծնիլ

Ծոյիլ

Կարօտիլ

Հետամտիլ

Հոտիլ

Յօժարիլ

Շահիլ

Պարտիլ

Սորվիլ

Վաստկիլ

Տանիլ

Յկնիլ

Դպշիլ

Հատնիլ

Ծնիլ բայը ըստ Կռանեանի ե՛ւ ներգործական բայ կը համարուի, ե՛ւ չէզոք:

Ծնիլ (բն) = աշխարհ բերել

Մարիամ կոյսը Մանուկ մը ծնաւ:

Ծնիլ (բշ) = աշխարհ գալ, ծագիլ, սերիլ Մանուկ մը ծնաւ:

Եթե Կոանեանի⁹² բառարանը աւելի խոր ուսումնասիրութեան ենթարկենք, պիտի նկատենք որ կարգ մը պարագաներու մէջ անհամաձայն կրնանք ըլլալ: Այսպէս՝

Օռել եւ **ծռիլ** բայերը ըստ Կոանեանի ներգործական բայեր են: Մինչդեռ ծռիլ բայը կարելի է չէզոք կամ կրատրական համարել:

Հովը տերելը ծռեց: (Օռել)

Տերելը ծռեցաւ: (Օռիլ)

Քանի որ ծռիլ բայը սեռի խնդիր չստացաւ, ուրեմն՝ ներգործական սեռի բայ չէ:

Հռտիլ բայը Կոանեանի մօտ ե՛ւ ներգործական է ե՛ւ չէզոք:

Հռտիլ (բն)՝ հոտ տալ

Հռտիլ (բշ)՝ ապականիլ, նեխել

Միսը հռտեցաւ: (չէզոք)

Մսավաճառը միս կը հռտի: (ներգ.)

4. Ներգործական բայեր, որոնք նոյն ձեւով ե՛ւ ներգործական են, ե՛ւ չէզոք:

Կոանեանի⁹³ եւ Յ. Թ. Գալայեանի⁹⁴ արդի արեւմտահայ գործնական բառարանները ստուգելով ի յայտ եկան այսպիսի ներգործական բայեր.՝

Խաղալ (բնչ)՝ զբօսնել, զուարճանալ, կատարել.

Յառաջ խաղալ՝ յառաջանալ

Դեր մը խաղալ՝ կատարել

⁹² **Անդրանիկ վրդ. Կոանեան**, *Գործնական Բառարան*, Պէյրուիթ, 1987, էջ 202:

⁹³ **Անդրանիկ վրդ. Կոանեան**, *Գործնական Բառարան*, Պէյրուիթ, 1987, էջ 171:

⁹⁴ **Յ. Գալայեան**, *Բառարան զանձարան հայերէն լեզուի*, Դ. տպ. Պէյրուիթ, 1994, էջ 176:

Մանուկը կը խաղայ: (չէզոք)

Դերասանը Մանուկ Աղային դերը կը խաղայ: (Ներգ.)

Տիրել (բն) – գրաւել, նուաճել, գսպել

Տիրել (բչ)– իշխել, թագաւորել

Հսկել (բն)– ուշադիր ըլլալ, պահպանել

Հսկել (բչ)– արթուն մնալ, անքուն անցընել.

Փչել (Բնչ)– շնչել. (---ով) ուռեցնել, (---ով) մարել, (---ով) արծարծել (կրակը), հոգին---- ` տալ, հովը---` շնչել, սուլել:

Ձեղուկ (բնչ)– լեցնել, յորդիլ, թափիլ

Հովը կը փչէ: (չէզոք)

Կինը մոմը կը փչէ: (ներգ.)

Մէկ լեզուի բայեր են, սակայն հաստատուն օրինաչափութեան չեն ենթարկուիր: Փաստօրէն յայտնի է Գայայեանի եւ Կռանեանի անհամաձայնութիւնը կարգ մը բայերու պարագային:

«Տենչալ» բայը ըստ Կռանեանի⁹⁵ ներգործական է, իսկ ըստ Գայայեանի՝ չէզոք:

Տենչալ (նրգ.)– ցանկալ, ըղձալ, կարօտաով բաղձալ

Տենչալ (չգ.)– ըղձալ, բաղձալ, փափաքիլ, ցանկալ

Երկու բառարաններուն մէջ ալ «տենչալ» բայը բառային նոյն իմաստը կ'արտայայտեն, սակայն իւրաքանչիւրի մօտ սեռի մը կը պատկանի: Բան մը որ շփոթութիւն կ'առաջացնէ բային սեռը փնտռողին մօտ:

⁹⁵ Անդրանիկ վրդ. Կռանեան, նշվ. աշխ., էջ 451:

Այսպիսի վիճակի ենթարկուած են նաեւ հետեւեալ բայերը.-
Տիրանալ - (բն) Կռանեան
 (բչ) Գայայեան
Նենգել- (բն) Կռանեան
 (բչ) Գայայեան
Յուսալ - (բն) Կռանեան
 (բչ) Գայայեան
Մեղքանալ- (բն) Կռանեան
 (բչ) Գայայեան
Թարթափիլ- (բն) Գայայեան
 (բչ) Կռանեան

Ծաղկիլ- (բչ) Կռանեան
 (բն) Գայայեան
Խօսիլ- (բն) Կռանեան
 (բնչ) Գայայեան
Խղճալ- (բն) Կռանեան
 (բչ) Գայայեան
Լռել- (բն) Գայայեան
 (բչ) Կռանեան
Կռիսել- (բն) Կռանեան
 (բնչ) Գայայեան
Կցանել- (բն) Գայայեան
 (բչ) Կռանեան
Հայիռել- (բն) Գայայեան
 (բչ) Կռանեան
Հաւատալ (բն) Կռանեան
 (բնչ) Գայայեան
Դիմաւորել (բն) Կռանեան
 (բչ) չէզոք
Դիմաւորել- դիմաւորուիլ

Քանի կրաւորականի կը վերածուի, ուրեմն՝ ներգործական է եւ ոչ թէ չէզոք: Սակայն Գայայեանի⁹⁶ դիմաւորել բայը «ընդառաջել» բայի իմաստն ունի:

Չհանդուրժեց ինծի:

Հանդուրժեց վիճակին:

Ըստ Կռանեանի «**Հանդուրժել**»⁹⁷ բայը ներգործական է, իսկ ըստ Գայայեանի՝ չէզոք⁹⁸: Բային տրուած երկրորդական իմաստէն մեկնած՝ Կռանեան հանդուրժել բայը ներգործական կը համարէ:

Հանդուրժել- թոյլատրել (բան մը թոյլատրել)

(թոյլատրել-թոյլատրուիլ)

Ուրեմն՝ ներգործական է, ըստ Կռանեանի: Սակայն «**թոյլատրել**» բայը հանդուրժել բայի միակ եւ հիմնական իմաստը չ'արտայայտեր, հետեւաբար աւելի տրամաբանական է չէզոք համարել՝ տոկալ, դիմանալ, համբերել իմաստներէն ելլելով:

Լալ (բն)-Կռանեան

(բչ)- Գայայեան

Երբեմն չէզոք բայեր

ու բայարմատը իբրեւ սեռի խնդիր կը գործածուի, ու այդ պարագային՝ բայը ներգործական կը համարուի⁹⁹:

Լաց մը լալ:

Խորունկ քուն մը քնանալ:

Ճամբորդը սաստիկ վախ մը վախցաւ:

⁹⁶ Գայայեան Յ., նշ. աշխ., էջ 103:

⁹⁷ Կռանեան Անդ., նշ.աշխ., էջ 250:

⁹⁸ Գայայեան Յ., նշ.աշխ., 271:

⁹⁹ Մկրտիչեան Մ., Քերականութեան դասեր, Գ. գիրք, Հալէպ, 1995, էջ 47:

5. Ներգործական բայեր, որոնց սեռի խնդիրները ե՛ւ հայցական են, ե՛ւ տրական:

Այսպիսի բայեր են.

*Այցելել-խնայել- ներել- զարնել- վնասել – մտիկ քնել*¹⁰⁰

Այս բայերը հայցական հոլովով սեռի խնդիր կ'առնեն իրի պարագային, իսկ տրական հոլովով՝ անձի պարագային:

Մկրտիչեան¹⁰¹, սակայն շեշտը կը դնէ բայի իմաստին:

*Հայրիկը դրամ **խնայեց**: (պահեց)*

*Գործատերը **խնայեց** բանուորին: (զթաց)*

*Աշոտ **թռչուն** վրձարկաւ: (սպանեց)*

*Աշոտ քնկերքը **զարկաւ**: (ծեծեց)*

*Ե՞րբ պիտի **այցելես** նկերքդ:*

*Ե՞րբ հիւանդանոց պիտի **այցելես**:*

Ըստ Թեօլէեանի¹⁰² Այցելել բային պէս են նաեւ բնակիլ - հաստատուիլ- մեկնիլ- նստիլ- կանգ առնել- հոգալ

*Խանութպանը մեծ գումար վր **վնասեց**: (կորսնցուց)*

*Աշակերտը իր վարմունքով **վնասեց** դասընկերներուն:*

*Աստուած **ներեց** մեր յանցանքները:*

*Աստուած **ներեց** մահկանացուներուն:*

¹⁰⁰ **Չոլաքեան Յ**, *Լեզուի դասախօսություն՝ Արեւմտահայերէնի ձեւաբանութիւնը, համազգային հայագիտական դասընթացք*, Հալէպ, Գ. տարի, 1999, էջ 128:

¹⁰¹ **Մկրտիչեան Մ.**, *Քերականութեան դասեր*, Գ. գիրք, Հալէպ, 1995, էջ 47:

¹⁰² **Թեօլէօլեան Մ.**, *Քերականութիւն արդի հայերէնի*, Ա. գիրք, Հալէպ, 1950, էջ 110:

Մտիկ ընել, սպասել եւ այցելել ներգործական բայերը տրական հոլովով խնդիր կ'առնեն, երբ կրող առարկան անձնական դերանուն է, եւ հայցական հոլով սեռի խնդիր կ'առնեն, երբ կրող առարկան գոյական է: այսպէս՝

Ես մտիկ կ'ընեմ քեզի:

տրկ. հլվ. սեռի խնդիր

Ես դասախօսութիւն մտիկ կ'ընեմ:

հյց. հլվ. սեռի խնդիր

Սպասել

Յաջողութիւն կը սպասեմ:

Երեք ժամէ ի վեր քեզի կը սպասեմ:

Այցելել

Մօտ օրէն ձեզի պիտի այցելեմ: (դերանուն)

Ընկերոջս այցելեցի: (անձի առում)

Հիւանդանոց այցելեցի: (իրի առում)

6. Ներգործական բայեր, որոնք միա՛յն տրական հոլովով խնդիր կ'առնեն:

Այսպիսի բայերէն յիշենք՝ *յաղթել, տիրել, իշխել, ազդել, տիրապետել, դաւաճանել, սկսիլ, դիմադրել, օգնել, նայիլ, ձեռնարկել, ակնարկել, սպասել, աղաչել*¹⁰³:

Հայկ յաղթեց Բէիւն:

Ես կը ձեռնարկեմ գործիս:

Աղաչել մէկուն:

Նայիլ բանի մը:

Վասակ դաւաճանեց հայրենիքին:

¹⁰³ **Գագանճեան Յ.**, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին դասընթացք, էջ 88:

Մալահետտին յաղթեց խաչակիրներուն:

Ըստ Մկրտիչեանի¹⁰⁴ «սկսիլ» եւ «յօժարիլ» բայերու սեռի խնդիրը եթէ դերբայ է, կ'ըլլայ հայցական, այլապէս տրական հոլովով խնդիր կը ստանայ:

Գործիքը վերջապէս սկսաւ աշխատիլ:

Ես յօժարեցայ ընդունիլ առաջարկդ:

Ես յօժարեցայ ըսածներուդ:

Ըստ Առաքելեանի¹⁰⁵ «Ազդել» բայը կը պահանջէ կապական դարձուածք: Բայց երբ կապը գոյականաբար կը գործածուի՝ կը դառնայ հայցական:

Երկրի տնտեսական ծանր վիճակը ազդեց ժողովուրդին բարօր կեանքին վրայ:

Դէպքը ազդեց վրաս:

հյց. հլվ. սեռի խնդիր

7. Կրաւորաձեւ բայեր, որոնք չէզոքի իմաստ ունին: Կան կարգ մը «ուիլ» վերջաւորութեամբ բայեր, որոնք կը կոչուին անդրադարձ բայեր եւ որոնց գործողութիւնը կը մնայ ենթակային վրայ, ինչպէս է պարագան չէզոք բայերուն: Օրինակ՝ *սրբուիլ, լուացուիլ, պատրաստուիլ*, բայերը որոնք ձեւով կրաւորական են, բայց իրենց գործողութեան եղանակով չէզոք են: Ճուշա-

¹⁰⁴ Մկրտիչեան Մ., *Քերականութեան դասեր*, Բ. գիրք, Հալէպ, 1982, էջ 36:

¹⁰⁵ Առաքելեան Կ., *Արդի հայերէնի հայերէն քերականութիւն*, Ա. գիրք, Պէյրութ, 1997, էջ 221:

րեան այս բայերուն կ'աւելցնէ *սանտրուիլ, հագուիլ, վարժուիլ, պահուրտիլ* բայերը¹⁰⁶:

Յովհաննէս Գազանճեանը¹⁰⁷ կը նշէ, թէ «**հագնիլ**» բայն է ներգործականը, իսկ «**հագուիլը**»՝ կրաւորականը: Ասիկա հին ձեւն է: Նախապէս կ'ըսէինք.- *Ես հագուստս հագայ*: Կամ՝ *Ան հագուստս հագաւ*: Նոր լեզուի մէջ բուն ներգործականը դուրս մնացած է եւ կրաւորականը տեղը գրաւած է ներգործականի իմաստով: *Ան հագուստս հագուեցաւ*: Կը նշանակէ, որ լեզուն միշտ ալ զարտուղի պարագաներ ունի: Այս բայը իր հայցական հոլովով խնդիր պահանջելու յատկութեամբ կը զատորոշուի կրաւորաձեւ անդրադարձ եւ փոխադարձ բայերու շարքէն:

Հագնիլ- ներգործական բայ

Հագուիլ- կրաւորաձեւ չէզոք բայ:

Ըստ Զարեհ Մելքոնեանի¹⁰⁸, **կարօտնալ** բայը հայցական հոլովով խնդիր կը պահանջէ:

Կարօտցայ դպրոցս:

Կարօտցայ քեզ ու զարմիկդ:

Զշփոթենք **կարօտիլ** բային հետ, որ կը նշանակէ պէտք ունենալ եւ տրական հոլովով խնդիր կը պահանջէ:

Բանի մը կարօտիլ.

Ինչպէս յայտնի է ներգործական բայերու պարագան իր վերջնական յստակ օրինաչափութիւնը չէ ունեցած տակաւին ու տարբեր տարակարծութիւններ կան իւրաքանչիւր լեզուաբանի

¹⁰⁶ **Ճուհարեան Կ.**, *Գրաւոր Վարժութիւն*, Զ. Գիրք, Հալէպ, 1969, էջ 15:

¹⁰⁷ **Գազանճեան Յ.**, *Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի*, միջին դասընթացք, Կ. Պոլիս, 1919, էջ 26:

¹⁰⁸ **Մելքոնեան Զ.**, *Գործնական քերականութիւն արդի հայերէնի*, Հալէպ, 1950, էջ 12:

մօտ: Հարկ է լուրջ ուսումնասիրութեան ենթարկել եւ մէկ յայտարարի բերել այս խնդրայարոյց պարագաները, որովհետեւ

1. Ներգործական բայերը ճանչնալը յաճախ դժուար է մանաւանդ այն պարագային, երբ բայերը առանց ձեւաբանական տարբերակումի կրնան գործածուիլ ներգործական եւ չէզոք սեռերու առումներով:

2. Կարգ մը ներգործական բայեր արդէն տրական հոլովով խնդիր կը պահանջեն, կամ՝ դերանունի եւ գոյականի պարագային կը պահանջեն տարբեր խնդրառութիւններ:

Ասոնց վրայ կարելի է աւելցնել նաեւ այն, որ հայերէնի բառարաններուն քերականները բաւարար խորութեամբ ու գրականութենէն քաղուած սպառիչ օրինակներով չեն քննած այս հարցը ու մակերեսային նշմարներով խառնաշփոթութիւնը աւելի մեծցուցած:

Հայցական հոլովի մասին Մանուկ Աբեղեանի խօսքը, թէւ ըսուած արեւելահայերէնի համար, նոյնքան ալ դիպուկ է արեւմտահայերէնի պարագային: Ան կը գրէ. «.... Մի օտարազգի մարդ մեր բոլոր հոլովների բոլոր կիրառութիւններն էլ հեշտութեամբ կը սովորի, բայց սեռի խնդրի հայցականը նրան ամենամեծ դժուարութիւնը կը պատճառի, որովհետեւ մի ընդհանուր ու հաստատուն կանոն ասել անհնարին է, գոնէ ես չեմ գտնում այս կանոնը:Նոյնիսկ քերականութիւնն էլ, որքան եւ ընդարձակ լինի, չի կարող իր մէջ ամփոփել այս բոլոր կիրառութիւնները, դա իսկապէս մի ընդարձակ բառարանի գործ է»¹⁰⁹:

¹⁰⁹ **Աբեղեան Մ.**, *Հայցական հոլովը մեր աշխարհաբարում*, Վաղարշապատ, 1909, էջ 36:

Օգտագործում Գրականություն

1. Մանուկ Աբեղյան, Հայոց Լեզուի տեսություն, Երևան, 1965:
2. Մանուկ Աբեղյան, Հայցական հոլովը մեր աշխարհաբարում, Վաղարշապատ, 1909:
3. Մանուկ Աբեղյան, Աշխարհաբարի քերականություն, Վաղարշապատ, 1906:
4. Ա. Գ. Աբրահամյան, Վերոյան Բ. Յ., Քոսյան, Վ. Ա., Հայերեն լեզուի դասագիրք, Երևան, 1968:
5. Է. Աղայան, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Երևան, 1967:
6. Կարո Առաքելեան, Արդի հայերենի քերականություն, Ա. գիրք, Պէյրութ, 1997:
7. Վ. Առաքելյան, Ժամանակակից հայերենի հոլովների և հոլովական կապակցությունների իմաստային առումները, Երևան, 1957:
8. Մանուկ Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզուի ձևաբանության հարցեր, Ա. գիրք, Երևան, 1970:
9. Յովհաննէս Գազանճեան, Նոր քերականություն արդի հայերեն լեզուի, Ա. եւ Բ. մաս Կ. Պոլիս, 1924:
10. Յովհաննէս Գազանճեան, Նոր քերականություն արդի հայերեն լեզուի, միջին դասընթացը, Կ. Պոլիս, 1919:
11. Մինաս Թեօլեօլեան, Քերականություն արդի հայերենի, Ա. գիրք, Հալեպ, 1950:
12. Կարապետ Ճուղարեան, Գրաւոր Վարժութիւն, Զ. Գիրք, Հալեպ, 1969:
13. Մկրտիչ Մկրտիչեան, Քերականութեան դասեր, Գ. գիրք, Հալեպ, 1995:
14. Մկրտիչ Մկրտիչեան, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, Հալեպ 1982:
15. Զարեհ Մելքոնեան, Գործնական քերականություն արդի հայերենի, Հալեպ, 1950:

16. **Վրթանէս Հ. Չալիխեան**, Քերականութիւն հայկազեան լեզուի, Լիզպոն, 2001:
17. **Յակոբ Չոլաքեան**, Հայերէնի դասագիրքս, Զ. Տարի, Հալէպ, 1993:
18. **Յակոբ Չոլաքեան**, Լեզուի դասախօսութիւն՝ Արեւմտահայերէնի ձեւաբանութիւնը, համագգային հայագիտական դասընթացք, Գ. Տարի, Հալէպ, 1999:
19. **Յակոբ Չոլաքեան**, Արեւմտահայերէնի Քերականութիւն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ), Ա. Գիրք, Երեւան, 2017:
20. **Նոր դպրոց ամսագիր**, *Հայցական հոլովը աշխարհաբարի մէջ*, Թիֆլիս, Ապրիլ 1908:

Sosy Mishoyan, The Noun Accusative Case and The Study of The Active Voice in Western Armenian (in comparison with Eastern Armenian)

The main topic of this research is the study of morphological and syntactic features of the noun in accusative case in the western branch of the new literary Armenian language with a historical overview on Grabar (Old Armenian) and Ashkharhabar (literary Armenian of the new period) in a comparison with Eastern Armenian.

In the learning process, the aim is to give the peculiarities of the noun in accusative case and the syntactic roles of that case in the western branch of modern literary Armenian.

Соси Мшоян, Винительный падеж существительного и управление действительного залога глагола в западноармянском языке (в сравнении с восточноармянским)

Основной задачей исследования является изучение морфологических и синтаксических особенностей существительного в западноармянском языке с историческим взглядом на классический и современный армянский и в сравнении с восточноармянским.

Целью исследования - выявление морфологических и синтаксических особенностей существительного винительного падежа в западноармянском языке.